

Univerzita Hradec Králové

Filozofická fakulta

Katedra politologie

**Analýza politického systému druhé
Československé republiky
a jeho komparace se systémem první republiky**

Bakalářská práce

Autor: Martin Písařík
Studijní program: B6701 Politologie
Studijní obor: Politologie
Forma studia: kombinovaná

Vedoucí práce: PhDr. Jan Mervart, Ph.D.

Hradec Králové, 2016

Zadání bakalářské práce

Autor: Martin Písařík

Studium: F13192

Studijní program: B6701 Politologie

Studijní obor: Politologie

Název bakalářské práce: **Analýza politického systému druhé Československé republiky a jeho komparace se systémem první republiky**

Název bakalářské práce AJ: Analysis of the political system of the second Czechoslovak Republic and its comparison with the system of the First Republic

Cíl, metody, literatura, předpoklady:

Tématem bakalářské práce je analýza politického systému Československé republiky v rozmezí od 1. října 1938 do 14. března 1939. V tomto období označovaném též jako Druhá republika, se československý politický systém musel vyrovnávat nejen s výsledky Mnichovské dohody, s tím spojeného postoupení Sudet Německu, ale zejména se stále se stupňujícím vlivem a tlakem pravicového extrémismu Třetí říše na československou politickou autonomii. Tato bakalářská práce se věnuje analýze stranického systému a politiky Druhé republiky, jakož i komparaci jejího politického systému s první Československou republikou a to za účelem analyzování eventuálních odlišností v obou systémech. Za účelem vypracování práce bude z metodologického hlediska použit empiricko-analytický přístup.

BALÍK, Stanislav a KUBÁT, Michal (2004). Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů. Praha: Dokořán. CABADA, Ladislav a ŠANC, David (2005). Český stranický systém ve 20. století. Plzeň: Aleš Čeněk, s.r.o DVOŘÁKOVÁ, Vladimíra a kol. (2012). Základní modely demokratických systémů. Praha: Oeconomica HLOUŠEK, Vít, HOLZER, Jan, BALÍK, Stanislav a ŠEDO, Jakub (2007). Politický systém českých zemí 1848-1989. Brno: Masarykova univerzita. HLOUŠEK, Vít, KOPEČEK, Lubomír a ŠEDO, Jakub (2011). Politické systémy. Brno: Barrister & Principal, o.p.s. PASÁK, Tomáš (1999). Český fašismus 1922-1945 a kolaborace 1939-1945. Praha: Práh RATAJ, Jan (1997). O autoritativní národní stát. Ideologické proměny české politiky v Druhé republice 1938-1939. Praha: KAROLINUM. TESAŘ, Jan (2014). Mnichovský komplex. Jeho příčiny a důsledky. Praha: Prostor. VODIČKA, Karel a CABADA, Ladislav (2011). Politický systém České republiky. Historie a současnost. Praha: Portál.

Garantující pracoviště: Katedra politologie,
Filozofická fakulta

Vedoucí práce: PhDr. Jan Mervart, Ph.D.

Datum zadání závěrečné práce: 23.6.2016

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracoval pod vedením PhDr. Jana Mervarta, Ph.D., samostatně a uvedl jsem všechny použité prameny a literaturu.

V Hradci Králové dne 12. prosince 2016

Martin Písařík

Anotace

PÍSAŘÍK, MARTIN. 2016. Analýza politického systému druhé Československé republiky a jeho komparace se systémem první republiky. Hradec Králové: Filozofická fakulta, Univerzita Hradec Králové. Bakalářská práce.

Tato bakalářská práce se zabývá identifikováním charakteru politické struktury druhé republiky, a to v rámci totalitního či autoritativního režimu. Dále se také soustředí na porovnání politických systémů první a druhé Československé republiky a určení potenciálních rozdílů. Za tímto účelem nejprve blíže analyzuje jednotlivé, pro tuto práci vybrané hlavní složky politických systémů první a druhé republiky, jejich režimů jako celku. Dále se práce věnuje zohlednění a implementaci historických reálií, které měly vliv na podobu a fungování státního zřízení první a zejména pak druhé republiky. Podstatná část této bakalářské práce je zaměřena na analýzu z pohledu autora klíčových prvků politických systémů obou republik, jmenovitě moci zákonodárné, moci výkonné, stranických systémů a celkového charakteru obou politických režimů, a to s ohledem na vybrané moderní politologické teorie, které jsou v této části také rozebrány. Ze závěrů a informací, popsaných v tomto analytickém segmentu této bakalářské práce, posléze vychází její komparativní úsek. V něm se autor zaměřuje na porovnání výše zkoumaných systémových prvků, na jejichž základě se pak pokouší určit, do jaké míry a zdali se od sebe odlišovaly jak jednotlivé prvky, tak i celkově politické režimy první a druhé republiky.

Klíčová slova: politický systém, první republika, druhá republika, totalitarismus, autoritarismus, mnichovský komplex.

Annotation

PÍSAŘÍK, MARTIN. 2016. Analysis of the political system of the Second Czechoslovak Republic. Comparison of political systems of the First and Second Czechoslovak Republic. Hradec Králové: Faculty of Philosophy, University of Hradec Králové. Bachelor thesis.

Bachelor thesis deals with identifying the nature of the political structure of the Second Czechoslovak Republic in the range of totalitarian and authoritarian regime. It also focuses on comparing political systems of the First and Second Czechoslovak Republic and identifies potential differences.

For this purpose, the thesis offers a closer analysis of particular, for this thesis chosen, major components of political systems of the First and Second Republic, the regimes as a whole, then consideration and implementation of historical facts which influenced the form and the functioning of the state of the First and especially the Second Republic.

A substantial part of this thesis focuses on the analysis, the author's view of the key elements of the political systems of the two republics, namely legislative, executive, party system and the overall character of the two political regimes, with respect to dismantled modern political science theory.

From conclusions and the information described in the analytical part, then comes the comparative section of this thesis. In it, the author focuses on the comparison of the studied system elements based on which he attempts to determine to what extent and whether or not, the individual elements and the overall political regimes in the First and Second Republic differed.

Keywords: political system, First Republic, Second Republic, totalitarianism, authoritarianism, Munich complex

Poděkování

Rád bych tímto poděkoval svému vedoucímu práce, PhDr. Janu Mervartovi, za odborné vedení práce a cenné rady a připomínky.

V Praze dne 12. 12. 2016

Obsah

Úvod	11
1 První Československá republika	15
1.1 Moc zákonodárná.....	15
1.2 Moc výkonná	21
1.2.1 Teorie a typologie vládních koalic	21
1.2.2 Vláda	23
1.2.3 Prezident.....	28
1.3 Typologie stran a stranických systémů podle Giovanniho Sartoriho	33
Systém jedné strany.....	33
Systém hegemonické strany	34
Systém predominantní strany	35
Systém dvou stran	35
Umírněný pluralismus	35
Polarizovaný pluralismus	36
Atomizovaný stranický systém	37
1.4 Stranický systém	37
1.4.1 Zásadní politické subjekty první republiky	38
1.4.2 Zhodnocení stranického systému první republiky	47
1.5 Závěrečné shrnutí a definice politického režimu první republiky	49
2. Mnichovský komplex.....	53
3 Druhá Československá republika	57
3.1 Moc zákonodárná.....	58
3.2 Moc výkonná	61
3.2.1 Vláda	61
3.2.2 Prezident.....	63

3.3 Stranický systém	65
3.3.1 Zásadní politické subjekty druhé republiky	67
3.3.2 Zhodnocení stranického systému druhé republiky	68
3.4 Závěrečné shrnutí a definice politického režimu druhé republiky	69
3.4.1 Typologie totalitních a autoritativních režimů	69
3.4.2 Zhodnocení politického režimu druhé republiky	77
4 Komparace první a druhé Československé republiky	83
4.1 Komparace moci zákonodárné	83
4.2 Komparace moci výkonné	84
4.3 Komparace stranického systému	86
4.4 Komparace politických systémů	86
Závěr	90
Seznam zdrojů	93
Literatura	95

Úvod

„Období druhé republiky je v českém obecném historickém povědomí stále třináctou komnatou, o níž se ví, ale do níž se příliš nevstupuje“ (Rataj 1997: 7). Tato úvodní věta z knihy O autoritativní národní stát od docenta Jana Rataje vcelku explicitně vyjadřuje postavení tzv. druhé republiky v rámci československých dějin, a to nejen z historického, ale zejména pak z politologického hlediska, kde druhá, Česko-Slovenská republika¹ je spíše brána jako takové intermezzo mezi obdobími pro tuto vědu zajímavějšími. I přes svou relativně krátkou dobu trvání vyvolává druhá republika stále množství otázek, a to zejména s ohledem na její autoritativní či totalitní podobu.

Tato práce se tedy bude zabývat uvedenou érou československých dějin a pokusí se o přiblížení podoby a typu politického zřízení druhé republiky a jejich potenciálních změn oproti první republice. Pro tento záměr bude také nutné se zaměřit na politický systém první Československé republiky jako celku, stejně tak jako na podstatné jednotlivé složky politického systému, za účelem této práce k tomu vybrané, a v neposlední řadě na zasazení všech těchto informací do historických reálií.

V rámci této práce autor provede, s využitím odborné literatury a zohledněním moderních politologických teorií, *analýzu* jednotlivých bazálních složek politického systému, tedy moci zákonodárné, moci výkonné a stranického systému první a druhé Československé republiky, na jejímž základě se bude snažit o zodpovězení první výzkumné otázky, a sice po určení (rozlišení) autoritativního či totalitního charakteru druhé republiky a definici jejího politického systému jako celku. V souvislosti s druhou výzkumnou otázkou se práce pokusí odpovědět, zda se jednotlivé složky z politického systému, v této práci zkoumané, stejně tak jako politický režim jako celek druhé republiky, odlišovaly od první republiky, a pokud ano, pak do jaké míry. Za tímto účelem bude provedena komparace obou politických systémů.

Předmětem studie této práce tak bude analýza a zároveň srovnání politických systémů prvních dvou Československých republik, stejně jako jejich dílčích částí, to vše za pomoci aplikace politologických teorií autorem k tomu vybraných. Podle autora je ovšem za tímto účelem nutné brát také v potaz historické souvislosti té doby, a to

¹ Přesněji Česko-Slovenská republika; pro zjednodušení je v tomto textu většinou používáno jednotně označení Československá republika nebo Československo pro obě zřízení, tedy první i druhou republiku.

zejména pro obě státní zřízení klíčový rok 1938, obzvláště pak mnichovské události ze září toho roku. Za tímto účelem se tedy bude autor v rámci této práce uvedenému období více věnovat, a to zejména pak z pohledu tzv. mnichovského komplexu.

V části výzkumu věnované analýze politických systémů první a druhé republiky bude autor čerpat zejména z publikace *Politický systém českých zemí 1848–1989* od autorů Vít Hloušek, Jan Holzer, Stanislav Balík, Jakub Šedo, a z knihy *Český stranický systém ve 20. století* od autorů Ladislav Cabada a David Šanc. Pro začlenění a přiblížení historických reálií a jejich případného vlivu na politické systémy obou Československých republik v rámci této práce bude pak autor vycházet z velké části z díla Jana Tesaře *Mnichovský komplex: jeho příčiny a důsledky*, a také z díla Jana Rataje *O autoritativní národní stát*. Součástí práce bude také aplikace politologických teorií na vybrané dílčí prvky politického systému, stejně tak jako na jeho celek. K tomu je pak nutné si u selektovaných teorií alespoň z části určit jejich charakter. Za tímto účelem bude čerpáno z velké části z díla Giovanniho Sartoriho *Strany a stranické systémy: schéma pro analýzu*, dále z práce amerického politologa Juana J. Linze *Totalitarian and authoritarian regimes*, a v neposlední řadě z publikace Stanislava Balíka a Michala Kubáta *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*.

Tato práce je jako celek strukturována do několika kapitol. Po zběžném úvodu následuje první kapitola, která se zaměřuje na první Československou republiku. V této části si tak přiblížíme prvorepublikový charakter politického systému i analýzu jeho režimu jako celku s ohledem na relevantní zdroje a historické souvislosti.

Další kapitola, pojmenovaná Mnichovský komplex, se bude věnovat právě tomuto fenoménu. Ten v průběhu této kapitoly bude přiblížen, stejně jako jeho základní rysy, a posléze se autor pokusí na základě těchto informací o vyjádření jeho eventuálního vlivu na v té době nově vznikající politické zřízení druhé republiky.

Třetí kapitola si klade za cíl rozbor politického systému druhé republiky s přihlédnutím k informacím popsaným v předešlých kapitolách a samozřejmě za pomoci odborné literatury. Na základě této analýzy se posléze autor pokusí o definici daného politického režimu, stejně jako o zodpovězení první výzkumné otázky, tedy o rozhodnutí o autoritativním či totalitním charakteru druhé Československé republiky.

Poslední, čtvrtá kapitola se bude zabírat komparací prvních dvou Československých republik. Na základě analýzy rozdílných prvků mezi oběma politickými systémy a jejich

následného porovnání autor zkusí odpovědět na druhou výzkumnou otázku, zda a v jaké míře se politické systémy první a druhé republiky od sebe odlišovaly.

Závěr posléze rekapituluje stěžejní zjištěné informace, vyplývající z celé této práce, a shrnuje odpovědi na stanovené výzkumné otázky.

Autor bude v rámci práce používat metodu analýzy a metodu komparativní. Metoda analýzy bude užita zejména ve vztahu k podrobnému vymezení politických systémů obou (první a druhé) Československých republik, stejně jako při definici jejich režimů. Pokud jde o komparativní metodu, ta bude využita ve čtvrté kapitole, a to ke srovnání politických struktur a zřízení předmnichovských a pomnichovských československých republik.

Téma této bakalářské práce si autor vybral zejména ve snaze podrobit éru druhé republiky, která bývá často jak veřejností, tak i odbornými kruhy opomíjena, podrobnějšímu zkoumání, a zejména za účelem přiblížení si samotného charakteru druhorepublikového režimu, jeho změny, jakož i příčin a důsledků potenciální proměny politické tradice první republiky.

1 První Československá republika

První Československá republika byla oficiálně ustanovena 28. 10. 1918, ovšem na jejím utvoření v podobě autonomního společného státu Čechů a Slováků se začalo pracovat již v průběhu první světové války, kdy už v červenci 1915 zahájil zahraničně-politickou misi za tímto účelem Tomáš Garrigue Masaryk, jenž byl bezesporu pro samotnou genezi Československa stěžejní postavou. Společný stát Čechů a Slováků byl schválen Pittsburskou dohodou v květnu 1918 a punc nezávislosti československého národa byl posléze stvrzen na základě Washingtonské deklarace z října 1918. Základní premisou pro vznik první republiky byla idea práva na národní sebeurčení. Tento princip dal pak vzniknout modelu národních států na bázi jazykové a kulturní jednoty. Tyto národní státy ovšem nebyly zdaleka tak národnostně homogenní (Cuhra, Ellinger, Gjuričová, Smetana 2006: 15). To se ukázalo být značným až fatálním problémem i v případě první republiky. Nově tvořené státní zřízení bylo konstituováno po vzoru západních demokracií,² do jaké míry a v jaké podobě byly pak znaky demokratické státní formy aplikovány, bude předmětem této kapitoly, která se bude zabývat politickým systémem první republiky. Za tímto účelem bude v této kapitole rozebrána moc zákonodárná, moc výkonná, stranický systém a posléze politický režim první Československé republiky celkově.

1.1 Moc zákonodárná

Nově vznikající Československá republika se krátce po svém vzniku přihlásila k parlamentarismu – rysu moderních západních demokracií. Vytvoření parlamentu bylo důležitým krokem k dokončení institucionální podoby politické proměny státu. Bylo to samozřejmě vnímáno jako definitivní akt odpoutání se od Rakousko-Uherska.

Prvním takovým, i když pouze provizorním zákonodárným orgánem, který ovšem zároveň plnil i funkci moci výkonné, byl na konci října ustanovený Národní výbor československý. Jeho předsedou se stal Karel Kramář. Zastoupení stran odpovídalo výsledku voleb do rakouské říšské rady v roce 1911.³ Národním výborem byl posléze vyhlášen samostatný československý stát a vydán zákon o zřízení samostatného státu

² Asi nejvýznamněji se pak první republika inspirovala Třetí Francouzskou republikou.

³ Podle tzv. Švehlova klíče připadlo 10 míst sociálním demokratům, 9 agrárikům a státoprávními demokratům, 4 katolíkům a českým socialistům a po jednom mandátu pak měli Staročeši strana pokroková a Slováci.

československého.⁴ Charakteristickým rysem, který posléze dokresluje kolorit utváření politiky v průběhu celé první republiky, je skutečnost, že se tak událo za přítomnosti pouze jednoho člena Národního výboru za Slovensko, a tím byl Dr. Vavro Šrobár.

V listopadu 1918 bylo rozšířením Národního výboru československého dle prozatímní ústavy vytvořeno Revoluční národní shromáždění. Tento jednokomorový parlament, původně čítající 256 míst, byl zhruba po čtyřech měsících rozšířen o 14 křesel pro zástupce Slovenska na konečných 270 míst. Nejpočetněji byly zastoupeny konvenční politické strany, reprezentující tradiční politické proudy.⁵ Slovensko bylo zastoupeno celkově 54 poslanci, ovšem mezi nimi figurovalo i šest českých poslanců, tzv. „bojovníků za slovenskou věc“.⁶ Další národnostní menšiny v čele s německou či maďarskou nebyly zastoupeny vůbec.

Ani do Národního výboru československého, ani do Revolučního národního shromáždění nebyli poslanci voleni ve volbách občany, nýbrž dosazeni jednotlivými politickými stranami. K výkonu svých mandátů tudíž postrádali legitimitu vzešlou od občanů v řádných volbách, což je jeden ze základních rysů liberální demokracie a de facto primární rys z pohledu definice procedurální demokracie.⁷

Únorovou ústavou z roku 1920, která se co do formy konstrukce parlamentarismu značně inspirovala francouzskou třetí republikou, byl ustanoven dvoukomorový parlament, skládající se z horní komory – senátu, a z komory dolní – poslanecké sněmovny. Právě idea bikameralismu jako formy parlamentu první republiky patřila k nejvíce diskutovaným při vytváření nové ústavy a setkala se se značnou nevolí ze strany lidovců a zejména pak sociální demokracie. To mělo za důsledek, že sice senát jako druhá komora byl ustanoven, nicméně jen za podmínky přímé volby všech senátorů a značně omezené politické moci. V původních představách nové ústavy měl být senát například nerozpustitelný nebo část senátorů měla být jmenována prezidentem

⁴ Tzv. recepční zákon č. 11/1918 Sb. z. a n.

⁵ Republikánská strana československého venkova, Československá sociálně demokratická strana dělnická, Československá strana socialistická, Československá národní demokracie, Československá strana lidová.

⁶ Mezi tyto „bojovníky“ patřili například i Alice Masaryková nebo Edvard Beneš.

⁷ Joseph Alois Schumpeter definuje demokracii podle procedurálního přístupu takto: „Demokratická metoda je takové institucionální uspořádání, které umožňuje činit politická rozhodnutí a v němž jednotlivci získávají rozhodující moc v konkurenčním zápase o hlasy voličů.“ (Hloušek, Kopeček, Šedo 2011: 17)

na návrh vlády, což mělo přispět k větší odlišenosti a nezávislosti horní komory ve vztahu k té dolní. (Hloušek, Holzer, Balík, Šedo 2007: 53)⁸

Poslaneckou sněmovnu tvořilo celkem 300 poslanců volených na 6 let, při pasivním volebním právu od 30 let a aktivním od 21 let věku. Senát oproti tomu sestával ze 150 senátorů volených na 8 let, pasivní volební právo bylo ustanoveno od 45 let, aktivní pak od 26 let.

Co se legislativního procesu týká, zákony musely projít ve stejném znění oběma komorami a k jejich schválení byla zapotřebí prostá většina přítomných poslanců respektive senátorů. Případný nesouhlas či odlišný postoj ze strany senátu mohl být poslaneckou sněmovnou přehlasován nadpoloviční většinou všech poslanců. Ústavní změny, stejně tak jako například vyhlášení války, byly podmíněny třípětinovou většinou v obou komorách. Pro obžalobu prezidenta či předsedy vlády byla požadována dvoutřetinová většina v obou komorách.

Přes institucionální zakotvení dvoukomorového parlamentu prakticky zůstávala veškerá politická odpovědnost v rukou poslanecké sněmovny, která disponovala například jak kreačním, tak legislativním oprávněním, a jak už bylo řečeno, mohla nadpoloviční většinou hlasů senát přehlasovat. Naproti tomu bylo vesměs jedinou výhradní pravomocí senátu soudit členy vlády za porušení zákona nebo prezidenta za vlastizradu. Mohl tak ovšem činit pouze na podnět poslanecké sněmovny.

Nicméně i přes minimální politický vliv senátu není tak snadné vztah mezi oběma komorami v průběhu první republiky definovat. Nizozemský politolog A. Lijphart rozděluje bikameralismus – na základě symetrie a soudržnosti, respektive nesoudržnosti druhých komor – do tří typů: na silný, středně silný a slabý, a to za pomoci kritéria shodného či neshodného politického složení (soudržný/nesoudržný) a kritéria způsobu selekce představitelů obou komor a zároveň míry parity jejich ústavních pravomocí (symetrický/asymetrický). Silný bikameralismus je charakteristický svou symetrií a nesoudržností, středně silný sestává buď z asymetrie a nesoudržnosti, nebo naopak je soudržný, nicméně symetrický, a nakonec slabý bikameralismus se vyznačuje svou současnou asymetrií a soudržností (Lijphart 1999: 187–194).

⁸ Stejně tak jako Senát třetí francouzské republiky, jenž byl nerozpuštělný, část senátorů byla volena doživotně na společném zasedání obou komor a zbytek pak nepřímo kolegiem volitelů, skládajícího se z poslanců, radních atd. (La IIIème République 2013). Online: Dostupné na: <http://www.lemondepolitique.fr/cours/droit/droit-constitutionnel/constitution/histoire-constitutionnelle/la-iiieme-republique>.

Na pomezí této typologie bychom pak došli k závěru, že bikameralismus v období první republiky by se řadil na rozhraní mezi středně silný a slabý. Dle mého názoru by se ovšem vztah poslanecké sněmovny a senátu dal kategoricky označit jako bikameralismus slabý. Jednoznačně asymetrický se jeví vztah poslanecké sněmovny a senátu, co se politických pravomocí týká. Nadřazenost poslanecké sněmovny dokresluje už jen skutečnost, že pouze ona mohla vyslovit důvěru či nedůvěru vládě,⁹ a díky možnosti přehlasování rozhodnutí senátu měla také rozhodující slovo v zákonodárném procesu. Senát byl zbaven přímého politického vlivu a fakticky fungoval jako instituce odborná, kontrolní a poradní, s téměř nulovým politickým vlivem. Naproti tomu byl volen – stejně jako dolní komora – občany v přímých volbách, což mu dávalo zmocnění vycházející od lidu, v tomto ohledu stejné, jako má poslanecká sněmovna, a to je z pohledu typologie A. Lijpharta jeden ze znaků symetrie, a z mého pohledu právě jediný argument, díky němuž by se dal bikameralismus první republiky označit za středně silný. Domnívám se ovšem, že k vyjádření vyváženosti obou komor je podstatnější rozsah pravomocí, jímž obě komory disponují, a mandát získaný z přímých svobodných voleb je posléze určitým nástrojem k nabytí a zlegitimnění takových pravomocí. Dalším důvodem, proč si nemyslím, že v tomto partikulárním případě by měl způsob selekce senátorů mít zásadnější vliv na vyváženost bikameralismu první republiky, je skutečnost, že právě přímá volba horní komory paradoxně zapříčinila identické politické složení v Národním shromáždění. Jakousi pojistkou diverzity obou komor měla být odlišná doba voleb do každé z komor, daná rozdílnou délkou mandátu. Praxe byla však zcela odlišná a volby do obou komor probíhaly současně.¹⁰ Porovnáme-li pak složení parlamentu s ohledem na pět nejsilnějších stran, které po jednotlivých volbách získaly nejvíce hlasů, zjistíme, že výsledky a zastoupení těchto stran v senátu de facto jen kopírují ty v poslanecké sněmovně.¹¹ To mělo za následek značnou soudržnost Národního shromáždění a další oslabení funkce senátu.

⁹ § 75 ústavní listiny z roku 1920.

¹⁰ Běžnou ústavní zvyklostí bylo rozpuštění senátu před skončením jeho volebního období prezidentem republiky, aby se volby do obou komor parlamentu konaly paralelně (Vodička, Cabada 2011: 40).

¹¹ Viz tabulka č. 1.

Tabulka č. 1 *Porovnání výsledků voleb pěti nejsilnějších stran do jednotlivých komor parlamentu*

Rok	Strana	počet mandátů v ps	počet mandátů v senátu	pořadí podle počtu mandátů ps/senát
1920	Čs. soc. demokracie	74	41	1/1
	Čs. strana lidová	33	18	2/2
	Němečtí soc. demokraté	31	16	3/3
	Agráři	28	14	4/4
	Čs. strana nár. socialistická	24	10	5/5
1925	Agráři	45	23	1/1
	Komunistická strana Čs.	41	20	2/2
	Čs. strana lidová	31	16	3/3
	Čs. soc. demokracie	29	14	4/4-5
	Čs. strana nár. socialistická	28	14	5/4-5
1929	Agráři	46	24	1/1
	Čs. soc. demokracie	39	20	2/2
	Čs. strana nár. socialistická	32	16	3/3
	Komunistická strana Čs.	30	15	4/4
	Čs. strana lidová	25	13	5/5
1935	Agráři	45	23	1/1-2
	Sudetoněmecká strana	44	23	2/1-2
	Čs. soc. demokracie	38	20	3/3
	Komunistická strana Čs.	30	16	4/4
	Čs. strana nár. socialistická	28	14	5/5

Zdroj: Myšák, Karel: Československá republika 1918–1939. Praha 1947.

Parlament, respektive jeho dolní komora měla formálně silnou pozici ve vztahu k vládě, která se jí zodpovídala a již mohla kdykoliv nadpoloviční většinou hlasů vyslovit nedůvěru, a tím ji nechat padnout.¹² Existence vlády tím pádem byla odkázána na existenci parlamentní většiny. Avšak politická praxe Československé republiky byla odlišná a dominantní pozicí ve vztahu vláda–parlament oplývala spíše vláda (Hloušek, Holzer, Balík, Šedo 2007: 53).

Značně komplikovaně se posléze jeví analýza moci zákonodárné, v tomto případě fakticky prolínající i do moci exekutivní, z pohledu existence tzv. Pětky. Tento orgán, jenž stál mimo parlament a vládu a nebyl ukotven ani v ústavě, byl autonomním až oligarchickým seskupením vůdců nejvlivnějších československých politických stran: sociální demokracie, národních demokratů, lidovců, agráriků a národních socialistů.¹³ Právě v rámci Pětky docházelo k nejdůležitějším politickým rozhodnutím a dohodám, a to za základní premisy jednomyslnosti a kompromisu, a kloubily se zde funkce moci výkonné a zákonodárné. Tento model, jenž obcházel běžné demokratické procedury, měl za následek devalvací funkce parlamentu na pouze ratifikační a vládu odsoudil do role prováděcí. Celkově Pětka za dobu své působnosti postupně snižovala politickou

¹² To se však ani jednou v průběhu první republiky nestalo.

¹³ Jiří Stříbrný, R. Bechyně, A. Rašín, J. Šrámek a A. Švehla.

sílu a důležitost parlamentu, a naopak přispívala ke zvýraznění důležitosti a role jednotlivých politických stran zastoupených v ní samé.

Další skutečností, která nejenže měla negativní dopad na funkčnost Národního shromáždění v rámci československého parlamentarismu, ale z mého pohledu i dost silně kolidovala s demokratičností obecně, a navíc ve své podstatě porušovala ústavu, byl tzv. volební reverz, který poslanci a senátoři museli podepisovat a který ve svém důsledku úplně popřel volný mandát poslanců a senátorů, jenž byl zakotven v ústavním textu. Poslanci v něm deklarovali, že se vzdají mandátu, pozbydou-li důvěry strany.¹⁴ „Tím si vedení politických stran mimoústavním způsobem zajišťovalo stranickou disciplínu poslanců a senátorů (Vodička, Cabada 2011: 40).“

Parlamentarismus Československé republiky bychom mohli rozdělit do dvou etap. V té první, mezi lety 1918 a 1920, tvořil legislativní orgán jednokomorový parlament, Národní výbor československý, který byl posléze rozšířen na Revoluční národní shromáždění. Oba tyto parlamenty měly sloužit hlavně k institucionálnímu zakotvení první republiky a posléze k vytvoření nové ústavy. Poněkud diskutabilní se pak jeví fakt, že tak učinily, aniž by poslanci byli zvoleni přímo občany ve volbách, neboť byli dosazeni stranami, a to vše bez přítomnosti maďarské a zejména pak německé menšiny. Únorovou ústavou z roku 1920 byl ustanoven dvoukomorový parlament s poslaneckou sněmovnou a senátem. Horní komora měla však jen malou politickou moc a její vliv na chod první republiky byl minimální, a podle Lijphartových kategorií by se dala zařadit do slabého bikameralismu. Poslanecká sněmovna, i přes silné postavení, jež jí zaručovala únorová ústava, nebyla schopna plně uplatnit potenciál svého možného politického vlivu, a to zejména kvůli mimoústavnímu uskupení „Pětka“, a také kvůli tzv. volebnímu reverzu. Domnívám se, že celkově československý parlament nebyl tou stabilizační institucí politického systému Československa, kterou mohl být, a že neplnil a do značné míry ani nemohl plnit svou roli zcela adekvátně, což se, dle mého soudu, posléze projevilo na konci 30. let při zániku první republiky.

¹⁴ Jednalo se o bianco podepsanou listinu bez data, s čestným prohlášením poslance (Gerloch, Hřebejk, Zoubek 2013: 23).

1.2 Moc výkonná

Exekutiva meziválečného Československa byla tvořena prezidentem republiky a vládou. Tato podkapitola se tedy tyto dvě složky pokouší v průběhu první republiky definovat, a to jak z pohledu jejich ústavodárných povinností a pravomocí, tak i v rámci moderních politologických teorií.

1.2.1 Teorie a typologie vládních koalic

Předtím, než si rozebereme vládu, tedy jednu ze složek moci výkonné, a dále také samotné vládní koalice, jež byly pro prvorepublikové kabinetů typické, a jejich podobu za doby první republiky, bylo by vhodné si alespoň okrajově definovat a přiblížit teorii koalic, tak jak ji vidí moderní politická věda.

Současná politologická teorie koalic uvádí dvě hlavní hlediska účasti politických stran ve vládě a k vytváření koalic. Tím prvním je tzv. Office-seeking theory a tím druhým je pak Policy-seeking theory. Esenciálním rozdílem mezi těmito dvěma přístupy je v tom, že zatímco Office-seeking theory je odrazem racionální volby v politice, tedy maximalizace moci při co možná nejmenším vynaložení prostředků, a nejvýznamnějším motivačním prvkem participace ve vládní koalici je zde samotný podíl na vládě, tak naopak z hlediska Policy-seeking theory je účast ve vládní koalici důsledkem snahy o prosazení politického programu. Respektive v Policy-seeking theory, na rozdíl od Office-seeking theory, „*Ministerská křesla nejsou cílovou hodnotou, ale vhodným prostředkem k dosažení cíle*“ (Říchová 2000: 128). Na základě těchto dvou premis lze poodhalit jednak bazální motivaci politických aktérů, ale také nám umožňují blíže zkoumat vztah vlády a opozice. A v neposlední řadě dotvářejí typologii koaličních vlád.

Tím prvním typem je minimální vítězná koalice. Americký politolog William H. Riker definoval tento typ vládní koalice pomocí dvou podmínek: 1) Jsou tvořeny dvěma a více stranami, které spolu drží nadpoloviční majoritu v poslanecké sněmovně, a 2) zároveň koalici tvoří jen takový počet členů, který je nezbytný k udržení parlamentní většiny – žádní členové navíc (Říchová 2000: 130). A. Lijphart Rikerův princip minimální vítězná koalice shrnuje tak, že jde o koalici, která je vítězná ve smyslu společného obsazení nadpoloviční většiny míst v parlamentu, a minimální proto, že v ní nejsou zahrnuty žádné další strany, které by nebyly potřeba k zachování parlamentní většiny (Lijphart 2012: 79–80). Jedná se tedy o takovou vítěznou koalici, která je nejlépe uchopitelná na pozadí racionální volby, která přisuzuje politickým reprezentantům

jakožto hlavní motiv jejich jednání maximalizaci své exekutivní moci a podílu na ní za co možná nejvýhodnějších podmínek pro danou stranu.¹⁵ Tato skutečnost je považována za hlavní důvod zrodu minimálních vítězných koalic. Tuto typologii můžeme posléze rozšířit o další kritéria a tím ji více specifikovat: 1) Kritérium velikosti indikované počtem míst v legislativě. 2) Kritérium počtu členů koalice, které je dáno počtem politických stran. 3) Kritérium programové, ideologické vzdálenosti mezi členy koalice. 4) Kritérium kombinující počet členů a jejich ideologickou orientaci. Přičemž základní rozdíl mezi posledními dvěma kritérii spočívá ve skutečnosti, že čtvrtému kritériu nemusí minimální vítězná koalice nutně vyhovět; může do ní být začleněna i menší politická strana, jež pak často plní funkci jakéhosi pojítka mezi ideově vzdálenějšími stranami, a zároveň celé koalici propůjčuje větší jistotu v legislativním procesu (Budge 1993: 506).

Druhým typem je tzv. velká koalice. Tento druh se může z pohledu racionální volby, a de facto i z pohledu Office-seeking theory, částečně jevit jako jistý patologický jev. Velká koalice je totiž taková, ve které se nachází alespoň jeden či více nadbytečných koaličních partnerů, tedy i takové politické strany, bez kterých by vláda *byla* schopna získat nadpoloviční většinu. Tedy z hlediska důrazu na obsazení míst v exekutivě se tento typ koalicí jeví jako méně vhodný, jelikož každý další vládní partner fakticky snižuje počet reprezentantů z každé koaliční politické strany, kteří mohou reálně participovat na vládě, a naopak ji zatěžuje větší výdajovou mírou. Hlavní důvody sestavování velké koalice jsou v zásadě dva. Ten první spočívá v důrazu na prosazení programových zájmů a na mezistranické vazby. Obecněji jde tedy říci, že co se týká teorie rezonující s důležitostí politických programů a idejí v rámci typologie koaličních vlád, je velká koalice upřednostňována, zatímco minimální vítězná koalice je spíše marginálním řešením. Druhým důvodem vzniku takového typu koalice je obava ze stranické neposlušnosti a nedisciplinovanosti, a s tím spojená obava o výsledky jednotlivých hlasování.¹⁶ Specifickou subvariantou velkých koalic je tzv. vláda národní koncentrace. Ta v sobě zahrnuje de facto všechny prosystémové strany bez ohledu na jejich ideovou či národní preferenci (Hloušek, Kopeček, Šedo 2011: 126).

¹⁵ „Čím méně pol. stran je schopno dosáhnout parlamentní většiny, tím větší podíl každého z těchto partnerů při rozdělování vítězných koalic.“ (Říchová 2000: 131).

¹⁶ Tento důvod bychom mohli ve vztahu k první republice vypustit a to díky přísně vázaným kandidátkám a volebním reverzům, které jakoukoliv stranickou neposlušnost de facto vylučovali.

Posledním druhem v rámci typologie koaličních vlád je vláda menšinová. Ta vzniká v tzv. menšinové situaci, kdy žádná ze stran nedosáhla v parlamentu na více než 50 % mandátů, a zároveň při neochotě či neschopnosti jednotlivých politických aktérů dosáhnout většinové vládní koalice.¹⁷ Pro vznik menšinových vlád jsou příznivé tyto situace: A) Když se nenaplnila předvolební očekávání, která předpovídala vytvoření většinové strany. B) Jistá forma rigidnosti obsažená ve stranickém systému ji oslabuje natolik, že potřebná většina nemůže být vytvořena. C) Při odlišnostech mezi politickými stranami, na které může dojít za zvláštních okolností, například při přípravě ústavy nebo všeobecných voleb, je pak možné, že menšinové vládě bude po určitou dobu ponechán prostor pro vládnutí. D) Při rozpadu vládnoucí většiny část členů z předchozí koalice zůstane u moci až do doby obnovení či vytvoření nového většinového kabinetu. E) V situaci, kdy vítězná strana po volbách obsadila pouze o několik křesel méně, než je potřebná většina. Samotné objasnění výskytu a hlavně tolerování menšinových vlád bychom mohli nalézt v rovině, kdy politický subjekt uzná, že je pro něj z hlediska participace na vládnutí a jeho případném ovlivňování vhodnější setrvat v opozici a tolerovat menšinovou vládu, a to i s ohledem na úspěch v budoucích volbách.

1.2.2 Vláda

Vláda představovala vrcholnou instituci moci výkonné: de facto krom pravomocí, jež ústava z roku 1920 explicitně propůjčovala prezidentovi, byla veškerá exekutivní moc v rukou vlády. Fungovala jako kolektivní orgán, sestávající z předsedy, jeho náměstků a jednotlivých ministrů. Celkový počet členů se s ohledem na danou vládu lišil. Kabinet byl usnášeníschopný za předpokladu, že kromě předsedy vlády či jeho náměstků byla přítomna alespoň nadpoloviční většina ministrů, přičemž každé vládní nařízení muselo být zároveň podepsáno premiérem či jeho zástupcem a ministrem pověřeným jeho provedením.¹⁸ Mezi hlavní povinnosti vlády patřilo zejména rozhodování o vládních předlohách a nařízeních pro Národní shromáždění. Kabinet a jednotlivé ministry jmenoval a odvolával prezident republiky,¹⁹ přičemž: „*Prvorepubliková praxe se poté přiklonila k modelu, v němž se ministry stávaly většinou vůdčí osobnosti koaličních stran*“ (Hloušek, Holzer, Balík, Šedo 2007: 58).

¹⁷ I menšinová vláda je ve vztahu k Office-seeking theory, stejně jako velká koalice považována za deviantní.

¹⁸ § 84 ústavní listiny z roku 1920

¹⁹ Dle prozatímní ústavy tak činil parlament. Tuto pravomoc přešla na prezidenta až novelou ústavy z května 1919.

Jedním z hlavních znaků parlamentní formy vlády, alespoň tedy dle ústavního znění, byl fakt, že formálně byl vládní kabinet odpovědný parlamentu, respektive jeho dolní komoře, která jí mohla vyslovit nedůvěru, a to vcelku lehce.²⁰ Nicméně jak už bylo zmíněno, navzdory poměrně snadné proceduře vyslovení nedůvěry se tak v prvorepublikové politice nestalo. Vládní kabinet jako takový mohl také kdykoliv požádat parlament o vyslovení důvěry.²¹ Pokud mu byla vyslovena nedůvěra, či mu nebyla vyslovena důvěra, ústavní povinnost nařizovala vládě podat demisi do rukou prezidenta, který posléze určil osobu, jež vedla vládní záležitosti až do té doby, než byla ustanovena vláda nová. Zajímavou skutečností také je, že pro jednotlivé členy vlády platila z principu ústavního pořádku neslučitelnost s členstvím v dozorčích radách, akciových společnostech a představenstvech s výdělečnými aktivitami. Nicméně mechanismus klouzavého mandátu, tedy procesu, při kterém se poslanec v případě svého vstupu do vlády vzdá svého poslaneckého mandátu, a to buď trvale, či dočasně, tedy inkompatibilitu výkonu moci exekutivní a zároveň legislativní, první republika neznala. Charakteristickým etalonem prvorepublikových vlád bylo vytváření vládních koalic. Ani jedné z politických stran v meziválečném Československu se za celou dobu její existence nepodařilo sestavit jednobarevnou vládu. Tato skutečnost byla do značné míry zapříčiněna volebním systémem, který měl zásadní vliv nejen na podobu vládních koalic, ale i na podobu stranického a politického systému první republiky jako takového. Meziválečné Československo se přiklonilo k volebnímu systému poměrného zastoupení, což v kombinaci s neexistencí uzavírací klauzule mělo za důsledek výskyt velkého počtu stran v parlamentu, často i s marginálním zastoupením. K příklonu k principu poměrného zastoupení došlo zejména ze tří důvodů: 1) Měl zajistit politická práva národnostních menšin. 2) Poměrný systém měl být méně náchylný k zlovyku volební geometrie známé z dob Rakouska-Uherska. 3) Z obavy z možného hegemonního postavení sociálních stran v případě většinového volebního systému (Krejčí 2006: 206).

Co se samotných vládních kabinetů v průběhu první republiky týká, můžeme je rozdělit do následujících kategorií.

²⁰ Podmět k hlasování o nedůvěře mohlo vyvolat nejméně 100 poslanců a k samotnému vyslovení nedůvěry stačila přítomnost nadpolovičního počtu poslanců, nichž nadpoloviční většina vyloвила vládě nedůvěru.

²¹ Viz § 77 ústavní listiny z roku 1920.

Vláda pařížská, která působila od 26. 9. 1918 do listopadu 1918, přičemž T. G. Masaryk zde vystupoval jako premiér a ministr financí. E. Beneš byl ministrem zahraničí a vnitra a M. R. Štefánik v ní působil jako ministr války. Tento kabinet byl spíše překlenovací a cílem bylo završit vyhlášení samostatného státu ČSR. Jeho činnost byla de facto ukončena jmenováním T. G. Masaryka prezidentem.

Všenárodní vláda: Příkladem tohoto typu vládních koalic jsou kabinety K. Kramáře (od listopadu do července 1919), E. Beneše (září 1921 – říjen 1922) a dvě vlády A. Švehly (říjen 1922 až prosinec 1925 a posléze prosinec 1925 až březen 1926).²² Jak je patrné, z níže uvedených politických stran účastnících se všenárodních koalic byly zde zastoupeny všechny významné české (československé) politické strany, a to z různých ideových pólů, tedy jak z levé, tak z pravé poloviny politického spektra. Tyto vládní koalice nebyly spojeny na ideologicky programové základně, nýbrž na českém, respektive československém charakteru. Z pohledu typologie koaličních vlád můžeme všechny všenárodní kabinety definovat jako velké koalice.²³

Rudozelená vláda: Tato vláda byla ustanovena celkově dvakrát, a to na přelomu 20. let (červenec 1919 až květen 1920 a květen 1920 až září 1920). V čele obou vlád stál V. Tusar.²⁴ V tomto případě se jednalo o spojení v té době dvou nejsilnějších levicových stran se spíše pravicovými agrárníky. Po dubnových volbách 1920 byla rudozelená koalice vládou menšinovou. Ani v tomto případě se nejednalo o kabinet ideově či programově jednotný. Troufám si říci, že důvodem tolerování této menšinové vlády byla celková roztržičnost politického spektra po prvních volbách do Národního shromáždění a z toho plynoucí neschopnost vytvořit vládu většinovou. Druhý kabinet V. Tusara byl posléze, zhruba po pěti měsících, nahrazen úřednickou vládou.

Občanská vláda: Tato koaliční sestava byla sestavena celkově dvakrát, a to na konci 20. let (říjen 1926 až únor 1929 a únor až prosinec 1929). V čele té první stanul A. Švehla a premiérem druhé občanské koalice, trvající jen necelý rok, byl F. Udržal. Tyto vlády byly speciálními ve dvou směrech. Jednak se na nich poprvé podílely

²² Na všech všenárodních vládách se podílely: Československá sociálně demokratická strana dělnická, Československá demokracie, Československá strana národně sociální, Republikánská strana zemědělského a malorolnického lidu (agrárníci), Česká strana lidová a Slovenský klub. Přičemž na poslední vládě A. Švehly se kromě výše zmíněných stran podílela také Československá živnostensko-obchodnická strana středostavovská (živnostníci).

²³ Závěry zde uvedené ohledně typologií vládních koalic jsou tvořeny s ohledem na výsledky od prvních parlamentních voleb roku 1920.

²⁴ Jednalo se o spojení Československé sociálně demokratické strany dělnické, agrárníků a Československé strany národně demokratické.

německé politické strany,²⁵ a pak to také byly jediné dva meziválečné kabinetů, které byly víceméně ideologicky a programově, aspoň tedy ve vztahu k pravolevé politické ose, sestavami homogenními. Jednalo se o koalici (středo)pravicových stran. Z hlediska klasifikace v rámci teorie koaličních vlád bychom mohli občanské koalice zařadit mezi minimální vítězné koalice, a to s kritériem kombinujícím počet členů a jejich ideologickou orientaci.

Široká vláda: Tento druh koalicí byl převládající de facto od parlamentních voleb 1929 po celá 30. léta 20. století. Celkově jich od roku 1929 bylo vytvořeno sedm. Tou první byla druhá vláda F. Udržala (prosinec 1929 až říjen 1932)²⁶ J. Malypetr stál v čele následujících tří dalších širokých koalicí (září 1932 – únor 1934, únor 1934 – červen 1935 a červen až listopad 1935).²⁷ Premiérem posledních tří kabinetů byl M. Hodža, tedy jeden z hlavních představitelů agrární strany (listopad – prosinec 1935, prosinec 1935 – červenec 1937 a červenec 1937 – září 1938).²⁸ Významnou změnou prošla podoba široké koalice počátkem roku 1938, kdy byli rozpuštěni němečtí agráři a lidovci. Tyto kabinetů v sobě sdružovaly de facto všechny nejsilnější relevantní strany napříč politickým spektrem, a to bez nějaké významné ideové spřízněnosti. Jednalo se o velké koalice, specifitěji o vlády národní koncentrace.²⁹ Tyto koalice, sdružující prakticky všechny prosystémové strany, vznikaly v průběhu třicátých let, aby zamezily vstupu stále silnějším a relevantnějším antisystémovým stranám do vlády a celkově jim neumožnily výraznější vliv v legislativě a exekutivě.

V neposlední řadě byly další druhem vlád, jež byly v průběhu první republiky vytvořeny, a to celkem třikrát, vlády úřednické. Ty byly ustavovány v důsledku vládních krizí a staly vždy jedním z jejich eventuálních řešení. Premiérem prvních dvou

²⁵ Jmenovitě: Německá křesťansko-sociální strana lidová, Německý svaz zemědělců a venkovských živností (němečtí agráři, BdL), vedle nich to byly ještě: Hlinkova slovenská lidová strana (HSLS), živnostníci, agráři, Československá národní demokracie a Československá strana lidová.

²⁶ Oproti svému předchozímu kabinetu zde chyběly Německá křesťansko-sociální strana lidová a HSLS, a naopak zde přibýly Československá strana národně socialistická, Německá sociálně demokratická strana dělnická v ČSR (německá sociální demokracie) a českoslovenští sociální demokraté.

²⁷ Politické strany, jež participovaly na vládách J. Malypetra, byly totožné s těmi, jež byly ve druhé vládě F. Udržala, s tou výjimkou, že postupně z ní vystoupili živnostníci, kteří se do ní posléze vrátili, a národní demokraté.

²⁸ V průběhu vlád M. Hodži do koalice vstoupila strana Národní sjednocení (NSj), což byl nacionalisticky laděný politický subjekt, jenž vznikl sjednocením Československé národní demokracie, Národní fronty a Národní ligy, a také Německá křesťansko-sociální lidová strana.

²⁹ To platilo až do března 1938, kdy ve vládě – po rozpuštění německých agráři a lidovců a vystoupením německých sociálních demokratů a Národního sjednocení – zůstalo pouze pět stran. Tento stav trval zhruba šest měsíců.

úřednických kabinetů byl J. Černý, poprvé od září 1920 do září 1921, a posléze pak od března do října 1926. Obě tyto vlády měly podporu státoporných stran, ať už československých, nebo německých. Poměrně specifickou úřednickou vládou byla ta poslední, vláda generála J. Syrového.³⁰ Byla ustanovena jen pár dní před mnichovským diktátem, 22. 9. 1938, a trvala do 4. října 1938. Ta reagovala na stále se prohlubující vládní krizi, která byla způsobena stále se zhoršující vnitřní a mezinárodní bezpečnostní situací v Československu a s tím spojeným silicím vlivem antisystémových stran, zejména pak henleinovců. Obecně se dá říci, že úřednické vlády měly zajistit výkon a fungování exekutivy v době, kdy předešlá koaliční vláda nebyla schopna či ochotna domluvit na svém dalším působení a kdy bylo nutné přijetí často nepopulárních a diskutabilních kroků, za které etablované politické strany nechtěly před voliči nést odpovědnost (Hloušek, Holzer, Balík, Šedo 2007: 60).

Tabulka č. 2 *Souhrn vlád v meziválečném Československu*

Pořadí	Název	Doba trvání	Premiér	Zastoupené strany	Typologie koalice
0	pařížská	od 09. 1918	Masaryk	Masaryk (předseda finance), Beneš (zahraničí, nitro), Štefánik (válka)	X
1	všenárodní	11. 1918-07. 1919	Kramář	agr., ČSS, ČSND, ČSDSD, ČSL, Slov. klub	X
2	rudozelená	07. 1918-05. 1920	Tusar	ČSDSD, ČSS, agr. Slov. klub	X
3	rudozelená	od 05. 1920-09. 1920	Tusar	ČSDSD, ČSS, agr. Slov. klub	menšinová
4	úřednická	09. 1920-09. 1921	Černý	podpora stran všenárodní koalice	X
5	všenárodní	09. 1921-10. 1922	Beneš	ČSS, agr. ČSL, ČSDSD, ČSND	velká koalice
6	všenárodní	10. 1922-12. 1925	Švehla	ČSS, agr. ČSL, ČSDSD, ČSND	velká koalice
7	všenárodní	12. 1925-03. 1926	Švehla	ČSS, agr. ČSL, ČSDSD, ČSND	velká koalice
8	úřednická	od 03. 1926-01. 1928	Černý	Podpora občanských stran	X
9	občanská	10. 1926-02. 1929	Švehla	agr., ČSL, živn., BdL, něm. kř. Soc., HSLS (od 1. 1927), ČSND (od 4. 1928)	min. vítěz. koalice
10	občanská	od 02. 1929-02. 1929	Udržal	agr., ČSL, ČSND, HSLS (od 01. 1929), BdL, živn., něm. kř. Soc.	min. vítěz. koalice
11	široká	12. 1929-10. 1932	Udržal	agr., ČSDSD, ČSNS, ČSND, ČSL, BdL, něm. Soc. Dem., živn. (do 4. 1932)	nár. koncentrace
12	široká	10. 1932-02. 1934	Malypetr	agr., ČSDSD, ČSNS, ČSND, ČSL, BdL, něm. Soc. Dem.	nár. koncentrace
13	široká	02. 1934-06. 1935	Malypetr	agr., ČSDSD, ČSNS, ČSL, BdL, něm. Soc. Dem.	nár. koncentrace
14	široká	od 06. 1935-1. 1935	Malypetr	agr., ČSDSD, ČSNS, ČSL, BdL, něm. Soc. Dem., živn.	nár. koncentrace
15	široká	od 01. 1935-2. 1935	Hodža	agr., ČSDSD, ČSNS, ČSL, BdL, něm. Soc. Dem., živn.	nár. koncentrace
16	široká	12. 1935-07. 1937	Hodža	agr., ČSDSD, ČSNS, ČSL, BdL, něm. Soc. Dem., živn., něm. kř. Soc.	nár. koncentrace
17	široká	07. 1937-09. 1938	Hodža	agr., ČSDSD, ČSNS, ČSL, živn., BdL (do 03. 1938), něm. kř. Soc. (do 04. 1938), něm. Soc. Dem. (do 04. 1938), NSJ (od 03. 1938)	nár. koncentrace
18	úřednická	od 09. 1938-01. 1938	Syrový	X	X

Zdroj: Hloušek Vít, Jan Holzer, Stanislav Balík, Jakub Šedo: *Politický systém českých zemí 1848–1989*. Brno 2007.

Z tabulky výše uvedené můžeme zřetelně vypořovat, že převládajícím typem vládních koalic v prvorepublikovém Československu byly velké koalice. Nicméně troufám si říci, že ani jedna nebyla vytvořena vyloženě za účelem prosazení nějakých společných ideově-programových zájmů. Zatímco vlády všenárodní ve dvacátých letech spojoval

³⁰ Která byla zároveň i poslední vládou celé první republiky.

československý profil, a byly tedy tvořeny na národnostní bázi, ty široké z let třicátých pak splňovaly charakter vlád národní koncentrace a byly tvořeny bez jakékoliv národnostní nebo programové podobnosti jako de facto jediného možného uskupení k oslabení vlivu stran antisystémových. Jakousi samostatnou kapitolu v rámci moci výkonné pak tvořily vlády občanské koalice. Tyto kabinetové byly v mnoha bodech ojedinělé. Jednak v nich poprvé participovaly i německé politické subjekty, a také v rámci rozdělení pravo-levé politické osy to byly jediné vládní koalice, které byly do jisté míry koherentní, a v neposlední řadě se jednalo o jediný případ minimální vítězné koalice. I přes tyto skutečnosti, či možná právě díky nim, se v případě třetí vlády A. Švehly nejspíš jednalo o nejstabilnější a nejvýkonnější prvorepublikový vládní kabinet (Cabada, Šanc 2005: 29).

1.2.3 Prezident

Instituce prezidenta republiky byla druhou složkou exekutivní moci v rámci první Československé republiky. První republika byla parlamentní, nikoliv prezidentskou demokracií. Tato forma politického systému byla upřednostněna, například před systémem prezidentským, hlavně z důvodu obav z možného uzmutí moci jedinou osobou, reflektujících historické konotace Rakousko-Uherska. Tato skepse se promítla v podobě instituce hlavy státu jako takové, a to jak ve formě prezidentských pravomocí, tak ve způsobu jeho volby. Ta probíhala nepřímo parlamentem,³¹ při pasivním právu od 35 let na dobu sedmi let, a to maximálně na dvě volební období. Tento fakt se ovšem nevztahoval na prvního československého prezidenta T. G. Masaryka, který byl explicitně ústavou z této právní normy vyjmut³² a byl zvolen do úřadu celkem čtyřikrát.

I přes skutečnost ústavně parlamentní podoby státního zřízení a faktu nepřímé volby prezidenta, kterému tak fakticky chyběl přímý politický mandát daný od voličů, na který by se mohl eventuálně odvolat při prosazování své politiky, nebyla hlava státu první republiky pouze a priori personou reprezentující celistvost a suverenitu státu, nýbrž také aktivním politickým hráčem s poměrně rozsáhlými pravomocemi (Vodička, Cabada 2011: 40–41). Mezi ně patřilo mimo jiné zastupování státu navenek, sjednávání

³¹ Samotná volba probíhala maximálně ve třech kolech, a to na společné schůzi – svolávané premiérem – obou komor Národního shromáždění, a byla podmíněna přítomností nadpoloviční většiny poslanců a senátorů. Pro zvolení kandidáta v prvním či druhém kole byla nutná třípětinová většina všech přítomných. Do případného třetího kola postupovali posléze už jen dva nejméně úspěšní kandidáti. Ten, který posléze získal většinu hlasů, byl zvolen za prezidenta.

³² Viz § 58 řádek čtvrtý ústavní listiny z roku 1920.

a ratifikace mezinárodních smluv nebo udělování milosti. Prezident byl také vrchním velitelem ozbrojených sil. Svolával, odročoval či uzavíral zasedání Národního shromáždění. Hlava státu disponovala také poměrně rozsáhlými jmenovacími pravomocemi. Prezident jmenoval vysokoškolské profesory, soudce, státní úředníky a vysoké armádní důstojníky. Tou ovšem dozajista nejdůležitější jmenovací kompetencí byla možnost jmenovat a odvolávat jednotlivé členy vlády. Rovněž jmenování vládních úředníků bylo ryze v pravomoci prezidenta. Mohl taktéž rozpustit parlament, pokud ten nebyl v posledním půlroce svého funkčního období. Prezident měl také právo suspensivního veta, tedy možnost odmítnout podepsat zákonnou normu, již schválenou oběma komorami, a tím ji de facto neuvést v platnost. Toto veto mohlo být posléze podrobeno revizi ze strany parlamentu.³³ Disponoval také právem veta absolutního, a to v otázkách týkajících se zákonů Podkarpatské Rusi a opatření stálého výboru. Na druhou stranu je potřeba zmínit, „že jakýkoli prezidentův úkon moci vládní nebo výkonné potřeboval ke své platnosti spolupodpis (kontrasignaci) odpovědného člena vlády“. (Gerloch, Hřebejk, Zoubek, 2013: 23). Z této skutečnosti vyplýval mimo jiné i fakt, že hlava státu nebyla z výkonu svého úřadu politicky odpovědná.

Prvním československým prezidentem byl v listopadu 1918 Revolučním Národním shromážděním zvolen T. G. Masaryk, který zůstal ve funkci až do své abdikace v prosinci 1935. Post hlavy státu tedy zastával valnou část samotné existence první republiky a na její samotný chod, a to nejen ten politický, měl značný vliv. Masarykova značná autorita, a to nejen ta politická, nýbrž i občanská, která se dle mého názoru názorně promítla i do nepřímé formy volby prezidenta vcelku jednoznačným průběhem jeho čtyř zvolení,³⁴ pramenila z jeho zásadní a nesporné stěžejní úlohy při vzniku československého státu.³⁵ Jeho vliv taktéž přesahoval i do roviny mravní. Jeho vlastní étos a morální kodex, postavený na askezi a principu vyšších zájmů, se stal jakýmsi prvorepublikovým kánonem. A Masaryk se tak částečně stal případným potenciálním stvořitelem a představitelem nové státní ideologie (Hloušek, Holzer, Balík, Šedo 2007: 64). Současně jím prosazovaný koncept humanitní demokracie, stojící částečně

³³ Veto mohlo být přehlasováno buď nadpoloviční většinou všech poslanců a senátorů, anebo pouze poslaneckou sněmovnou, a to za předpokladu, že se tak usnesla třípětinovou většinou všech svých členů.

³⁴ Roku 1918 byl zvolen za své nepřítomnosti jednomyslně všemi přítomnými poslanci Revolučního národního shromáždění. V následujících třech volbách byl pak vždy zvolen v prvním kole třípětinovou většinou.

³⁵ Zároveň i do jisté míry substituovala náhlou nepřítomnost autority monarchické (Cuhra, Ellinger, Gjuričová, Smetana 2006: 33).

v opozici k demokracii liberální, a zároveň tvořící koncept rozvoje funkčního etablování demokracie, zdůrazňující humanitní ideje a vycházející právě z jejich mravních základů, byl s touto myšlenkou propojen a do jisté míry z ní i vycházel. Z toho vycházelo i Masarykem propagované pojetí Československa jako unitárního státu, v souladu s konceptem tzv. čechoslovakismu. Zatímco českým obyvatelstvem Masarykova koncepce podoby státu, a to jak na úrovni ideově-mravní, tak politické, byla přijata vcelku bezproblémově, a dalo by se říci, že splynula s obecným hodnotovým základem, na Slovensku to zdaleka tak jednoznačné nebylo, a jiné než slovanské menšiny se s ním ztotožňovaly jen velmi obtížně – což bylo vcelku logické.

Pro prosazování své politiky, při nedostatku přímých kompetencí daných ústavní podobou státu, Masaryk využíval širokých administrativních organizací. Tou zcela jednoznačně nejvlivnější, jež projektovala skutečnou míru vlivu prvního československého prezidenta na prvorepublikovou politiku, bylo uskupení tzv. Hrad. Jednalo se o mocenskou strukturu formálně nepolitických aktérů, která se utvořila okolo T. G. Masaryka a jeho nejbližších přátel, zejména Edvarda Beneše, a která vznikala souběžně s Pětkou a částečně byla i jistou formou hradní odpovědi na její existenci. Hrad do své sféry vlivu začleňoval jak zájmové, tak stranické korporace, stranické subjekty, významné politiky³⁶, a zasahovala i do oblasti mediální. Hrad také disponoval rozsáhlou informační sítí, která sloužila k získávání aktuálních politických informací. V čele této sítě stála Kancelář prezidenta republiky.³⁷ A právě propojení Hradu a projekce jeho vlivu do těchto subjektů a institucí mělo za následek, že se stal v čele s prezidentem republiky významným politickým hráčem na prvorepublikové scéně.

Druhým československým prezidentem po abdikaci T. G. Masaryka se stal Edvard Beneš.³⁸ Už průběh volby druhého prezidenta ilustroval do jisté míry určitou deviaci a rozpolcenost vládních koalic a prohlubující se krizi prvorepublikové politické scény obecně. Agrární strana se s účelem překazit zvolení E. Beneše pokusila sestavit volební alianci pravicových stran, tzv. prosincový blok,³⁹ v čele se svým protikandidátem

³⁶ Do okruhu lidí z politické sféry, které Hrad ve své době zahrnoval, patřil příznačně mimo jiné i J. Černý, tedy premiér obou úřednických vlád za doby T. G. Masaryka.

³⁷ Přičemž za tímto účelem byli využíváni nejen členové samotné Kanceláře prezidenta, ale například i novináři blízcí Hradu (Klimek 2000: 236–238).

³⁸ Toho Masaryk ve svém abdikčním dopise doporučil jako jediného možného svého nástupce na prezidentský úřad.

³⁹ Vedle agrární strany byly v tomto seskupení přítomny ještě: Československá živnostensko-obchodnická strana středostavovská, Národní sjednocení, Národní obec fašistická, Hlinkova slovenská ľudová strana a Sudetoněmecká strana.

Bohumilem Němcem. To se ovšem tomuto seskupení (pod vedením agrární strany) nepodařilo a E. Beneš byl, i díky přetrvávající autoritě Masaryka, zvolen poměrně jednoznačně hlavou státu. Jak už bylo výše uvedeno, od počátku třicátých let 20. století byla jako vládní kabinet ustavována široká státotvorná koalice spojující po většinu času všechny systémové strany, které se vymezovaly proti těm antisystémovým. Přitom postupně v tomto programově, národnostně a ideologicky inkonzistentním seskupení docházelo čím dál více k vnitřním diferencím, a to zejména mezi stále značněji se nacionalizující, proněmecky se orientující a proti Benešovi a hradní politice obecně se vymezující pravicí na jedné straně, a ostatními politickými subjekty vládní koalice, profilujícími se na opačné straně politické osy. Tento rozkol názorně ilustruje právě i průběh prezidentské volby, kdy se agrární strana neváhala spojit i s takovými stranami, jako byly například Národní obec fašistická či Sudetoněmecká strana. Beneš si byl tohoto rozporu a potenciální hrozby z něho plynoucí vědom, a z pozice svého úřadu se snažil o jeho překlenutí. To se mu ovšem, i podle jeho slov, nepodařilo (Rataj 1997: 20).

Zhoršující se mezinárodní situace, která vyústila v mnichovský diktát, v kombinaci se značně neklidnou vnitrostátní politickou situací měla za následek, že po necelých třech letech ve funkci Edvard Beneš druhý československý prezident, dne 5. 10. 1938 abdikoval. Edvard Beneš se posléze v Londýně stal hlavním představitelem československé exilové vlády a podílel se na československém zahraničním odboji.

Moc výkonná v Československé republice byla rozdělena do dvou složek, a to mezi vládu a prezidenta republiky. Signifikantním jevem prvorepublikové politiky, částečně i díky nastavenému poměrnému volebnímu systému, byly vládní koalice. Jednoznačně dominantním typem těchto koalic pak byly koalice velké, které v sobě sdružovaly více politických stran, než bylo potřeba k dosažení parlamentní většiny. Přičemž vládních kabinetů se v průběhu prvorepublikového Československa vystříдалo celkem 18,⁴⁰ což při dvacetiletém trvání první republiky ukazuje na jejich značnou nestabilitu. Poměrně paradoxně pak působí skutečnost, že ta nejspíše nejstálejší a nejproduktivnější vláda byla tvořena nikoli velkou koalicí, tedy tou, jež by z podstaty věci měla být tou nejstabilnější, ale vládou minimální vítězné koalice. Přičemž ještě zajímavějším faktem je, že při svém vzniku v říjnu 1926 ve vládní koalici tohoto typu ještě nefigurovali národní demokraté ani Hlinkova slovenská ľudová strana, a tak byla de facto vládou

⁴⁰ Do tohoto součtu nebyla zahrnuta vláda pařížská T. G. Masaryka.

menšinovou.⁴¹ Otázkou je pak, zdali lpění na velkých všenárodních koalicích z počátku první republiky – které sdružovaly všechny relevantní státotvorné československé strany, a to jen na základě československého národnostního charakteru, bez jakékoliv ideové sblíženosti – nebylo vzhledem k jejich nestabilitě,⁴² a také skutečnosti, že do značné míry předurčily trend, na jehož základě se prvorepublikové vlády charakterizovaly, spíše kontraproduktivní. Z této skutečnosti pramení i další charakteristika prvorepublikových vlád, která provázela celou první republiku a měla, podle mého mínění, svůj základ právě v prvních všenárodních vládách: byla to značná rigidnost vládních kabinetů, a to i přes jejich značný počet. Ve skutečnosti se totiž stranicky a personálně kabinety obměňovaly jen zřídka. Například i přes skutečnost, že došlo ke složení celkem osmnácti vládních koalic, vystřídal se v nich pouze devět různých premiérů. E. Beneš až do svého zvolení prezidentem v každé vládě zastával post ministra zahraničí, přičemž i na dalších ministerských postech se můžeme setkat sice ne s tak markantní, ale i tak s jistou „recyklací“ ministrů, což ovšem byl důsledek skutečnosti, že i přes pád některé vlády byla posléze nastolena vláda veskrze stejná. Stranická obměna jednotlivých vlád byla totiž jen marginální.⁴³ To lze částečně odůvodnit vzestupem fašistické Itálie a nacistického Německa, zejména v průběhu třicátých let.

V prezidentském mandátu se střetávala formální institucionální podoba státu s nespornou autoritou a vlivem prezidenta T. G. Masaryka. Ten ostatně nebyl nakloněn veskrze formálním pravomocem, které parlamentní demokracie z principu hlavě státu přisuzuje, ostatně si posílení některých pravomocí sám vydobyl.⁴⁴ Československý prezident tedy nebyl jen a pouze formální figurkou, nýbrž byl aktivním hráčem, který skrze uskupení Hrad působil na jednotlivé politické strany, a mohl tak částečně projektovat svou vizi podoby a fungování státu do československé politiky. Také skrze E. Beneše měl de facto rozhodující vliv na podobu zahraniční politiky státu (Cuhra, Ellinger, Gjuričová, Smetana 2006: 34).

⁴¹ Bez těchto dvou stran měl třetí Švehlův kabinet pouze 127 křesel z celkových 300 (Krejčí 2006: 203).

⁴² Za necelých šest let se celkově vystřídal tři všenárodní vládní koalice.

⁴³ Viz tabulka č. 2.

⁴⁴ Například možnost jmenovat a odvolávat vládu a jednotlivé ministry.

1.3 Typologie stran a stranických systémů podle Giovanniho Sartoriho

Pokud bychom chtěli blíže definovat podobu prvorepublikového stranického systému pomocí aplikace moderní politologické teorie, bude potřeba si nejdříve takovou typologii alespoň hrubě přiblížit. Za tímto účelem nám poslouží teorie stranických systémů od italského politologa G. Sartoriho. Ten rozděluje stranické systémy dle početního kritéria, které ovšem ve své typologii rozšiřuje o koncept relevantních politických stran a o polarizaci, tedy o ideologickou vzdálenost ve vícestranickém systému a ideologickou intenzitu v případě systému monokratického. Právě tento mechanismus polarizace určuje, jak se politické strany v daném systému chovají. Zároveň platí, že čím více relevantních politických stran, navzájem ideologicky vzdálenějších, je v systému přítomno, tím více je stranický systém polarizován (Sartori 2005: 131–134).

Relevantní politickou stranu Sartori hodnotí zaprvé podle jejího koaličního potenciálu, tedy možnosti dané strany být potřebným koaličním partnerem a její schopnosti podílet se na vládě, a to bez ohledu na počet křesel, které v parlamentu zabírá, a zadruhé podle vyděračského potenciálu, kterým daná strana disponuje, tedy možností a síly zastrasování, díky kterému mohou danou vládní koalici ovlivňovat. Do této kategorie lze zařadit i strany, které se de facto vládního kabinetu nikdy neúčastní, tedy strany v permanentní opozici a strany antisystémové (Sartori 2005: 127–130).

Na základě těchto kritérií spolu s početním měřítkem pak Sartori vytvořil následující typologii stranických systémů.

Systém jedné strany⁴⁵

Jak už z popisu vyplývá, jedná se o systém, kde figuruje pouze jedna legitimní strana, a je tak znemožněna existence jakéhokoliv druhu stranického pluralismu a soutěže, a logicky tedy spadá do druhu systémů nesoutěživých (Sartori 2005: 224–226). Sartori také podle míry útlaku, kontroly, represe, manipulace vyvinuté stranou na společnost, jež je charakteristickým prvkem daných stran v jednostranickém systému, společně s mírou ideologie, rozděluje systém jedné strany na následující tři subsystémy:

⁴⁵ Sartori také v případě systému jedné strany operuje s názvem systém státostrany. Jednak díky skutečnosti, že pouze jedna strana o sobě fakticky systém tvořit nemůže, a pak zejména kvůli tomu, že v takovýchto systémech má strana tendence se identifikovat se samotným státem a projektovat se do něj (Sartori 2005: 53–59).

1) Totalitní unipartismus s vysokou mírou ideologičnosti, snahou o kontrolu, represi společnosti a její politizaci. 2) Autoritářský unipartismus se slabým kontrolním systémem společnosti a ideologií, kde je totalismus nahrazen potlačováním politické aktivity jiné strany, a tím pádem jakési její exkluzivnosti v rámci systému. Zároveň je tento systém do jisté míry postaven na charizmatu svého vůdce. 3) Pragmatický unipartismus postrádá jakékoliv ideologické zázemí, ideologie je zde nahrazena mentalitou pragmatickou, a oproti předchozím dvěma subsystémům disponuje značně redukovánými represivními a donucovacími schopnostmi. Není také směrem ke společnosti tolik mobilizační a manipulativní jako předchozí dva typy. Kontroluje sice ostatní sféry společnosti, ovšem nedochází zde k diskriminaci či destrukci, tak jak to pozorujeme v totalitním a autoritářském unipartismu (Sartori 2005: 229–231).

Systém hegemonické strany

Tento systém spadá stejně jako předešlý do nesoutěživých. Na rozdíl od systému jedné strany, tento typ umožňuje existenci jiných politických stran. To ovšem neznamená, že by se jednalo o systém mnoha stran. V tomto partikulárním případě lze maximálně tento systém označit za dvouúrovňový, tedy že daná strana toleruje přítomnost jiné politické skupiny a přenechává jí zlomek své moci, nicméně tento subjekt je vytlačen na okraj veškerého dění a de facto na politiku státu nemá žádný vliv, navíc mu není umožněna ani faktická politická soutěž o možné posílení vlivu. Veškerá reálná moc je tedy vždy třímána v rukou hegemonické strany, a tudíž nedochází k alternaci moci. Tím pádem se ostatní strany v daném systému stávají jen jakýmsi kulisami za účelem navození zdání demokratičnosti systému. Na stejném principu míry ideologie a represivních a extraktivních schopností rozčleňuje systém hegemonické strany do dvou podsystémů: 1) Ideologická hegemonická strana, ta z ostatních politických subjektů tvoří pouze okrajové účastníky s takřka nulovou mocí a podílem na rozhodování. Zároveň existence a určitá možnost nezávislého jednání je přímo spojena s podřízeným vztahem vůči straně hegemonické. Tento systém tak pouze simuluje multipartismus a stranický trh. Je zde přítomna také vysoká ideologická intenzita. 2) Pragmatická hegemonická strana, kde základním rozdílem oproti předchozímu typu je nepřítomnost státní ideologie prorůstající státním aparátem (Sartori 2005: 234 až 237).

System predomnantní strany

Ačkoliv název tohoto systému by mohl evokovat opak, na rozdíl od předešlých dvou případů se zde pohybujeme v alternativních systémech, ale naopak se přesouváme do stranických systémů více soutěživých. Ostatním stranám je zde umožněno legitimně soutěžit o politickou moc, v systému působí zcela nezávisle a figuruje v něm naprosto autonomně, a případně slouží jako reflexe či opozice vůči vládnoucí predomnantní straně. Nicméně tento systém je specifický tím, že se zde predomnantní straně opakovaně, alespoň po čtyři volební období, daří získat takový počet hlasů, který umožní jí samotné sestavit vládu, která může být i menšinová. Nedochozí tak k alternaci moci. K té ovšem dojít může, pokud vládnoucí strana například ztratí podporu voličů, a tato strana tak ztrácí v systému svoji pozici, a tento systém se tedy kdykoliv může změnit (Sartori 2005: 208–218).

System dvou stran

V tomto systému, jenž je multipartistický, dochází k alternaci moci v rámci dvou nejsilnějších stran, které soupeří o parlamentní většinu a vzájemně se střídají u moci, přičemž se vždy snaží vládnout samy. Bipartismus ovšem nevyklučuje přítomnost dalších politických subjektů, nicméně jsou to v jeho rámci strany menší, které nijak neohrožují možnost jedné ze stěžejních stran samostatně vládnout. Tou se však při případném úspěchu ve volbách mohou stát, a jednu z hlavních stran nahradit (Sartori 2005: 199 až 207).

Umírněný pluralismus

System umírněného pluralismu je pomyslnou spojnici mezi dvoustranickým systémem a systémem polarizovaného pluralismu. Dle Sartoriho je pro tento druh určující existence tří až pěti relevantních politických stran, přičemž na jedné straně je ohraničen systémem dvou stran a na straně druhé pak pluralismem polarizovaným, a kvůli této skutečnosti se jedná o systém omezený. Základním rozdílem oproti výše zmíněnému systému dvou stran je jednak přítomnost více relevantních politických subjektů, ale také přítomnost vládních koalic, které jsou pro typ umírněného pluralismu běžné. Ovšem stejně jako v bipartismu, i zde zůstává bipolární charakter systému zachován, s tím rozdílem, že místo dvou hlavních politických stran se zde objevuje bipolární seskupení alternativních koalic. Porovnáme-li na druhou stranu umírněný pluralismus s pluralismem polarizovaným, kterým se budeme zabývat níže, kromě vcelku logicky

rozdílného početního kritéria je zde skutečnost neexistence relevantní antisystémové opozice, a kromě toho také charakter opozice, která je v umírněném pluralismu – na rozdíl od polarizovaného – unilaterální (Sartori 2005: 185–192).

Polarizovaný pluralismus

V tomto systému se počet relevantních politických stran pohybuje od pěti či šesti až do zhruba osmi. Vzhledem k takovému množství relevantních stran Sartori identifikuje polarizovaný pluralismus s formátem extrémního pluralismu. Dále udává celkem osm specifíků, která definují polarizovaný pluralismus. 1) Je to existence relevantních antisystémových⁴⁶ stran v opozici, a to zvláště komunistického či fašistického druhu. Ty představují rozdílnou ideologii, a tím pádem zde nastává maximální ideologická vzdálenost, které daný režim čelí. 2) Přítomnost dvoustranných opozic, tedy zde oproti unilaterální podobě, již nacházíme v systému umírněného pluralismu, jsou opozice umístěny na obou stranách vzhledem k vládě, a vzájemně se vylučují. 3) Dalším znakem je výskyt strany či stran, které se nacházejí ve středu politického spektra. To má za příčinu, že mechanismus polarizovaného pluralismu je multipolární. 4) Vysoká míra polarizace pramenící ať už z bilaterální podoby opozice, nebo například z přítomnosti antisystémových stran, má za následek vysokou ideologickou vzdálenost mezi politickými subjekty, což znamená, že se v tomto systému jen těžce dosahuje konsensu. 5) Charakterizujícím znakem polarizovaného pluralismu je také dle Sartoriho převládání odstředivých sklonů v politice nad dostředivými, zčásti způsobené výskytem středových stran. 6) Dalším znakem je ideologické restrukturování. Polarizovaný pluralismus nabízí takové politické zřízení, kde je ideologický prostor vyplněn i stranami, jež nesouhlasí s fundamentálními principy a základy systému, přičemž je zde ideologie reprezentována spíše jako „forma mentis“, tedy jako určitý způsob mentality a vnímání politiky, který se značně doktrinářsky zaměřuje na ústřední politické problémy. Charakteristické potom je, že jednotlivé strany spolu navzájem bojují pomocí ideologických argumentů, a zároveň zde probíhá soutěž i o ideologickou mentalitu. 7) Výskyt nezodpovědných opozic. Ten je důsledkem faktu, že v polarizovaném pluralismu jsou některé strany, zejména ty antisystémové, dlouhodobě vyloučeny z procesu vládnutí, a tak dochází k tzv. perifernímu přístupu k vládnutí. Z toho plyne i omezenost přístupů k vládnutí, jelikož se na vládách podílejí stále stejné prosystémové strany, pouze v jiných

⁴⁶ Stranu lze považovat za antisystémovou, pokud odmítá přijmout legitimitu a podkopává autoritu režimu, vůči kterému stojí v opozici, a ten tedy de facto neustále čelí krizi legitimity (Sartori 2005: 137)

kombinacích. 8) Posledním specifickým polarizovaného pluralismu je politická soutěž, jež v tomto systému probíhá. Podle Sartoriho se zde nejedná o tradiční soutěživou politiku, řízenou určitými pravidly a přítomností alespoň minimální poctivé soutěže, nýbrž se zde setkáváme s obsáhlým, přílišným slibováním a nekalou soutěží. To je částečně způsobeno právě periferním přístupem k vládnutí (Sartori 2005: 135–146).

Atomizovaný stranický systém

Ten je posledním druhem ze Sartoriho typologie stranických systémů a sám autor mu nevěnuje velkou pozornost; uvádí ho spíše okrajově a vymezuje ho jako zbytkovou třídu, vymezující se šesti až osmi politickými stranami. Ovšem zároveň zde početní kritérium nehraje určující roli a počet politických stran je fakticky nepodstatný, jelikož je to takový systém, který ještě neprošel fází strukturální konsolidace.

1.4 Stranický systém

Politické strany, respektive celý stranický systém hrál jednu z rozhodujících úloh v prvorepublikovém politickém životě. A to už kvůli skutečnosti, „že *ústavně-právní zakotvení pozice politických stran neodpovídalo jejich reálně silnému postavení*“ (Balík, Hloušek, Holzer, Šedo, 2007: 68). Samotnou genezi jednotlivých politických stran a s tím zárodky stranického systému můžeme datovat do druhé poloviny 19. století, přičemž v každé z korunních zemí a na Slovensku se rozvíjely autonomně. Za určující štepící linii při formování českých politických stran, podle teorie definované S. Lipsetem a S. Rokkanem,⁴⁷ lze považovat linii centrum–periférie, tvořenou na kulturně-etnické bázi, když centrum zde bylo reprezentováno Vídní a německými politickými elitami a subjekty a periférie pak většinou českého obyvatelstva a českých politických komunit. Následné vytvoření Československa mělo za následek poněkud nepřirozené spojení do té doby samostatně se rozvíjejících stranických systémů, a to soustavy české, slezské, moravské, slovenské, a dále soustav rakouských Němců, Maďarů či Poláků. To mělo za důsledek, že politický systém v první republice byl už ve svém základu extrémně multipartistický (Cabada, Šanc 2005: 21).

⁴⁷ Online: Dostupné na: <http://www.e-polis.cz/clanek/teorie-stepicich-linii.html>.

1.4.1 Zásadní politické subjekty první republiky

1.4.1.1 Strany české a moravské

Československá sociálně-demokratická strana dělnická (ČSDSD)

Její vývoj šel ruku v ruce s vývojem mezinárodního dělnického hnutí a změnami sociálních poměrů a charakteru společnosti důsledkem postupující industrializace a průmyslové revoluce⁴⁸. Strana vznikla roku 1878 v Praze jako součást celorakouské sociálně-demokratické strany. Ta se však počátkem 20. století rozpadla důsledkem nacionalizace jednotlivých národnostních organizací. Po konci první světové války a osamostatnění Československa se strana zformovala do Československé sociálně demokratické strany dělnické, do které byli začleněni kromě ČSDSD také slovenští sociální demokraté a centristé⁴⁹. Nicméně už roku 1919 se začaly objevovat problémy a rozepře vně strany a došlo k vnitřnímu štěpení strany na konzervativní a radikálnější levicovou část. Tato nedostatečná vnitrostranická koheze měla za důsledek počátkem dvacátých let odštěpení levicového křídla. I přes tyto vnitrostranické rozpory ČSDSD roku 1920 ovládla volby do Národního shromáždění, a to do obou jeho komor. Následně sestavila vládu v čele s V. Tusarem⁵⁰, která ovšem i kvůli již zmíněným vnitrostranickým problémům netrvala příliš dlouho a byla vystřídána úřednickou vládou. Československá sociálně demokratická strana dělnická byla v meziválečném období nejsilnější levicovou stranou, a toto postavení s jednou výjimkou⁵¹ ve volbách potvrdovala i opakovaně, a krom občanských koalic pravidelně participovala na každé prvorepublikové vládě. Svůj elektorát měla zejména mezi dělníky a zaměstnanci, na něž také zaměřovala svůj levicově orientovaný program. I přes skutečnost, že se Československá sociálně demokratická strana dělnická, jak už bylo zmíněno, hlásila k marxismu, odmítala extrémní přeměnu vlastnických poměrů a demokratického systému jako takového, a naopak se ve svém programu zasazovala o jeho postupnou demokratizaci, revizi pozemkové reformy, hospodářské přeměny zaměřené na kolektivní výrobu, odmítnutí spotřební daně, či sociální zákonodárství na povznesení

⁴⁸ Hlavním stranickým dokumentem, kterým se strana řídila, byl Marxův Komunistický manifest (Cabada, Šanc 2005: 31)

⁴⁹ Tedy část moravské organizace ČSDSD, které se roku 1911 oddělily a založily Českou sociálně-demokratickou stranu dělnickou.

⁵⁰ Mezi další významné osobnosti ČSDSD patřili mimo jiné R. Bechyně, A. Hampl, F. Soukup či A. Němec.

⁵¹ Ve volbách do Národního shromáždění v roce 1925 ji předstihla Komunistická strana Československa.

životní úrovň. Sociální demokraté měli také blízko k uskupení Hrad a k prezidentovi Masarykovi.

Československá strana národně socialistická (ČSNS)

Byla vytvořena roku 1897 jako Česká národně socialistická strana dělnická. Po splnutí s několika stranami⁵² na tzv. velikonočním sjezdu roku 1918 se strana přejmenovala na Československou stranu socialistickou. Strana si ve druhé polovině dvacátých let prošla vnitrostranickou krizí v podobě rozporu ve vedení strany, na jedné straně reprezentovaného Benešem a Klofáčem a na druhé křídlem vedeným J. Stříbrným⁵³. Výsledkem bylo vyloučení Stříbrného ze strany, byl zbaven mandátu, a strana se přejmenovala na Československou stranu národně socialistickou. Strana se vymezovala na levé straně politického spektra, a i přes své radikálnější vystupování v letech 1918 – 1920 se posléze stala stabilním článkem prvorepublikového stranického systému, kde se s výjimkou občanské koalice podílela na každé vládě a byla politickým partnerem zejména sociálním demokratům. I díky členství E. Beneše byla napojena na Hrad a prezidenta Masaryka. Voličstvo nacházela ČSNS zejména ve středních vrstvách a v řadách drobných živnostníků. Její program byl značně sociálně zaměřen a orientován zejména na sociální rovnost a spravedlnost. Mezi převládajícími znaky ČSNS byly ovšem také panslavismus a nacionalismus⁵⁴. „Československá strana národně socialistická specifickým způsobem stavěla sociálně reformní program na národní ideologii“ (Cuhra, Ellinger, Gjuričová, Smetana 2006: 46). To je také jeden ze zásadních důvodů, proč ČSNS nikdy nebyla moc úspěšná na Slovensku, či v jiných oblastech, které byly obývány převážně jiným než českým obyvatelstvem.

Komunistická strana Československa (KSČ)

Ta vznikla roku 1921 – odtržením radikálního levicového křídla od Československé sociálně demokratické strany dělnické – jako masová strana s krajně levicovým programem a hlásící se k revolučnímu programu komunistické internacionály. Prvním předsedou se stal B. Šmeral⁵⁵. Komunistická strana byla v rámci systému první republiky brána jako antisystémová extremistická politická strana. Komunisté samotní

⁵² Česká demokracie, Federace českých anarchistů-komunistů, Volná myšlenka a také část Masarykovy pokrokové strany.

⁵³ Mimo již zmíněných, k předním osobnostem ČSNS patřili také E. Franke či F. Plamínková.

⁵⁴ Ale také antisemitismus části členské základny (Cabada, Šanc 2005: 52).

⁵⁵ Dalšími významnými postavami KSČ byli K. Gottwald, A. Zápotocký nebo například K. Kreibich.

se do jisté míry sami takto profilovali, silně se vymezovali proti politickému zřízení první republiky a odmítali jak její majetkové uspořádání, tak její zakotvený demokratický charakter. Už tedy jen z těchto důvodů byla její účast ve vládním kabinetu nereálnou záležitostí.⁵⁶ KSČ byla populistickou radikálně levickou stranou se silným napojením na Sovětský svaz, a to prostřednictvím Komunistické internacionály. Voliče měla zejména v řadách dělnictva.

Republikánská strana zemědělského a malorolnického lidu (agrárníci)

Vznikla původně pod názvem Česká strana agrární v roce 1903. Název se později měnil ještě dvakrát, a to nejdříve v roce 1919 na Republikánskou stranu československého venkova, a později, od roku 1922, po spojení s duem slovenských agrárních stran,⁵⁷ se ustálil na znění uvedeném v titulu: Republikánská strana zemědělského a malorolnického lidu. Agrárníci už od samého počátku figurovali v novém státě jako jedna ze stěžejních politických stran. Svoji politickou sílu a vliv opírali zejména o početnou základnu přidružených hospodářských, mládežnických a odborových organizací, přičemž ta nejvlivnější, Ústřední jednota řepářů, byla řízena Antonínem Švehlou⁵⁸, který byl zároveň předsedou strany (Cabada, Šanc 2005: 58). Díky této skutečnosti, spolu s diplomatickým umem A. Švehly, se podařilo agrárikům už na počátku první republiky obsadit významné pozice v nové vládě, zejména pak post ministra zemědělství, což jim umožnilo uskutečnit pro ně tak zásadní pozemkovou reformu. Postavení nejsilnější politické strany meziválečného Československa agrárníci opakovaně potvrzovali v parlamentních volbách, v nichž kromě prvních voleb, které se uskutečnily v roce 1920, pokaždé vyhráli. V důsledku této skutečnosti Republikánská strana zemědělského a malorolnického lidu patřila do každé vládní koalice, resp. podílela se na ní, a většinou to byl právě jeden z agráriků, který zastával funkci předsedy vlády. Od třicátých let dochází ve straně postupně ke štěpení na dvě křídla. První, představované mimo jiné A. Švehlou, F. Udržalem nebo J. Malypetrem, které bylo umírněnější, propagovalo spíše středovou politiku a nutně se nevymezovalo vůči Hradu. Druhý směr, který byl reprezentován zejména R. Beranem a do jisté míry

⁵⁶ Jistou výjimkou a priori antisystémové politiky byla tzv. pozitivní politika Komunistické strany Československa v letech 1935–1938, jež měla za následek spolupráci KSČ s ostatními politickými stranami, a to zejména kvůli ochraně Československa před fašismem. Nicméně to bylo dáno spíše ideologickou změnou zaměření Kominterny než samotnou demokratizací KSČ (Cabada, Šanc 2005: 52).

⁵⁷ Slovenská národní a rolnická strana a Slovenská domovina.

⁵⁸ Mezi významné osobnosti strany mimo jiné také patřili M. Hodža, J. Malypetr, F. Udržal či R. Beran.

i M. Hodžou, byl pak charakteristický radikálně pravicovými tendencemi, proněmecky orientovanou a autoritářskou politikou, a silně se vymezoval vůči hradní politice a prezidentovi Benešovi (Vodička, Cabada 2011: 35). Toto křídlo pak zejména po smrti Antonína Švehly získávalo ve straně převahu a nakonec plně převládlo, a mimo jiné začalo, ve snaze prosadit svého pravicového prezidentského kandidáta či vytvořit protisocialistickou čistě pravicovou vládu, vyjednávat i se Sudetoněmeckou stranou. Agrárníci své voliče získávali zejména z venkovského obyvatelstva, jehož zájmy hájila. Svůj reformistický program s důrazem zejména na pozemkové reformy tak orientovala právě tímto směrem.

Československá strana národně demokratická (ČSND)

Vznikla roku 1918 jako Česká státoprávní demokracie sloučením několika českých a moravských městských politických subjektů.⁵⁹ O rok později se pak přejmenovala na Československou stranu národně demokratickou. Postupem let vykrytalizovaly uvnitř strany autonomní frakce, jež nebyly vzájemně jednotné ohledně některých politických otázek⁶⁰, což mělo nakonec za následek roku 1925 odtržení moravského křídla společně s částí křídla úřednického, které pod vedením Jaroslava Stránského založilo Národní stranu práce. O rok později se od Československé strany národně demokratické odpoutaly také pravicové fašistické organizace,⁶¹ které se připojily k nově vznikající Národní obci fašistické. Před volbami 1935 ČSND utvořila volební koalici s Národní ligou a Národní frontou pod názvem Národní sjednocení. Program ČSND byl zejména zaměřen na střední a vyšší vrstvu městské inteligence, z nichž čerpala svůj elektorát. Strana se už od počátku profilovala jako silně nacionalistická, podporující ideu panslavismu a národní český stát se silným prezidentem, a prosazovala také odluku církve od státu. Národní sjednocení také zcela kategoricky odmítalo přijetí mnichovského diktátu českou vládou, které považovalo za velezradu.⁶² I přes fakt, že po celou dobu existence první republiky volební podpora Národních demokratů klesala, udržela si tato strana svůj koaliční potenciál a participovala na většině

⁵⁹ Byly to strany státoprávně-pokrokové, lidově-pokrokové, Národní strana svobodomyšlná a část Strany pokrokové.

⁶⁰ Jednou ze sporných otázek byl pohled na československou zahraniční politiku.

⁶¹ Červenobílí a Národní hnutí.

⁶² Spolu s komunisty byli jediní, kteří jako strana odmítli kapitulaci (Tesař 2014: 21).

prvorepublikových vlád⁶³. Hlavními představiteli této strany byli vedle již zmíněného J. Stránského také K. Kramář, A. Rašín či V. Dyk.

Československá strana lidová (ČSL)

Ke vzniku Československé strany lidové došlo v důsledku sloučení českých a moravských katolických, křesťansko-sociálních stran. Tyto autonomně se tvořící subjekty se prakticky spojovaly už od počátku dvacátých let 20. století, nicméně se tak fakticky stalo až na slučovacím sjezdu v roce 1922. V počátcích nově vzniklého československého státu narážela lidová strana na protikatolické nálady a celkovou animozitu vůči katolické církvi a jejím symbolům, což byl důsledek její podpory rakousko-uherské monarchie a spojení s ní. Tyto nepřátelské nálady byly přítomny v řadách obyvatelstva stojícího na straně ostatních politických stran, ale rovněž prezident Masaryk byl velkým odpůrcem politického katolicismu (Cabada, Šanc 2005: 65). To vyústilo v protináboženskou propagandu a vnitrocírkevní krizi, jež měla za následek hromadné vystupování z katolické církve (Cuhra, Ellinger, Gjuríčová, Smetana 2006: 47). Ve výše zmíněných reáliích můžeme de facto spatřit důvod, proč katolické strany stály na počátku po vzniku Československa mimo politické dění.⁶⁴ To se ovšem posléze v průběhu první republiky mění a ČSL v každých volbách získává zhruba okolo osmi procent hlasů a stává se stranou s koaličním potenciálem, a to zejména v rámci pravicových stran. ČSL od Benešovy všenárodní koalice participovala ve všech prvorepublikových vládách. Své hlasy získávala převážně od staršího venkovského obyvatelstva, nižších úředníků a zemědělců, kteří byli osloveni její křesťanskou rétorikou. Byla též podporována křesťanskou inteligencí. Program ČSL byl silně zaměřen na zemědělskou problematiku, ale také na ochranu soukromého vlastnictví či podporu drobných podnikatelů. Strana dále prosazovala také povinnou výuku náboženství nebo výstavbu katolických škol. Hlavními představiteli strany byli například J. Dostál, M. Hruban či J. Šrámek.

Československá živnostensko-obchodnická strana středostavovská (živnostníci)

Strana vznikala separátně na Moravě (1908) a v Čechách (1906). Konečná podoba strany a její název se ustanovil roku 1919. I přes skutečnost, že se z hlediska politického

⁶³ Viz tabulka č. 2.

⁶⁴ V Revolučním národním shromáždění a posléze v Kramářově vládě byla zastoupena pouze na pozici ministra bez portfeje a v následném kabinetu V. Tusara nebyla Československá strana lidová zastoupena vůbec (Cabada, Šanc 2005: 65).

života první republiky a podílení se na něm jednalo spíše o marginální stranu, a také fakt, že šlo de facto o satelit strany agrární (Balík, Hloušek, Holzer, Šedo, 2007: 75), dle mého soudu šlo o relevantní politický subjekt, tak jak ho definuje Sartori. Jednak kromě prvních parlamentních voleb v roce 1920 byly volební výsledky živnostníků téměř shodné s výsledky ČSND⁶⁵, a také svůj koaliční potenciál dokázala naplnit, když i díky její účasti na konci dvacátých let a počátkem let třicátých byla ustanovena koalice pravicových stran, tzv. vláda občanská, která se, jak už bylo výše zmíněno, svým charakterem od ostatních typů vlád lišila. Její program ekonomické nezávislosti měl podporu u naprosté většiny obyvatel. Živnostníci toho chtěli dosáhnout například snížením daní nebo zrušením lichevních soudů. Strana se také zasazovala o decentralizaci státní správy. Jako představitele strany můžeme uvést J. V. Najmana nebo R. Mlčocha.

Národní obec fašistická (NOF)

Ačkoliv NOF neměla na prvorepublikový politický chod žádný vliv a dalo by se o její relevantnosti částečně i spekulovat, osobně považuji za důležité Národní obec fašistickou – a také český fašismus v první republice obecně – alespoň hrubě nastínit v tomto souhrnu prvorepublikového stranického systému. Geneze českého fašismu šla ruku v ruce s celkovou změnou politické situace v Evropě a zejména pak s uchopením moci fašisty v Itálii. V českých zemích byl bezprostředním důvodem k rozšíření fašismu a jeho aktivizaci atentát na ministra financí A. Rašína. První fašistická uskupení vznikala v roce 1922, jmenovitě tzv. Červenobílí a Národní hnutí, a původně se vyvíjela jako pravicová nacionální a profašistická křídla v rámci národní demokracie. Vedle těchto dvou uskupení se poměrně separátně tvořila organizace moravských fašistů v Holešově. Nicméně de facto už od svého vzniku vyjednávaly jednotlivé fašistické organizace o svém sjednocení. K tomu postupně došlo nejdříve spojením Červenobílých s moravskými fašisty roku 1924 a posléze se téhož roku připojilo také Národní hnutí, a vznikla tak organizace Českoslovenští fašisté – Národní hnutí obrodné. Čeští fašisté se vyznačovali šovinistickým československým nacionalismem, zaměřeným proti německé, maďarské či polské menšině, antisemitismem, politickou a sociální demagogií. Vymezovali se proti parlamentní demokracii a chtěli ustanovení čistého národního státu pod silným vůdcem. Zároveň útočili na internacionalistické socialisty

⁶⁵ Ve volbách 1925 měla o jedno křeslo méně, 1929 získala o tři křesla méně než ČSND a v posledních volbách roku 1935 získali živnostníci a ČSND shodně po 17 křeslech.

a kvůli národně vlašné politice také na Hrad (Pasák 1999: 61). Samotná strana Národní obec fašistická vznikla splynutím všech fašistických organizací, a to v roce 1926 pod vedením generála Rudolfa Geidla.⁶⁶ NOF víceméně pokračovala ve fašistickém programu započatém fašistickými organizacemi před sjednocením. Národní obec fašistická se však nikdy výrazněji na politické scéně neprosadila. O tom svědčí i fakt, že ve volbách 1935, tedy posledních parlamentních volbách první republiky, jež se konaly v konotacích stále více sílícího vlivu nacistického Německa a fašistické Itálie, získala pouze šest křesel. To jen podtrhuje skutečnost, že i přes přítomnost fašistických organizací v Čechách a na Moravě a přes jejich napojení na ČSND byl fašismus ve srovnání s okolními zeměmi veskrze marginální záležitostí, nikdy významněji nepromluvil do podoby československé politiky, a to dle mého názoru jak kvůli poměrně silné pozici KSČ, tak kvůli silnému postavení a nesmírné popularitě prezidenta Masaryka, jehož koncept humanitní demokracie se s ideologií fašismu značně rozcházel.

1.4.1.2 Strany slovenské

Hlinkova slovenská ľudová strana (HSL'S)

Nejsilnější a nejvlivnější strana na Slovensku svůj počátek datuje od roku 1906, oficiálně byla však ustanovena v roce 1918 jakožto odtrhnuvší se katolické křídlo Národní strany pod názvem Slovenská ľudová strana. Roku 1925 se strana přejmenovala na Hlinkovu slovenskou ľudovou stranu. HSL'S se od počátku profilovala jako klerikálně nacionalistická strana, jejímž základním étosem bylo odmítnutí idejí čechoslovakismu a snaha o autonomii Slovenska. Tyto separatistické tendence Hlinkova slovenská ľudová strana prosazovala posléze i v době, kdy byla součástí občanské koalice. V průběhu třicátých let se HSL'S postupně stále více radikalizovala, o to zejména pod vlivem italského fašismu. Strana posléze začala blíže spolupracovat s polskými, ukrajinskými a později i s německými či maďarskými nacionalisty. Tyto nacionálně separatistické tendence vyústily až k odtržení od Československa a posléze ustanovení totalitního fašistického státu pod názvem Slovenský štát (1939–1945) pod vedením Hlinkovy slovenské ľudové strany jako jediné politické strany. Své voliče strana nacházela zejména u nacionalisticky smýšlejících obyvatel a katolíků. Kromě prosazení a uzákonění plné autonomie Slovenska měla ve svém programu zahrnutý

⁶⁶ Známého též pod pseudonymem Radula Gajda.

například požadavky na výhradní používání slovenského jazyka na Slovensku či katolické školství.

Vedle HSL'S bychom mohli zmínit ještě dvě slovenské politické strany, a to jmenovitě Slovenskou národní a rolnickou stranu (SNaRS) a Slovenskou národní stranu, nicméně platí, že tyto strany se nikdy na celostátní úrovni neprosadily a že na československou politiku neměly vůbec žádný vliv, a rozhodně je tedy nelze posuzovat z hlediska stranického systému první republiky za strany relevantní.

1.4.1.3 Strany německé

Německé strany působící na území první republiky převzaly svoji organizační konstrukci ze stranických struktur z dob Rakousko-Uherska, tudíž hlavní ideologické proudy německých stran tomu také odpovídaly. Můžeme tak pozorovat reprezentanty agrárníků, sociální demokracie, nacionalistů a také křesťanských sociálů.

V počátečních dnech nově vzniklého Československa se německé politické strany, stejně jako německé obyvatelstvo, odmítaly smířit s připojením německých území k právě se tvořícímu novému československému státu. V tomto duchu se také nesly prvotní požadavky německých stran, které i přes neshody panující mezi německými politiky dokázaly spolupracovat v rámci jednotného zájmu, a sice připojit oblasti osídlené Němci k Rakousku, respektive k Německu (Cabada, Šanc 2005: 83). Všechny německé politické strany tak zprvu ústavní a právní zakotvení první republiky neakceptovaly s odvoláním na právo národního sebeurčení, tedy v podstatě stejného požadavku, který jako argument posloužil, mimo jiné, k vytvoření a mezinárodnímu uznání Československa. Toto postavení se ovšem u části německých politických subjektů v průběhu první republiky částečně mění, a na této premise, tedy rozdílu v akceptování Československa a v ochotě podílet se na procesu vládnutí, můžeme německé politické strany dělit na tzv. aktivistické a negativistické, tedy systémové a antisystémové.

Mezi nejrelevantnější německé aktivistické strany – u kterých, i přes jejich systémový charakter, hlavním cílem zůstalo prosazení větší míry pravomocí a autonomie pro území obývaná převážně německou menšinou – patřily Německá sociálně demokratická strana dělnická (DSAP), přičemž i zde došlo k podobnému procesu jako u ČSDSD, tedy že se počátkem dvacátých let od německé sociální demokracie odštěpilo radikální levicové křídlo, které se připojilo ke KSČ. Dále vznikly Německý svaz zemědělců

a venkovských živností (BdL) a Německá křesťansko-sociální strana lidová (DCV), přičemž platí, že všechny tyto strany, i přes svůj počáteční odpor, působily v některých prvorepublikových vládách⁶⁷ a na procesu vládnutí měly tedy svůj aktivní podíl, jenž ovšem nikdy nebyl v rámci Československa nějak markantní. Z těchto tří atavistických stran pouze BdL navázala hlubší a rozsáhlejší spolupráci s českou stranou, a to jmenovitě s českými agrárníky. Nicméně stále se zvyšující vliv a moc nacionalistických německých subjektů měly fatální dopad i na tyto aktivistické strany. Nejprve už roku 1935 mnohé organizace německých agrárníků vstupovaly do Sudetoněmecké vlastenecké fronty, aby pak strana roku 1938 splynula se Sudetoněmeckou stranou. Tento osud se nevyhnul ani DCV, jež se stejného roku dostala do područí SdP a jako strana ukončila svoji činnost. Oficiálně jedinou německou stranou, která se stavěla na odpor vůči Sudetoněmecké straně, byla DSAP.

Německé negativistické strany se od počátku první republiky až do jejího konce vyznačovaly silnou nacionalistickou rétorikou a svým jasně antisystémovým charakterem. Deklarovaly přitom, že ani ústavu, ani československé zákony nepovažují za relevantní, a tudíž nejsou vázány se jimi řídit. V počátečních letech Československa se jako nejsilnější negativistický politický subjekt profilovala Německá nacionální strana (DNP) pod vedením „separatisty“ Rudolfa Lodgmana von Auena. Ta také před volbami v roce 1920 vytvořila koalici s Německou nacionálně socialistickou stranou dělnickou (DNSAP)⁶⁸, a tato koalice získala celkově 5,3 procenta hlasů. Nicméně už v průběhu dvacátých let se na poli nejvlivnějších nacionalistických antisystémových stran prosadila DNSAP, která na této pozici vystřídala DNP. Takto to prakticky zůstalo až do 11. 11. 1933, kdy usnesením Malypetrovy vlády byla DNSAP rozpuštěna. Zhruba měsíc před rozpuštěním Německé nacionálně socialistické strany dělnické vznikla na stejné bázi Sudetoněmecká vlastenecká fronta (SHF), do jejíhož čela se postavil Konrád Henlein. SHF přijala většinu organizačních struktur DNP a DNSAP. Zejména pak bylo přijato nacistické jádro rozpuštěné DNSAP. Přes skutečnost, že v počátcích své existence se SHF formálně distancovala od nacismu, a dokonce se ve snaze vytvořit německý konzervativní blok dohodla na spolupráci s některými německými aktivistickými stranami,⁶⁹ postupem času navazuje stále silnější vazby s nacistickým

⁶⁷ Viz tabulka č. 2.

⁶⁸ Pod názvem Německá volební pospolitost (Krejčí 2006: 203).

⁶⁹ Byly to strany BdL a DCV.

Německem a před volbami 1935 se SHF přejmenovává na Sudetoněmeckou stranu (SdP). Ta v těchto volbách slaví značný úspěch a s 15,2 procenty je jen těsně na druhém místě za prvními agrárníky. Do čela SdP se posléze v průběhu třicátých let už explicitně prosazuje nacistické vedení napojené na Německo. Od roku 1936 se pak Henleinovci naprosto otevřeně stávají expoziturou německé NSDAP (Cabada, Šanc 2005: 89).

1.4.2 Zhodnocení stranického systému první republiky

Shrnuli jsme si tedy alespoň částečně relevantní politické subjekty, jejich charakter, postavení a působení v rámci stranického systému první republiky. Pokud bychom na základě výše vypsání informací v této kapitole měli určit typ systému dle typologie, jak ji zformuloval G. Sartori, dojdeme jednoznačně k závěru, že se jednalo o systém polarizovaného pluralismu. Ačkoliv prvorepublikový stranický systém není, dle mého názoru, kanonickým obrazem Sartoriho definice tohoto systému ve všech bodech této definice,⁷⁰ ve většině bodů, a zvláště těch podstatných, ji z mého pohledu naplňuje. Setkáváme se zde například s existencí relevantních antisystémových stran, dvoustrannými opozicemi, s obsazením politického středu⁷¹, a tedy multipolárním mechanismem, dále s vysokou mírou polarizace stranického spektra, spíše odstředivými sklony v politice, ideologickým restrukturováním, a zejména pak s nepřítomností konstruktivní opozice. Tato skutečnost, tedy přítomnost nezodpovědné antisystémové opozice, byla jedním z klíčových prvků podoby a fungování nejen stranického, ale celkově i politického systému první republiky. Skutečnost, že drtivá většina koaličních vlád v meziválečném Československu byla velkými koalicemi, sdružujícími všechny systémové strany, měla za následek nešvar první republiky, tedy vesměs neexistenci vládní alternativy v rámci politických stran. To bylo do značné míry zapříčiněno právě absencí konstruktivní loajální opozice. Veškerá relevantní opozice v první republice se de facto skládala z antisystémových stran, tedy KSC, DNSAP – později SdP, a i přes účast na dvou vládách, domnívám se, bychom do kolonky antisystémových stran, zejména od druhé poloviny třicátých let, mohli zařadit i HSL'S. Ovšem trůfám si tvrdit, že problém nekonstruktivní antisystémové opozice výrazněji ovlivňoval podobu

⁷⁰ Co se týká například početního kritéria, šlo by v některých fázích první republiky polemizovat nad atomizovaným stranickým systémem. Dále si také nemyslím, že by definujícím prvkem prvorepublikového stranického systému byla nepřítomnost určujících pravidel politické soutěže a její minimální korektnost. Ano – mohli jsme se zde setkat s demagogií a přílišným slibováním ze strany některých politických subjektů, zejména těch radikálních na obou stranách politického spektra. Nicméně si myslím, že prvorepublikový stranický a politický systém nebyl přesaturován nekalou soutěží a absencí minimální poctivé soutěže.

⁷¹ Reprezentován zejména stranou lidovou.

československého politického zřízení až od počátku třicátých let dvacátého století. Ano, je pravda, že KSČ si po volbách roku 1925 obsadila místo nejsilnější levicové strany a v počtu hlasů skončila celkově na druhém místě, ovšem antisystémové pravicové subjekty, jež by byly mohly stát v opozici – a svojí silou by byly relevantním protipólem KSČ, a tudíž by tlačily systémové strany k vytvoření široké koalice národní koncentrace jako jediného možného vládního kabinetu –, začaly nabývat na svém významu, podle mého úsudku, až od počátku třicátých let. Druhým charakteristickým rysem, který se zásadní měrou podílel na obrazu stranického systému a jeho projekci do podoby Československa, byla převládající národnostní charakteristika prvorepublikových stran. Ačkoliv se strany v nově vznikajícím Československu tvořily i na základě klasických ideových preferencí, tedy mohli jsme zde pozorovat jak u stran československých, tak například německých, vznik stran liberálních (agrárníci), socialistů (sociální demokracie) či stran konzervativních (strany katolické), nicméně toto ideové rozčlenění, které by normálně mělo hrát podstatnou roli v politickém systému země a ovlivňovat skladbu vládních koalic, bylo až na třetí vládu A. Švehly a první vládu F. Udržala zcela marginální, a to (z mého pohledu) hlavně z důvodu převládající „československé“ národní akcentace v rámci stranického systému v průběhu první republiky. O tom svědčí i skutečnost, že jediná strana v meziválečném Československu, která dokázala vytvořit takovou strukturu, jež uměla do sebe zahrnout členy a voliče bez rozdílu národností, byla Komunistická strana Československa, tedy strana profilující se po většinu doby trvání první republiky antisystémově (Cabada, Šanc 2005: 84), nebo fakt, že nikdy nedošlo k bližšímu propojení a navázání spolupráce Československé sociálně demokratické strany dělnické s Německou sociálně demokratickou stranou dělnickou, tedy dvou stran působících v rámci jednoho politického systému a spadajících pod stejnou stranickou „rodinu“ (Balík, Hloušek, Holzer, Šedo 2007: 72). A právě tento fakt, tedy důraz na prioritu hlediska národnostního před například ideovým či třídním, měl na podobu prvorepublikových vlád a jejich fungování, a to zejména do první poloviny dvacátých let, značný vliv. Troufám si tvrdit, že právě v důsledku této skutečnosti nedošlo k zapojení německých aktivistických stran do československých vlád dříve, což mělo logicky za následek ustavování všenárodních koalic stran tzv. Pětky. Je samozřejmě pravdou, že v počátcích vznikajícího Československého státu se německé strany, jak už bylo uvedeno výše, profilely antisystémově, a odmítaly právě vznikající nové státní zřízení s ohledem na národnostní sebeurčení. Ovšem už roku 1920 se strany velké pětky dohodly

s německými aktivistickými stranami na podpoře Černého úřednické vlády, což byl bezpochyby proklamativní akt subvence Československa ze strany německých státotvorných politických subjektů (Cabada, Šanc 2005: 84). Tedy i přes skutečnost, že už od počátku dvacátých let německé státotvorné strany byly ochotny se za určitých podmínek podílet na prvorepublikové politice, byly z tohoto procesu v počátečních letech první republiky vynechány⁷², a poprvé pronikly až do třetí vlády A. Švehly na počátku druhé poloviny dvacátých let. Podle mého soudu právě důraz na národnostně-etnické štěpení a jeho převládající charakter v rámci stranického systému ovlivnil podobu politického uspořádání v předmnichovském Československu markantněji než nepřítomnost loajální systémové opozice. Jednoduše z toho důvodu, že se projevoval hned od počátku Československé republiky, a měl tedy na ni dopad už v počátcích její existence, tedy v letech, kde se vytvářela politická kultura a podhoubí nově vznikajícího státu.

1.5 Závěrečné shrnutí a definice politického režimu první republiky

První Československá republika, která byla součástí první demokratizační vlny (Huntington 2008: 23–24), se na základě své ústavy z roku 1920 vyprofilovala jako liberální demokracie s parlamentní formou vlády. Je bezesporu skutečností, že pokud vezmeme definici liberální demokracie v procedurálním přístupu – a to v její rozvinutější podobě – tak, jak její základy definoval americký politolog Robert A. Dahl,⁷³ uvidíme, že rysy liberální demokracie naplňovala, přestože v některých jeho bodech dle mého soudu částečně pokulhávala, zvláště v posledních třech, týkajících se obecných politických svobod, které měly být dodržovány, a to nejen v průběhu voleb, ale permanentně, což má zaručit korektní politický diskurs a možnost plně informované společnosti se na něm podílet. Ovšem je pravdou, že v určitých chvílích byl československý tisk za první republiky usměrňován a bylo jím manipulováno (Tesař 2006: 21–23). Ostatně například některé paragrafy obsažené v zákoně na ochranu republiky a jejich následně aktualizované verze mohly mít i negativní vliv na tyto

⁷² A například maďarské politické strany se místa v nějaké československé vládě nedočkaly vůbec.

⁷³ Základní shrnutí rysů liberální demokracie podle Roberta A. Dahla: Volení politici, svobodné a férové volby, všeobecné volební právo, právo ucházet se o veřejný úřad, svoboda projevu, přístup k alternativním zdrojům informací, svoboda sdružování (Hloušek, Kopeček, Šedo 2011: 23).

základní vlastnosti liberální demokracie,⁷⁴ pokud bychom posléze tyto bazální charakteristiky liberální demokracie rozšířili i o znaky, které definovali američtí politologové Philippe C. Schmitter a Terry L. Karl,⁷⁵ tedy o rysy zaměřující se na možnost volených politických zástupců vykonávat svou funkci nezávisle bez jejího ovlivňování nebo blokování, či i přes případný tlak za strany rozdílných politických režimů. Dle mého názoru bychom mohli i zde pozorovat jistý odklon od liberálně demokratických principů. Ano, je pravdou, že až do roku 1938 zůstala československá politická obec víceméně autonomní, co se týká intervenujících zahraničních tlaků, a že nevolení protagonisté v čele s armádou nepředstavovali překážku jednotlivým politikům v efektivním výkonu jejich pravomocí. Přesto právě zde, tedy v poskytnutí autonomie či nezávislosti v jednání a ve vykonávání mandátu jednotlivými volenými politiky, dle mého názoru z vybraných liberálně demokratických rysů první republika selhávala nejvíce. Řekl bych, že signifikantním prvkem je posléze skutečnost, že se tak nedělo vnějšími vlivy či významným nevoleným protagonistou, nýbrž zvyklostmi, jež v průběhu první republiky byly etablovány zpravidla politickými špičkami, ergo aktéry volenými. Ústavně zaručený volný mandát byl záměrně porušován, a to již výše zmíněným volebním reverzem, „stabilizačním“ prvkem před případnou stranickou diverzitou. Byly také striktně vázány kandidátní listiny, což umožňovalo politickým stranám plnou kontrolu, pokud šlo obsazování křesel v Národním shromáždění, a v neposlední řadě nelze opomenout ani institut Volebního soudu, který rozhodoval případy senátorské či poslanecké „neposlušnosti“ vůči stranické garnituře. V případě, že se politik postavil proti vůli stranickému diktátu, byl zbaven svého mandátu (Cabada, Šanc 2005: 23).⁷⁶ To mělo dle mého názoru de facto za následek devalvací prvorepublikových politických stran na subjekty ovládané několika politickými špičkami, které se přitom, při značné rigidnosti meziválečného československého politického systému, obměňovaly jen sporadicky. Tím se dostáváme z mého pohledu asi k nejvíce diskutabilní skutečnosti v politickém systému první republiky, a sice k parlamentní formě vlády. Ta byla do únorové ústavy začleněna tak trochu jako kompromisní řešení antagonismu mezi prezidentem Masarykem a domácími politickými

⁷⁴ Kupříkladu § 34 o zastavení periodického tiskopisu, či v jistém kontextu i § 11 o urážce presidenta republiky.

⁷⁵ Dominance volených politiků a absence vlivných blokujících nevolených aktérů jako armáda nebo státní aparát a autonomie politické obce (Hloušek, Kopeček, Šedo 2011: 23).

⁷⁶ Ostatně jaký byl prvorepublikový obyčej z tomto hlediska, dokresluje vyjádření tehdejšího poslance a ministra Františka Ježka, že za jeho přítomnosti se v politickém kabinetu o jakémkoliv návrhu nikdy nehlasovalo (Tesař 2014: 20).

představiteli ohledně podoby/formy vlády (Vodička, Cabada 2011: 27). Řekl bych, že ve své podstatě parlamentarismus v meziválečném Československu nebyl tak zcela funkční. Parlamentní systém dle své základní premisy spočívá ve sdílení pravomocí mezi zákonodárnou a výkonnou mocí, přičemž exekutiva odvozuje svoji legitimitu právě od parlamentu, který jako jediný disponuje legitimitou přímou, a vláda jako taková by měla být tím pádem na parlamentu závislá, jelikož ten jí může kdykoliv vyslovit nedůvěru, a tím de facto ukončit její činnost. To se však ani jednou v historii první republiky nestalo a ve své podstatě vlastně ani stát nemohlo, a to zejména z důvodu podoby moci výkonné, jež se etablovala už v samotných počátcích první republiky a stala se jejím „etalonem“. Prvorepublikové vlády se totiž z principu sdružovaly ve velkých koalicích, zprvu v kabinetech všennárodních, sdružujících všechny československé politické strany,⁷⁷ a posléze v koalicích národní koncentrace všech systémových stran. To v kombinaci s přísným imperativním mandátem, kvůli němuž byli jednotliví poslanci vlastně nuceni následovat vůli svých stranických lídrů,⁷⁸ kteří byli ovšem členy de facto všech vládních kabinetů, a tudíž logicky měli zájem na jejich setrvání u moci, přičemž vedení strany a stranické špičky se vystřídaly jen sporadicky. Už tedy z této jednoduché úvahy můžeme vidět, že parlament mohl uplatnit nějakou reflexi či plnit svoji kontrolní funkci vůči vládě jen velmi těžce, respektive bych si troufl říci, že ani nemohl. Nicméně faktory oslabující parlamentní formu vlády můžeme dle mého soudu spatřit i v některých zákonech přijatých meziválečným Československem⁷⁹, a též v rozpouštění senátu tak, aby se volby do obou komor konaly paralelně⁸⁰, či například i v silné pozici prezidenta Masaryka a síle jeho sféry vlivu, zahrnující vlivné politické či nepolitické elity, sdružující se například okolo uskupení Hrad. Ten měl přitom z podstaty parlamentarismu s jeho nepřímou volbou svoji legitimitu odvozovat právě od parlamentu. Nicméně jak už bylo výše uvedeno, T. G. Masaryk měl místo hlavy státu takřka zarezervované, a tak jeho volba byla spíše

⁷⁷ Které jen ilustrovaly jeden z problémů první republiky, a to naprostou ignoraci národnostních menšin, ať už při vytváření, nebo posléze při samotném usazování prvků parlamentní demokracie.

⁷⁸ V opačném případě by ztratili svůj mandát.

⁷⁹ Například zákon o mimořádné moci nařizovací, který umožnil vládě vydávat nařízení se zákonnou pravomocí, přičemž k jejich schválení nebylo zapotřebí souhlasu parlamentu (Zákon ze dne 9. června 1933 o mimořádné moci nařizovací). Dostupné na: <http://www.epravo.cz/vyhledavani-asi/?Id=5685&Section=1&IdPara=1&ParaC=2>.

⁸⁰ To, jak už jsem uvedl, mělo za následek hlavně oslabení senátu, nicméně ve svém důsledku to mělo, myslím si, negativní dopad i na dolní komoru parlamentu. Převážně z důvodu absence nějaké zpětné vazby, jež by se vytvořila při dodržení rozdílných volebních termínů, a která by tedy pocházela nejen od voličů, ale mohla by vzejít i od samotných senátorů.

formalitou – více než cokoliv jiného. Ačkoliv tedy první Československá republika byla zformována jako demokracie parlamentní, a převážně dolní komora parlamentu teoreticky disponovala několika pravomocemi⁸¹, které jí umožňovaly vykonávat kontrolu a dohled nad exekutivou, k jejich reálné aplikaci nedocházelo, a ve skutečnosti měl parlament v prvorepublikovém politickém systému, dle mého názoru, jen marginální využití, a spíše formální roli – více než cokoliv jiného. Z tohoto hlediska lze tedy podle mého názoru polemizovat nad tím, do jaké míry a zdali vůbec první Československá republika byla parlamentní demokracií. Dle mého názoru i přes výše uvedené částečně sporné skutečnosti první republika splňovala kritéria liberální demokracie a byla až do svého zániku liberální demokracií. Nebylo tomu tak ovšem v případě ústavně zakotvené parlamentní formy vlády, jejíž kritéria podle mého úsudku nesplňovala. Ostatně například český historik Jan Tesař se právě v souvislosti s postavením parlamentu v rámci meziválečného Československa vyjadřuje s despektem o „takzvané parlamentní demokracii“ (Tesař 2014: 19). Dle mého názoru to byl právě slabý parlament, který nedokázal vytvářet reflexi a zdárně kontrolovat exekutivu, jež byla de facto doménou jen ojediněle se obměňujících politických technokratů, společně s převládajícím československým nacionalismem. To mělo za následek vypuštění zejména silné německé menšiny,⁸² respektive nepodílení se německých státoporných stran na procesu utváření nového státního zřízení a posléze na samotném vývoji, etablování a rozvoji politických norem v nově vznikajícím státě, či zvyklost v některých ohledech jaksi zcela nedodržovat ústavou dané zákony, které mohly ovlivnit dle mého názoru nejen způsob zániku první republiky, ale především následný vývoj při vytváření republiky druhé.

⁸¹ Například možnost vládě vyslovit nedůvěru, a tím de facto ukončit její činnost.

⁸² Německých obyvatel bylo více než Slováků.

2. Mnichovský komplex

Československý rok 1938, respektive jeho měsíc září, který vyvrcholil přijetím mnichovského diktátu, neznamenal ve svém důsledku pouze ukončení existence první republiky, nýbrž fatálním způsobem se promítl jak do podoby, tak i do celkového charakteru nově vytvořené druhé republiky. Dopad mezinárodního nátlaku v podobě mnichovské dohody lze pak zejména vidět ve dvou rovinách. V té první šlo o samotné následky mnichovského ultimáta, které samozřejmě mělo dopad i na celkovou atmosféru uvnitř republiky, ale ve svém důsledku nejvíce oslabilo postavení Československa v rámci mezinárodního systému. První republika přišla de facto ze dne na den o většinu vojenských opevnění, třetinu území i obyvatel a značnou část ekonomicky silných, převážně průmyslových oblastí. Druhá rovina, z mého pohledu v té době spíše latentní, byla spjata více se samotnou skutečností akceptování diktátu československou vládou, potažmo způsobu, kterým k tomu došlo. Právě tyto skutečnosti vedly k vytvoření tzv. mnichovského komplexu, tedy jakési představy o nebojácném československém lidu připraveném bojovat, jenž byl ovšem zradou donucen ke kapitulaci. Ten měl ve své podstatě určující roli při transformaci politického systému, tak jak byl nastaven za druhé republiky. Pokusím se tudíž alespoň hrubě obsáhnout podstatu a základní aspekty mnichovského komplexu. Ne ovšem kvůli jeho rozboru či definování, nýbrž za účelem – z perspektivy této práce podstatnějišího – popsání přesahu tohoto jevu do druhé, Česko-Slovenské republiky⁸³.

Mnichovský komplex, jehož katalyzátorem byly zářijové události roku 1938, potažmo akceptování britsko-francouzského plánu na odstoupení oblastí s více než 50 procenty německého obyvatelstva Německu⁸⁴ a následné samotné podepsání mnichovské dohody, se na československém, respektive českém obyvatelstvu promítl v pocitu hořkého zklamání. Český lid se cítil podveden, a to ve dvou hlavních rovinách. V té první vlastními politickými elitami, potažmo celým československým politickým systémem. Ve druhé pak svými zahraničními spojenci. Obě tyto úrovně ve své podstatě

⁸³ Oficiální historický název; pro zjednodušení je v tomto textu většinou používáno jednotně označení Československá republika nebo Československo pro obě zřízení, tedy první i druhou republiku.

⁸⁴ Zde je potřeba uvést podle mého názoru zcela krucióální fakt, a to, že jak přijetí britsko-francouzského návrhu, tak posléze akceptování mnichovského ultimáta bylo aktem neústavním. Podle československé ústavy z roku 1920 mohlo být o změně hranic rozhodnuto pouze ústavním zákonem, který ovšem musel projít souhlasem parlamentu. To se však nestalo, a o tomto zcela zásadním činu rozhodlo de facto samostatně pouze pár politiků, což je z mého pohledu poměrně signifikantní skutečnost, názorně dokreslující zvyklosti politického dění v první republice.

měly, i když každá trochu jiným způsobem, vliv na podobu politického systému druhé republiky. Pocit zhrzení vlastní politickou garniturou se projevil vcelku okamžitě při přijetí britsko-francouzského ultimáta prezidentem Benešem a následné kapitulace ze strany Hodžovy vlády 21. září 1938. Tento akt vyvolal značný odpor ze strany českého obyvatelstva, který zapříčinil mohutné protesty, jež rezultovaly až ve vyhlášení generální stávky a demisi Hodžovy vlády. Následkem těchto událostí byla posléze ustanovena nova úřednická vláda v čele s vedoucí osobou zářijových demonstrací, generálem J. Syrovým. V osobě bývalého československého legionáře čeští občané viděli možnost vojensky se bránit případným útočníkům. Právě postulát *Dejte nám zbraně – dali jsme si na ně*, který odrážel přání lidu eventuálně se agresorům postavit se zbraní v ruce, byl požadavkem, jenž během zářijových demonstrací zazníval nejhlasitěji. Jeho ignorování je jedním z hlavních aspektů mnichovského komplexu. Zároveň ve zvolení generála Syrového do čela úřednického kabinetu viděl český národ jakési vítězství, prosazení své vůle a záruku rezistence vůči tlaku zahraničních mocností. Zde je ovšem potřeba zmínit pravý charakter Syrového vlády. Ta ve své podstatě oplývala jen minimální autonomií, zcela marginálním vlivem na chod událostí, a to z toho důvodu, že veškeré rozhodování bylo v rukou členů předešlého kabinetu, a lze i polemizovat, do jaké míry byl tento kabinet ustanoven z vůle lidu, a do jaké to byl kalkul vlády předešlé (Tesař 2014: 19). V každém případě Syrového kabinet po svém nástupu britsko-francouzské ultimátum nikdy neodvolal a později přijal mnichovskou dohodu. Nechť Velké Británie a Francie, tedy dvou nejvýznamnějších československých zahraničních partnerů, jakkoliv podpořit první republiku proti stále se stupňujícímu tlaku ze strany nacistického Německa, respektive nechota Francie dostát svým smluvním závazkům,⁸⁵ vyústily v jakýsi axiom o „zradě Západu“. Tedy v obraz, ve kterém se český národ díky proradnosti našich spojenců nemohl bránit a byl nucen ustoupit Hitlerovu nátlaku, což je samozřejmě do značné míry fakt. Nicméně i zde je nutné upřesnit alespoň hrubě několik doplňujících skutečností, jež staví tento segment komplexu do širší perspektivy. První ministerský předseda Velké Británie N. Chamberlain uplatňoval politiku appeasementu, která měla za důsledek ustupování Hitlerovým požadavkům ve snaze předejít válce. A ačkoliv v plném rozsahu se politika usmíření projevila až v druhé polovině 30. let, její příznačné rysy se v britské politice

⁸⁵ Ohledně spojenecké smlouvy z 25. ledna 1924 a zejména pak v rámci Garanční smlouvy z roku 1925, jež jednotlivé státy zavazovala k vojenské pomoci v případě nevyprovokované agrese na daný stát (Spojenecká smlouva mezi Československem a Francií z 25. ledna 1924). Dostupné na: <http://www.vhu.cz/spojenecka-smlouva-mezi-ceskoslovenskem-a-francii-z-25-ledna-1924/>.

objevily de facto již po nástupu Hitlera k moci (Nálevka 2000: 124). Prioritou Velké Británie bylo tedy v první řadě předejít vypuknutí války, spíše protekce země ve středu Evropy, jakkoliv by ji k tomu pakt Společnosti národů zavazoval.⁸⁶ Otázkou tedy je, jestli Československo nemělo dostatek času reagovat na daný směr britské zahraniční politiky. Skutečnost, že se tak neudálo, lze podle mého názoru do jisté míry přičíst již výše zmíněné rigidnosti československé politiky. V tomto duchu lze vést polemiku nad jednáním Francie i nad až dogmatickým lpěním na společné alianci. Ta byla největším prvorepublikovým spojencem a de facto veškerá zahraniční politika se upínala právě na Francii, která byla vykreslována československými politiky jako jakýsi garant a protektor. To ovšem neodpovídalo reálné situaci francouzské třetí republiky. Ta se sama zmítala ve vnitropolitických problémech, daných mimo jiné vágním institucionálním ukotvením jednotlivých složek moci, zejména pak na ose vláda – parlament. To zapříčinilo až chaotický politický průběh a nestabilitu celého systému (Dvořáková a kolektiv 2012: 160–162).⁸⁷ V zahraniční politice se Francie zaměřovala hlavně na udržení spojení s Velkou Británií, s níž se ustupováním Hitlerovi snažila zejména zabránit válečnému konfliktu.⁸⁸ Ostatně o orientaci a úmyslech zahraniční politiky třetí republiky napovědělo už podepsání tzv. paktu čtyř, který umožňoval změnu mírových smluv arbitráží mimo rámec Společnosti národů. To bylo hrozbou jak pro zájmy, tak i pro samotnou existenci první republiky (Tesař 2014: 77). Další zemí, jejíž údajná apatie a neochota podpořit v těžkých chvílích Československou republiku se stala součástí mýtu o zradě spojenců, byl Svaz sovětských socialistických republik. „President nedostal jednoznačnou odpověď od sovětské vlády, zda poskytne vojenskou pomoc v případě, že Francie na obranu Československa vojensky nevystoupí“ (Cuhra, Ellinger, Gjuríčová, Smetana 2006: 95). K tomu je podle mého názoru jednak nutné říci, že Československá republika ve spojení se SSSR sledovala zejména francouzské zájmy a nikdy v něm nezašla dále než Francie samotná (Tesař 2014: 78), ale hlavně je třeba zmínit skutečnost, že SSSR se naopak poměrně aktivně v případě pomoci

⁸⁶ Vcelku výstižně postoj N. Chamberlaina, který ovšem odrážel většinový pohled britské společnosti, vykresluje jeho proslov pro rádio BBC z 27. září 1938. „Jak je to strašlivé, fantastické, nepředstavitelné, že bychom my zde měli hloubit zákopy a zkoušet si plynové masky kvůli sporu ve vzdálené zemi mezi lidmi, o nichž nic nevíme (Cuhra, Ellinger, Gjuríčová, Smetana 2006: 95)“.

⁸⁷ O tom vypovídá mimo jiné i skutečnost, že za 70 let trvání třetí francouzské republiky se v ní vystřídal přes 80 různých vlád.

⁸⁸ Ostatně o skutečné síle francouzské armády leccos napovídá bleskové vítězství Třetí říše a Itálie v bitvě o Francii.

angažoval a že za určitých podmínek pomoc v podobě vojenské intervence prezidentovi nabídl (Tesař 2014: 24–34).

Následkem dojmu zrady vlastní vládou bylo zprofanování formy pluralitní demokracie jakožto politického systému, který byl, společně se svými hlavními představiteli, prezidenty Masarykem a Benešem, označen za hlavní viníky pádu Československa (Vodička, Cabada 2011: 55). Jednání Velké Británie a Francie pak ještě prohloubila odpor vůči parlamentní demokracii a také znamenala výrazný odklon a přeorientování československé zahraniční politiky.

Bez ohledu na to, do jaké míry byly jednotlivé fragmenty mnichovského komplexu relevantní, či zda se jednalo spíše o pseudoproblémy tvořící mýtus zapříčiněný zkosnatělým politickým systémem první republiky a následně přiživovaný některými českými státníky, umělci a spisovateli,⁸⁹ zůstává skutečností, že všechny výše uvedené aspekty se promítly do podoby druhé republiky a znamenaly oproštění se od veškerých politicko-ideových hodnot první republiky.

⁸⁹ Tak jak to například ve své knize Mnichovský komplex popisuje český historik Jan Tesař.

3 Druhá Československá republika

Druhá Československá republika (přesněji Česko-Slovenská republika; pro zjednodušení je v tomto textu většinou používáno jednotně označení Československá republika nebo Československo pro obě zřízení, tedy první i druhou republiku) reprezentuje období počínající v návaznosti na zářijové události roku 1938 s vyvrcholením v podobě mnichovské dohody a končící zhruba v polovině března 1939; představuje tedy období dlouhé zhruba pět a půl měsíce. Ústavně problematická relevantnost druhé republiky, která vznikla na základě protiústavního kroku a jejíž existence byla de facto ukončena rovněž činem proti ústavě (podpis prezidenta E. Háchy a ministra zahraničí V. Chvalovského pod potvrzení okupace českých zemí Německou třetí říší), může vést k samotnému zpochybnění kontinuity československého právního řádu.⁹⁰ Důsledkům mnichovského diktátu pro vnitrostátní stranickou sféru v podobě mnichovského komplexu, jenž fundamentálně ovlivnil nejen politické, nýbrž i občanské smýšlení, byla věnována celá předchozí kapitola. Krom počínajícího vnitřního rozkladu principu liberální demokracie měla mnichovská dohoda samozřejmě i další následky. Úbytek početné populace⁹¹ či ztráta rozsáhlého území⁹² byly již také zmíněny výše. Nicméně stojí za to také dodat, že kromě německé Třetí říše, která z českých zemí a Slovenska získala 29.000 km², a s jejímž útlakem se druhá republika musela potýkat v průběhu celé své existence, vznesli nárok na část československého území všichni její sousedé⁹³ s výjimkou Rumunska, a to jen dokresluje míru izolovanosti druhé Československé republiky. V rámci těchto změn se druhá republika mimo jiné stala hned po Chile nejužším státem světa, což ještě více umocnilo její nevýhodnou strategickou polohu. Nastalé situace také využilo Slovensko a Podkarpatská Rus, které prosadily své stupňující se nacionální nároky. Následkem toho byl v listopadu 1938 přijat ústavní zákon o autonomii Slovenskej krajiny a Podkarpatské Rusi, a tím byl de facto stvrzen vznik Republiky Česko-Slovenské (RCS). (Balík, Hloušek, Holzer, Šedo 2007: 87.) Tento fakt společně s územními ztrátami vyvolal mimo jiné i nucený exodus velkého počtu českých obyvatel, právě ze zabraných území či z území Slovenska a Podkarpatské Rusi. Všechny tyto aspekty pak

⁹⁰ Je až zarážející, že tyto dva protiústavní úkony, které byly pro vývoj a samotnou existenci Československé republiky naprosto fatálními, od sebe nedělilo ani půl roku.

⁹¹ Počet obyvatel klesl z původních skoro 15 milionů na zhruba 9 milionů.

⁹² Rozloha za druhé republiky se snížila na 98 912 km² oproti původním 140 446 km² za první republiky.

⁹³ Polsko získalo celkově 1 000 km², a maďarský zábor byl pak celkem 12 000 km².

společně vyústily v silnou krizi českého národního sebevědomí, depresi a touhu po odplatě, jež vyvolala vlnu agresivního xenofobního nacionalismu, který nacházel oporu i v sociálních obavách, jež byly vyvolány hospodářskou destabilizací státu, spojenou se zvýšenou konkurencí na trhu práce, vyvolanou přílivem uprchlíků (Rataj 1997: 14). Právě tato atmosféra neklidu – pochybností o předchozím režimu, který byl budován po dobu 20 let a jenž se v očích široké veřejnosti stal, de facto ze dne na den, viníkem všech událostí, i přes nacistickou expanzi – byla základním stavebním kamenem při tvoření nového státního systému, tzv. režimu autoritativní demokracie. Krokem s tím spojeným, který vesměs formálně završil proces likvidace československé ústavnosti, bylo schválení ústavního zákona o zmocnění ke změnám ústavní listiny a ústavních zákonů republiky Československé z 15. 12. 1938, který dával vládě plné právo nahrazovat po dva roky zákony vládními nařízeními a prezidenta zmocňoval k vydávání dekretů s mocí ústavy (Gerloch, Hřebejk, Zoubek 2013: 30).⁹⁴ Pojem autoritativní demokracie, z mého pohledu už ve fundamentální premise oxymóron, byl vysvětlen jen velmi vágně. Podle vládnoucí elity mělo jít o jakési spojení demokracie a autoritarismu, jež vyhledává styčné body obou těchto režimů (Rataj 1997: 32–33). Ovšem podle J. Rataje pravá podstata autoritativní demokracie spočívala v explicitní nekontrolované oligarchické vládě stranických elit pravicově konzervativního autoritářského zaměření (Rataj 1997: 34). V každém případě autoritativní demokracie, jakožto typ politického režimu, nemá oporu v rámci moderních politologických teorií, a z tohoto důvodu postrádá potřebnou relevantnost. Cílem následující kapitoly tedy bude – stejně tak jako té věnované první Československé republice – více přiblížit moc zákonodárnou a výkonnou, stranický systém, a posléze v závěrečném shrnutí tyto informace zhodnotit a pokusit se politický režim druhé republiky definovat s ohledem na moderní politologické teorie.

3.1 Moc zákonodárná

Základním prvkem moci legislativní druhé republiky byl dvoukomorový parlament, který byl, stejně jako v případě první Československé republiky, tvořen horní komorou – Senátem, a komorou dolní – Poslaneckou sněmovnou. Právě od podoby prvorepublikového Národního shromáždění, jak bylo ustanoveno únorovou ústavou z roku 1920, odvozoval parlament druhé republiky svoji institucionální podstatu

⁹⁴ Ústavní zákon c. 330/1938 Sb.

a podobu. Nicméně navzdory této skutečnosti prošla bazální složka zákonodárné moci druhé republiky značnou transformací. Ta vycházela zejména ze skutečnosti narušení principu brzd a protivah v podobě obvyklé dělby moci. Nejvíce byla touto skutečností ovlivněna kompetenční rovina mezi mocí výkonnou a zákonodárnou, přičemž to ve svém důsledku znamenalo postupné vytlačování Národního shromáždění z politického dění (Balík, Hloušek, Holzer, Šedo 2007: 88–89). K tomu ostatně mohl přispět i fakt, že poslední parlamentní volby se konaly v roce 1935. Politické spektrum Národního shromáždění druhé republiky tedy odvozovalo svoji legitimitu z reality již neexistujícího politického systému s nulovou synergií vůči systému nově etablovanému. Ba naopak, s jeho ústavně-politickým rámcem se razantně rozcházela. Legislativní moc v druhé republice tedy neodrážela reálnou změnu v politickém klimatu, již nově utvořené státní zřízení představovalo, což do značné míry oslabilo její postavení v rámci politického systému. Národní shromáždění navíc mělo být rozšířeno, de facto šlo ovšem o jeho nahrazení Státní hospodářskou radou⁹⁵. Šlo o nevolené, korporátní těleso, které mělo být protiváhou k standardnímu zastupitelskému orgánu. Počítalo se, že stočlenná rada tohoto „hospodářského parlamentu“, která byla vysílána například veřejnoprávními korporacemi, vysokými školami či zastupitelskými sbory, bude jednak tělesem poradním vládě a parlamentu, a jednak přebere některé parlamentní funkce. V tomto orgánu, jenž byl na sklonku fungování druhé republiky nakonec i ustanoven, lze relativně jasně spatřit projekci autoritativních tendencí druhé republiky do moci zákonodárné (Balík, Hloušek, Holzer, Šedo 2007: 90).

Ačkoliv parlament jako celek postupně ztrácel na své závažnosti, moc a význam jeho výborů naopak posilovala, a to zejména parlamentního úsporného a kontrolního výboru a tzv. stálého výboru. Parlamentní úsporný a kontrolní výbor, jenž byl orgánem trvalým, měl vykonávat dohled nad úsporností ve státní sféře. Byl však vybaven poměrně rozsáhlými pravomocemi v čele s možností jednání bez schválení vlády, a poměrně nestandardní byla i délka funkčního období tohoto výboru, což mu mimo jiné umožňovalo zasedat i po skončení volebního období a rozpuštění obou komor parlamentu. Ještě větší mocí ovšem disponoval stálý výbor. Ten byl ustanoven za

⁹⁵ V případě Národní hospodářské rady můžeme podle mého soudu pozorovat určitou kontinuitu záměru oslabování postavení Národního shromáždění v rámci politického systému, jež se projevila už v průběhu první republiky. O zavedení jistého druhu zastupitelského orgánu v podobě nevoleného tzv. Hospodářského parlamentu se uvažovalo i během 30. let 20. století, k jeho zřízení však nedošlo. Nicméně jakožto mírnější alternativa byl tehdy ustanoven návrh na zřízení hospodářského výboru, který měl mít na starosti projednávání hospodářských potřeb, a zároveň udržovat styk s vládou (Broklová 1992: 140 až 141).

účelem potlačení ideových diferencí a celkového zefektivnění řízení (Balík, Hloušek, Holzer, Šedo 2007: 89).

Právě rozhodnutí stálého výboru ze 17. listopadu 1938 mělo za důsledek významný řez do struktury parlamentu. Na základě jeho usnesení ztratilo své poslance mandáty celkově 69 poslanců a 33 senátorů⁹⁶. Poslanecká sněmovna tedy přišla o více než čtvrtinu svých poslanců, zatímco v případě horní komory se jednalo dokonce o zhruba třetinu všech senátorů, přičemž uvolněná místa již nebyla nikdy zcela doobsazena. Zároveň v rámci autonomizace Slovenskej krajiny a Podkarpatské Rusi došlo k nabytí autonomie také místních krajinských parlamentů.

Tak podstatný zásah do personální podoby parlamentu neznamenal pouze jeho významnou restrikcí, nýbrž ve své podstatě znamenal počátek odsunu Národního shromáždění, v rámci politického dění, do pouze symbolické roviny. Tento proces posléze dovršil akt přijetí již zmíněného zmocňovacího zákona. Svěření tak rozsáhlých pravomocí exekutivě, která bez nutnosti jakékoliv parlamentní subvence mohla zasahovat do legislativy či ústavy, v praxi znamenala ukončení činnosti Národního shromáždění, jež se k poslední schůzi sešlo 16. 12. 1938, tedy den po přijetí zmocňovacího zákona (Vodička, Cabada: 55).

Charakter Národního shromáždění druhé republiky věrně odrážel ráz politické reality Česko-slovenské republiky, který se mimo jiné projevil explicitním odklonem od formy parlamentní demokracie. Rezignace na parlamentarismus znamenala, že parlament jakožto hlavní legislativní orgán byl de facto od počátku průběžně vytlačován na periferii politického dění. Personální rozklad, a zejména pak systematické posilování exekutivy, právě na úkor moci legislativní, posléze zapříčinil fakticky konec jeho činnosti. Parlament druhé republiky v rámci svého ústavního ukotvení by tedy bylo možno definovat jako bikamerální orgán legislativní moci, a dle mého názoru by v jistém slova smyslu šlo hovořit o bikameralismu symetrickém.⁹⁷ Nicméně politický charakter druhé republiky, tak jak byl už od svého počátku nastaven, byl dosti zřetelným důkazem k předpokladu, že pokud by byl dán druhé republice potřebný časový prostor, byla by možnost Národního shromáždění působit nějakým způsobem

⁹⁶ Mezi politiky, kteří přišli o svůj mandát, byli zejména příslušníci rozpuštěné KSČ. Posléze také ti poslanci a senátoři z obsazených území, kteří se hlásili k jiné než československé či ruské národnosti, ti, kteří byli zvoleni v užhorodském volebním kraji, a konečně poslanci a senátoři z rozpuštěné slovenské Československé sociálně demokratické strany dělnické (Balík, Hloušek, Holzer, Šedo 2007: 89).

⁹⁷ Ve smyslu, že obě komory byly symetrické, pouze co se symbolického působení týká, a že rovněž jejich vliv na chod politického systému druhé republiky byl shodně de facto nulový.

v politickém systému přesunuta do roviny čistě teoretické, nebo by byl postupně plně nahrazen Státní hospodářskou radou či orgánem podobného typu.

3.2 Moc výkonná

Exekutivu druhé republiky, stejně jako té prvorepublikové, tvořila osa vláda/prezident. Pozice obou složek moci výkonné v kontextu druhorepublikové politické scény prošla razantním posílením. Změny, jež byly provedeny, odpovídaly směru, jímž se politický režim druhé republiky ubíral, tedy rezignace na systém parlamentní demokracie a celkové zjednodušení politického života, což korespondovalo s nově se etablujícím systémem autoritativní demokracie. V první řadě to tedy bylo již výše zmíněné přijetí zmocňovacího zákona, který propůjčoval vládě po dva roky možnost nahrazovat zákony vládními nařízeními a prezidentovi vydávat dekrety s mocí ústavy, a to bez nutnosti intervence ze strany parlamentu. Dále také vláda mohla nově jmenovat členy Státní hospodářské rady.

Ovšem i přes tyto změny a posílení pravomocí se institucionální ukotvení či vlastní exekutivní praxe moci výkonné shodovaly s obyčejem, tak jak byl nastaven ještě v době před mnichovskou dohodou (Balík, Hloušek, Holzer, Šedo 2007: 90).

3.2.1 Vláda

V průběhu druhé republiky se celkově vystřídal tři různé kabinet, přičemž první dva byly úřednické a v jejich čele stál Jan Syrový. Třetí kabinet byl tvořen tzv. vládou národní jednoty s Rudolfem Beranem jakožto jejím předsedou. První Syrového vláda byla personálně totožná s tou, jež působila již na konci první republiky. O jejím podružném charakteru a marginálním postavení v tomto období bylo již výše pojednáno a ve stejném duchu by se dal charakterizovat i její přesah do druhé republiky. Tento kabinet byl nahrazen 4. 10. 1938, tedy krátce po samotném vzniku druhé republiky, úřednickou vládou vedenou opět J. Syrovým.

V rámci personální rekonstrukce bylo v novém Syrového kabinetu vyměněno celkem 11 ministrů. Za jednu z nejpodstatnějších výměn z hlediska charakteru samotné vlády lze pak označit nahrazení ministra zahraničí Kamila Krofty proitalsko-německy zaměřeným agráříkem Františkem Chvalovským (Rataj 1997: 16). Pracovní náplň této vlády spočívala zejména v přípravě nových prezidentských voleb po abdikaci E. Beneše, který abdikoval pouhý den po ustanovení této vlády, a také v administrativním dořešení autonomizace krajských vlád na Slovensku

a v Podkarpatské Rusi. To bylo posléze stvrzeno ustanovením jednotlivých krajinských vlád. Autonomní slovenská vláda J. Tisa byla pak formálně jmenována 7. 10. 1938, podkarpatská pod vedením A. Bródyho čtyři dny po té. Po završení těchto povinností a zejména pak po dokončení snah Republikánské strany v čele s Rudolfem Beranem o vytvoření Strany národní jednoty byla druhá Syrového vláda počátkem prosince 1938 nahrazena tzv. Vládou národní jednoty pod vedením právě R. Berana.

Vláda národní jednoty byla jmenována 1. 12. 1938, jejím předsedou byl agrárník Rudolf Beran. V duchu „zefektivnění“ politického života byl snížen počet ministerstev ze 14 z předchozí úřednické vlády na 11 a počet příslušníků vlády byl zredukován na 14 členů. Z toho pouze čtyři ministři figurovali na stejných postech i v předešlém kabinetu.⁹⁸ Jistou kontinuitu prvorepublikové tradice personální provázanosti vlády s úřadem prezidenta pak představoval především ministr bez portfeje Jiří Havelka. Propojení s luďáckým Slovenskem představovala osoba ministra bez portfeje Karola Sidora (Rataj 1997: 47). Co do charakteru se jednalo o „*Politicko-odborný tým, který odrážel druhorepublikové rozvržení stranicko-politických sil*“ (Balík, Hloušek, Holzer, Šedo 2007: 90). Na ministerské pozice tedy neusedli političtí lídři nově ustanovené Strany národní jednoty, nýbrž odborníci, kterým ovšem v některých případech naprosto chyběla jakákoliv politická praxe⁹⁹ (Cabada Šanc 2005: 96). I přes partikularitu mezinárodní situace, která byla pro republiku Česko-Slovenskou značně nepříznivá, měla agenda Beranovy vlády poměrně standardní parametry. V jejím programovém prohlášení z 13. 12. se sice objevily akcentace podstaty národní jednoty spolu s nutností dovršení přestavby politického systému, avšak dominovala v něm především témata spojená se stabilizací druhé republiky s ohledem na vypjatou mezinárodní situaci, ať už ve vnitropolitické, či v mezinárodní sféře, a také v oblasti ekonomické a sociální. Ve značně komplikované situaci se vláda ocitla ve vztahu s autonomními oblastmi Podkarpatskou Rusí a Slovenskem, respektive s jejich stále více se osamostatňujícími vládami. Političtí představitelé obou autonomních vlád se stále razantněji pokoušeli o posílení svého vlivu a míry samostatnosti vůči centrální vládě. Na to nedokázal vládní kabinet adekvátně reagovat ve smyslu nalezení konsensu v rámci nastavení použitelného modelu rozdělení kompetencí mezi jednotlivé oblasti. Vláda tak postupně

⁹⁸ Jmenovitě to byl ministr zahraničí František Chvalovský, ministr financí Josef Kalfus, ministr zemědělství Ladislav Feierabend a také Jan Syrový, který působil na postu ministra národní obrany.

⁹⁹ Například to byli Vlastimil Šádek, Dominik Ciperka, Vladislav Klumpar, gen. Alois Eliáš či Ladislav K. Feierabend, který působil i v druhé úřednické vládě J. Syrového. (Rataj 1997: 45)

přicházela o možnost jakkoliv na ně působit, což nakonec de facto vedlo až k jejich úplnému odloučení.¹⁰⁰ Zánik druhé republiky a nastolení Protektorátu Čechy a Morava pak ukončilo i vládu Rudolfa Berana.

3.2.2 Prezident

Druhý československý prezident dr. E. Beneš abdikoval krátce po ustanovení mnichovského diktátu, a to 5. 10. 1938. Sám Beneš viděl svoji abdikaci jako „nutnou oběť“ pro zmírnění protičeskoslovenských nároků německého agresora, a zároveň kategoricky odmítal, že by se tímto aktem vzdával odpovědnosti, či dokonce před ní prchal (Rataj 1997: 15–18). Nicméně i přes tuto deklaraci Edvarda Beneše to byl jeho podíl na mnichovských událostech a posléze jeho konec v prezidentském úřadu, které se negativně promítly do státního a národního vědomí, a byly to i dva z určujících faktorů tzv. mnichovského komplexu.¹⁰¹ Samotný akt abdikace a posléze Benešův odlet do Londýna odstartovaly mediální znectění bývalého prezidenta. Tato jeho veřejná skandalizace byla vedena zejména pravicovými periodiky v čele s Jiřím Stříbrným, který využil možnosti vyrovnat si s Edvardem Benešem účet za jeho vyloučení z národněsocialistické strany v roce 1926 (Pasák 1999: 221). V této atmosféře veřejné dehonestace všeho, co Hrad v období první republiky představoval, byl zvolen prezident nový. Samotný výběr nového prezidenta spadl čistě do rukou vedení Strany národní jednoty v čele s R. Beranem, přičemž možných kandidátů bylo hned několik.¹⁰²

Nakonec byl třetím československým prezidentem zvolen JUDr. Emil Hácha, do té doby předseda Nejvyššího správního soudu, pro jehož zvolení nakonec zavládl téměř všeobecný konsensus uvnitř SNJ. Jakožto nestraník a politicky vcelku nezatížený úředník, který navíc disponoval širokými znalostmi ústavního a mezinárodního práva, byl přijatelným kandidátem pro vnitropolitické vedení. R. Beran, jakožto předseda SNJ, tedy politicky nejsilnějšího subjektu druhé republiky, nechtěl připustit koncepční variantu prezidenta – fašistického vůdce, po které volaly některé extrémně pravicové organizace, zároveň chtěl roli prezidenta omezit¹⁰³ pouze na reprezentativní, a moc

¹⁰⁰ Absence větší míry reflexe v podobě adekvátnější reakce k zabránění částečně až separatistickým tendencím Podkarpatské Rusi a Slovenska byla zčásti zapříčiněna převládajícím integrálním nacionalismem, soustředícím se de facto pouze na české země, jenž byl v období druhé republiky přítomen ve vrchních politických kruzích (Vodička, Cabada 2011: 55).

¹⁰¹ Viz kapitola Mnichovský komplex.

¹⁰² Mimo jiné například Jan A. Baťa, Jaroslav Preiss, František Janeček, František Chvalovský či profesor Josef Šusta.

¹⁰³ V rozporu s prvorepublikovou praxí.

instituce Hradu omezit na minimum, ve prospěch posílení role premiéra (Rataj 1997: 40). Neméně důležitým faktorem pro zvolení E. Háchy československým prezidentem byly také pozitivní ohlasy z německé strany, tedy de facto schválení jeho osoby nacistickým Německem, a tím pádem i českými fašisty. V osobě Emila Háchy získala druhá republika vzdělaného inteligentního katolíka a úředníka s až dogmatickým smyslem pro plnění právních norem. Zároveň to ovšem byla osoba, které chyběla výraznější politická praxe, značně konzervativní, odmítající liberalismus a parlamentní demokracii a celkově se neztotožňující s ideály a principy prvorepublikového systému. Jeho samotný mandát je více než s čímkoliv jiným spojen s jeho podpisem pod berlínské jednání v březnu 1939, které ustanovilo protektorát, a tím ukončilo existenci druhé republiky.¹⁰⁴ Tato skutečnost byla zčásti dána motivem výběru menšího zla spojeným se snahou odvrátit devastaci českých zemí a zčásti i jistou Háchovou naivitou a absencí jeho politické praxe (Tesař 2014: 147–156).

Obě složky exekutivy, tedy vláda a prezident, měly formálně v rámci systému druhé republiky nadstandardně vysoké postavení. Tento status jednak vyplýval už ze samotné podstaty politického systému druhé republiky, tak jak byl od svého počátku nastavován, ale měl i podporu nejen v politických kruzích, nýbrž i u převládající části široké veřejnosti. Zcela dominantní postavení moci výkonné napříč politickým děním pak dovršilo již několikrát zmíněné schválení ústavního zákona o zmocnění ke změnám ústavní listiny a ústavních zákonů Republiky Československé. Nicméně ani jedna z druhorepublikových vlád, navzdory výše uvedeným skutečnostem, nedokázala tohoto předpokladu plně využít a fakticky jako kolektivní orgán měli její představitelé na chod politického systému malý vliv. To bylo dle mého názoru zapříčiněno jednak samotným charakterem a personálním složením jednotlivých kabinetů, ale také velmi silnou pozicí politických elit, později se sjednocujících ve Straně národní jednoty, které často prostřednictvím vlády prosazovaly svoji politiku. To platilo pak zejména u vlády R. Berana, která i přes své velké kompetence byla poměrně slabou organizací, a to díky skutečnosti, že řízení státu zcela převzalo přímo vedení Strany národní jednoty (Cabada, Šanc 2005: 96–97).¹⁰⁵ To ostatně do jisté míry platilo i o prezidentském úřadu. Ten nedosahoval vážnosti ani postavení téže instituce z první republiky a projekce prezidentské politiky do politického života druhé republiky byla minimální. Ostatně

¹⁰⁴ Jistým československým koloritem je pak skutečnost, že tento akt byl naprosto proti ústavě.

¹⁰⁵ Zde dle mého názoru můžeme spatřit jistou kontinuitu praxe, tak jak byla nastavena už v první Syrového vládě na sklonku první republiky.

samotná prezidentská volba byla v rukou politických elit druhé republiky v čele s R. Beranem, a ty si vlivné postavení Hradu jakožto instituce nepřály. Koneckonců sám E. Hácha viděl důvod svého zvolení ve svých vrcholných administrativních, nikoliv politických schopnostech, a také jako vyznamenání za svou úřednickou kariéru při odchodu do výslužby (Rataj 1997: 45).

3.3 Stranický systém

V duchu transformace politického systému druhé republiky prošel jeho stranický systém, v porovnání s ostatními složkami moci, zdaleka nejmarkantnějšími změnami. V rámci tohoto postupu byl „po Mnichově“ stranický život výrazně zjednodušen.¹⁰⁶ Nicméně tento postup z jisté části navazoval na proces, jenž byl započat už v posledních letech první republiky. Už od roku 1935 totiž docházelo k navazování spolupráce a sjednocování některých polských, od roku 1937 posléze i maďarských stran, a od března 1938 došlo ke sjednocení několika německých stran se stranou Sudetoněmeckou (Balík, Hloušek, Holzer, Šedo 2007: 90).¹⁰⁷ Dalším faktem, který se značně podepsal pod celkové omezení stranického spektra, byla vládní nařízení z konce roku 1938 a počátku roku následujícího, která definovala zánik strany z důvodu míry ohrožení veřejných zájmů státu¹⁰⁸ a také podmínila možnost vzniku nového politického subjektu souhlasem vlády. To tedy ve svém důsledku znamenalo, že jak ukončení existence, tak vznik politických stran byly čistě v rukou vlády, respektive politických elit v čele Strany národní jednoty.

Ačkoliv mezi vrcholnými politickými představiteli vesměs panoval konsensus ohledně potřeby zjednodušení stranického systému ve smyslu upuštění od rozdělení na levice a pravici a postupně celkového omezení stranické soutěže, o jeho samotné podobě už mezi stranickými elitami taková shoda nepanovala; napříč politickým spektrem existovalo několik variant, jak by měl stranický systém druhé republiky vypadat.

Jedna z tezí simplifikace stranického spektra prosazovaná Československou sociálně demokratickou stranou dělnickou, částí představitelů Československé strany národně socialistické a křídlem Československé strany lidové, vedené J. Šrámkem, počítala

¹⁰⁶ Ostatně o zjednodušení stranické scény uvažoval i sám E. Beneš, který tak chtěl, z mého pohledu v celku paradoxně, zabránit nástupu autoritářských sil (Cabada, Šanc 2005: 93).

¹⁰⁷ Do jisté míry bychom mohli stejný jev pozorovat i v rámci českého stranického spektra, a to v případě Národního sjednocení, které vzniklo v dubnu 1935.

¹⁰⁸ Z výnosu tohoto nařízení došlo v prosinci 1938 k zákazu Komunistické strany Československa.

se systémem dvou až tří stran (Rataj 1997: 21). Za účelem prosazení této ideje mělo dojít k fúzím mezi jednotlivými stranami, a to ve dvou hlavních kombinacích. Jednak sloučením Šrámkových křesťanských demokratů z ČSL s národními socialisty, tedy dvou subjektů, jejichž program byl fundamentálně rozdílný a kteří byli v rámci politického života spíše rivaly. Druhou variantou pak bylo spojení Československé sociálně demokratické strany dělnické s Československou stranou národně socialistickou. Ovšem ani k tomuto spojení, jakkoliv bylo z pohledu politické orientace a programu obou stran mnohem více pravděpodobné, nedošlo. Nakonec od představ k vytvoření tohoto modelu stranického systému, v němž jeho hlavní představitelé spatřovali možnost alespoň částečně zachovat pluralismus stranického systému, a zároveň zabránit mocenskému monopolu konzervativní levice, bylo upuštěno, a k jeho realizaci nedošlo (Rataj 1997: 21). To bylo zapříčiněno zejména vnitřní nekohezí a rozpory vně jednotlivých stran. Křídlo Československé strany lidové vedené J. Šrámkem bylo později plně potlačeno¹⁰⁹ a strana jako celek se připojila ke Straně národní jednoty, stejně tak jako větší část národních socialistů.¹¹⁰ Československá sociálně demokratická strana dělnická jako taková v průběhu druhé republiky zanikla a na jejích základech posléze vzniká nová strana – Národní strana práce.

Další varianta stranického systému byla prosazována extrémně pravicovými silami v čele s Vlajkou a Akcí národní obrody (ANO).¹¹¹ Tyto fašistické organizace preferovaly variantu nesoutěživého systému jedné strany, přičemž se mělo jednat o totalitní hierarchicky vedenou organizaci se silným vůdcem, která by postupně splynula se státním aparátem (Balík, Hloušek, Holzer, Šedo 2007: 92). Ovšem zejména z důvodu marginálního postavení jednotlivých subjektů se ani tato varianta neprosadila.

Varianta, která se nakonec ukázala jako nejpřijatelnější z hlediska nového charakteru státního zřízení druhé republiky a jež byla nakonec aplikována, byla prosazena konzervativní pravicí v čele s agrárníky. Republikánské straně zemědělského a malorolnického lidu se zde podařilo završit své snahy¹¹² o hegemonizaci politické moci. Agrárníci se svým předsedou R. Beranem se snažili o vytvoření systému jedné dominantní státotvorné strany, která by byla rozhodující složkou politické, ale

¹⁰⁹ Jan Šrámek stranu opustil a později se připojil k Londýnské exilové vládě, jíž se stal posléze předsedou.

¹¹⁰ Menší část poslanců se připojila k Národní straně práce.

¹¹¹ A to zprvu za podpory i předsedy NOF, R. Gajdy (Balík, Hloušek, Holzer, Šedo 2007: 93).

¹¹² Jejichž počátky se datují už do období první republiky.

i ideologické sféry autoritativní demokracie. Tento směr měl být reprezentován právě prostřednictvím Strany národní jednoty. Avšak i přes své výjimečné postavení nedokázala Republikánská strana jednostranický systém prosadit, a vedle SNJ existovala ještě druhá strana, Národní strana práce (NSP). To bylo do značné míry způsobeno vnitřní nekompaktností SNJ, stále přítomných demokratických návyků u české veřejnosti, ale i například naléháním průmyslových kapitálových skupin, jejichž přání zachovat systém dvou stran R. Beran respektoval (Rataj 1997: 35).

Druhorepubliková stranická scéna tak tedy byla nakonec koncipována jako systém dvou politických stran, přičemž ovšem SNJ včele se svým vedením si uchovala kruciólní vliv na chod státu.

3.3.1 Zásadní politické subjekty druhé republiky

3.3.1.1 Strana národní jednoty (SNJ)

Jakkoli lze předobraz a kořeny SNJ spatřit už v podobě tzv. Prosincového bloku z poloviny 30. let 20. století a snahy o vytvoření podobného subjektu od té doby sílily, zejména pak v republikánské pravici, byla Strana národní jednoty oficiálně ustanovena až 18. 11. 1938. Jádro SNJ bylo tvořeno právě subjekty z Prosincového bloku, jmenovitě tedy šlo o Agrární stranu, Národní sjednocení, Národní ligu a Československou živnostensko-obchodnickou stranu středostavovskou. V průběhu prvních měsíců druhé republiky se posléze připojila větší část národněsocialistické strany, Československá strana lidová a Národní obec fašistická¹¹³. Mezi hlavními představiteli strany patřili R. Beran (Republikánská strana), který se stal jejím předsedou, a místopředsedové F. X. Hodač (Národní demokracie), J. Stříbrný (Národní liga), B. Stašek (ČSL), O. Klapka (ČSNS), J. Černý (Republikánská strana), R. Gajda (NOF) a K. Chalupa (Živnostenská strana). Funkci generálního tajemníka strany pak zastával J. Žilka (Republikánská strana). Zároveň každá z emeritních stran vysílala své zástupce do patnáctičlenného představenstva. Ačkoli tedy Strana národní jednoty vznikla sloučením několika v první řadě pravicových stran pod hlavičkou republikánské strany, základní premisa a cíl byly poměrně odlišné. „Nemělo jít o mechanické slučování, ale měla být vytvořena ideová, občanská, nesocialistická jednota bez jakýchkoliv frakcí“ (Cabada, Šanc 2005: 95). To se ovšem ne zcela podařilo naplnit, a to především kvůli přetrvávajícímu napětí mezi jednotlivými ideologickými proudy

¹¹³ Jehož součástí bylo i uskupení Národní tábor fašistický.

zastoupenými bývalými stranami, nyní sjednocenými v SNJ. Jakkoliv tedy byla Strana národní jednoty de facto jediným uchopitelem moci za druhé republiky, k její vnitřní konsolidaci nikdy zcela nedošlo. SNJ se profilovala jako představitel obrody a přestavby státního systému, zcela se oprošťujíc od liberální demokracie první republiky. Z toho vyplývalo i její hierarchicky-oligarchické uspořádání, stavovský typ a celková snaha o splynutí se státní byrokracií. Programově nebyla Strana národní jednoty zcela ucelená. Její program se zaměřoval na uplatňování a samotné etablování systému v duchu českého integrálního nacionalismu a autoritativní demokracie. V zahraniční politice se měla Česko-Slovenská republika orientovat na přátelství se sousedními zeměmi, a to včetně Německa. Mělo také dojít na změnu volebního systému vylučujícího tříštění politického spektra, na orientaci na mladé lidi spojenou i s řešením tzv. židovského problému, či v ekonomické sféře měly být vytvořeny soustavy řízeného hospodářství s omezením cizího vlivu, zejména pak židovského. Jakkoli tyto plány nebyly zejména kvůli krátké době existence druhé republiky zcela naplněny, jejich celkový charakter ovšem svědčí o autoritativním charakteru SNJ (Balík, Hloušek, Holzer, Šedo 2007: 92).

3.3.1.2 Národní strana práce (NSP)

K vytvoření této opoziční strany došlo 11. 12. 1938. NSP byla tvořena z větší části rozpadnuvší se ČSDSD, pak také částí národních socialistů, a dále z několika jednotlivců ze zrušené KSČ. Do jejího čela se postavil bývalý předseda sociálních demokratů A. Hampl, prvním místopředsedou byl jmenován další sociální demokrat J. Nečas a generálním tajemníkem se stal B. Laušman, opět člen bývalé ČSDSD. Program Národní strany práce byl do jisté míry pokusem o skloubení politiky sociálně demokratického stříhu z předmnichovské éry s kohabitací s novým režimem, přičemž samotná aktivita strany byla limitována možnými represemi ze strany státu. O důvodu vzniku strany, respektive o jejím připuštění do stranického systému jako druhé opoziční strany k vládoucí SNJ, bylo již pojednáno výše. Samotné vedení NSP svoji úlohu loajální opozice, kterou přijala a sama deklarovala, vidělo v kontrolní funkci, loajální spolupráci a dialogu v otázkách veřejného zájmu (Rataj 1997: 35).

3.3.2 Zhodnocení stranického systému druhé republiky

I přes skutečnost, že stranická soustava druhé republiky obsahovala dva politické subjekty, a mohla by tedy evokovat dojem poměrně standardního multipartistického

modelu dvou stran s vládní SNJ a opoziční NSP, realita tomu neodpovídala. Bipolarita stranické scény byla totiž více než co jiného jen formalitou, a opozice, zde reprezentována Národní stranou práce, neměla žádný vliv na státní politiku, ale zejména neměla ani žádný prostor a moc k uplatnění své opoziční funkce, tedy k vytváření nátlaku a kontroly vládní strany. S ohledem na samotné každodenní druhorepublikové realie, nesoutěživému charakteru stranického systému a zejména pak skutečnosti, že samotný vznik a zánik politické strany byl podmíněn souhlasem vlády, respektive vedení SNJ, nelze předpokládat, jakkoliv jde – kvůli krátké době trvání a absenci voleb za druhé republiky – spíše o odhad, že by došlo k alternaci moci. Pokud bychom tedy aplikovali definici stranických systémů G. Sartoriho na pomnichovské Česko-Slovensko, šlo by podle mého názoru z výše uvedených skutečností vyvodit, že stranicky soustava druhé republiky byla systémem hegemonní strany, zde prezentované Stranou národní jednoty.

3.4 Závěrečné shrnutí a definice politického režimu druhé republiky

Česko-Slovenská republika po mnichovských událostech prošla výraznými změnami v samotném charakteru občanského a politického smýšlení, struktuře jednotlivých složek moci a také v samotné podobě politického systému. Jakkoliv od existence druhé republiky uplynulo více než 70 let, právě definice politického systému druhé republiky je stále předmětem diskuze, přičemž názory se i v rámci odborných kruhů v mnoha ohledech liší. Jasný konsensus panuje v bodě, že se druhá republika zásadně odklonila od principu liberální demokracie první Československé republiky a jednalo se o systém nedemokratický. Ovšem právě v otázce typu, a zejména pak ohledně predikce teoretického vývoje politického systému druhé republiky na ose autoritarismus/totalitarismus, se názory liší. Z tohoto pohledu bude tedy v rámci této bakalářské práce nejprve nutné si alespoň hrubě nastínit základní definice, typy systémů (režimů) autoritativních a totalitních a rozdíly mezi nimi.

3.4.1 Typologie totalitních a autoritativních režimů

3.4.1.1 Totalitní režimy

Německý politolog Carl J. Fridrich společně se svým americkým kolegou Zbigniewem Brzezinským ve svém díle *Totalitarian Dictatorship and Autocracy* z poloviny 50. let

20. století sestavili šestibodový seznam základních rysů, jež by politický systém měl splňovat, aby mohl být označen za totalitní.

- 1) Přítomnost oficiální ideologie, která osvětluje všechny prvky lidské existence a obsahuje veškeré společenské normy, které je každý jedinec nucen přijímat.
- 2) Existence jediné, hierarchicky strukturované strany, většinou vedené jediným charismatickým vůdcem, která zároveň splývá se státním aparátem a jejímž stranickým jádrem je oficiální ideologie dogmaticky oddaná a šířená.
- 3) Systém plošného teroru v podobě teroristické policejní kontroly, jenž je plně v řízení vedení strany. Represe není přitom namířena pouze vůči explicitním nepřátelům režimu, nýbrž také proti konvenčně vybraným skupinám obyvatelstva.
- 4) Indoktrinace společnosti pomocí propagandy řízené masovými sdělovacími prostředky, nad kterými má de facto plný monopol vládní garnitura.
- 5) Naprostá kontrola nad ozbrojenými složkami.
- 6) Centrálně řízená a kontrolovaná ekonomika.

(Hloušek, Kopeček, Šedo 2011: 39.)

Tímto konceptem Carl J. Fridricha a Z. Brzezinského se později inspiroval americký politolog Juan J. Linz, jenž na jeho základě vypracoval tříbodovou stupnici hlavních rysů totalitních systémů.

- 1) Existence monistického centra moci, přičemž se nemusí jednat nutně o centrum jednolitě. Ovšem jakékoliv známky pluralismu, ať už jednotlivých skupin, či institucí, odvozují svoji legitimitu právě z tohoto absolutního centra. Ten sám danou „pluralitu“ zprostředkovává, je jím podmíněna, a je tedy spíše politickým výtvořem utvořeným shora nežli produktem předešlého netotalitního systému.
- 2) Existence totální a zcela exkluzivní ideologie. Ta je vesměs intelektuálně podložena a zcela ovládá společnost. Hlavní vládnoucí skupiny či jednotlivci se s ní ztotožňují, odvozují od ní legitimitu svého mandátu, tvoří základ pro kreaci politiky a s její pomocí pak dochází k manipulaci obyvatel.
- 3) Přítomnost masivní občanské participace a politické mobilizace pro daný režim. Občan je skrze státní ideologii a centrem moci nucen k aktivní účasti ve veřejném životě a k zapojení se do činnosti strany a jejích monopolních masových subjektů, přičemž ovšem pouze skrze ně se lze nějakým způsobem na

občanském životě podílet. Tato aktivní a masová participace obyvatelstva na státním aparátu je plně v kontrastu k autoritativním režimům.

(Linz 2000: 70)

Linzovu koncepci posléze rozpracoval německý politolog Wolfgang Merkel. Jeho definice, zahrnující velký počet nedemokratických režimů moderní éry, značně minimalizuje prostor pro případné odchylky či deviantní případy a je zřejmě nejrozsáhlejší typologií totalitních režimů současnosti.¹¹⁴ Zásadním novátorským prvkem Merkelovy typologie pak zůstává především rozlišení dvou forem fašistických a komunistických režimů v rámci osy totalitní/autoritářské režimy, přičemž jako rozdílový faktor Merkelovi slouží samotný nositel moci, a to buď v podobě diktatury strany (Parteidiktatur), či diktatury vůdce (Führerdiktatur). (Balík, Kubát 2004: 46.) Za totalitní režimy mohou být podle Merkela označeny jen systémy diktatury vůdce, diktatura strany je pak proklamativním znakem režimu autoritativního.¹¹⁵ Merkel na této bázi posléze určuje tři typy totalitních režimů.

1) Komunistické totalitní systémy

Do této kategorie Merkel zařazuje jen dle něj autenticky totalitní diktatury komunistického charakteru podle nositele moci, tedy pouze v éře diktatury vůdce. Sem Merkel zařazuje Sovětský svaz v období Stalinovy vlády, Mao Ce-tungovu Čínu, Kambodžu za vlády Pol Pota, Albánii za éry E. Hodži, či například Severní Koreu v období vlády obou Kimů. (Balík, Kubát 2004 : 46.)

2) Fašistické totalitní režimy

Mezi totalitní režimy fašistického charakteru Merkel zařazuje pouze Hitlerovu Třetí říši, a to v období druhé světové války. Ta zcela naplnila prvek teroristické podoby při uplatňování zákonů, totalitního plošného odmítání občanských a lidských práv skrze oficiální ideologii a vládu jediného mocenského centra. Merkel do této kategorie tedy nezařazuje fašistickou Itálii. (Balík, Kubát 2004: 47.)

3) Teokratické totalitní režimy

¹¹⁴ Stanislav Balík: TOTALITNÍ A AUTORITATIVNÍ REŽIMY. Dostupné na: https://digilib.phil.muni.cz/bitstream/handle/11222.digilib/102299/C_Historica_54-2007-1_5.pdf?sequence=1.

¹¹⁵ Jakkoliv se ovšem systém diktatury strany, v rámci moderních dějin u totalitarismu neobjevuje, opačně to nicméně už neplatí a i u autoritativních variant nedemokratických režimů se setkáváme s diktaturou vůdce (Balík, Kubát 2004: 46).

Do toho typu v rámci moderních dějin spadají pouze islámské teokratické totalitní režimy. V těch je legitimita režimu odvozována od fundamentalistického výkladu náboženství prostřednictvím vládnoucích představitelů, kteří transformovali náboženské učení v ideologii. Sem lze pak zařadit Irán za vlády ajatolláha Chomejního nebo talibanské období v Afghánistánu. (Balík, Kubát 2004: 47.)

3.4.1.2 Autoritativní režimy

Na základě frankistické éry ve Španělsku Juan J. Linz počátkem sedmdesátých let vypracoval vlastní koncepci autoritativních režimů. Linz charakterizuje autoritativní režimy jako politické systémy s limitovaným pluralismem, nepřítomností vedoucí ideologie, ovšem s existencí typické mentality, bez rozpínající se intenzivní politické mobilizace (s výjimkou několika bodů v průběhu jejich vývoje), a takový systém, ve kterém vůdce, či příležitostně malá skupina, uplatňuje moc vně formálně chybně definovaných, nicméně předvídatelných hranic (Linz 2000: 159).

Juan J. Linz posléze na této bázi přináší kontrastní vymezení totalitarismu a autoritarismu za pomoci osy totalitních a autoritativních režimů. Tyto osy lze pak považovat za pomyslnou dělicí linii, a to jak mezi těmito režimy navzájem, tak i souběžně mezi nimi a režimy demokratickými. První z těchto os je postavena na kontrastu mezi monismem, v podobě jediného centra moci, a omezeným či limitovaným pluralismem. Zároveň je v kontrastu s neomezeným pluralismem liberálních demokracií. V totalitních režimech hraje exkluzivní roli hierarchicky uspořádaná strana, přičemž legislativa veškerých pluralitních institucí je od tohoto centra moci odvozována. Naproti tomu v rámci autoritativních režimů se setkáváme s tolerancí subjektů a organizací, které mohou mít i politický přesah a nejsou podřízeny jednomu totalitnímu centru moci. Nicméně se tak děje pouze pod podmínkou naprosté loajality a nezpochybňování legitimacy režimu jako takového. Tento pluralismus je pak zjevný zejména ve společenských či ekonomických, nikoliv politických strukturách. Prvek limitovaného pluralismu vede v určitých sférách, a to zejména periferních, s ohledem na vládu či vládnoucí představitele, ke vzniku semiopozice, což totalitarismus nepřipouští. Ta sice parciálně daný režim podrobuje kritice, avšak v podstatě je s ním svolná spolupracovat, a to bez naléhání, aby došlo k jeho významné přeměně.

Druhou dimenzi pak představuje dichotomie mezi výlučnou, méně či více intelektuálně propracovanou ideologií totalitních režimů, se kterou se vládnoucí složka plně identifikuje, odvozuje od ní svoji politiku a projektuje její principy do společnosti,

a naproti tomu přítomnost typické mentality u autoritativních režimů, kde naopak koherentní ideologie chybí. Linz zde přítomnost mentalitu pojímá jako určitou myšlenkovou a pocitovou cestu, jež je více emocionální než racionální, neposkytuje kodifikované způsoby reakcí na různé situace, a zároveň se opírá o určité hodnoty a hesla pro společnost srozumitelná (Hloušek, Kopeček, Šedo: 2011: 43).

Třetí charakteristický prvek představuje kontrast v rámci občanského zapojení se do společenského a politického dění. Tato občanská participace je v totalitním režimu jedním z prioritních cílů, a to jak monistického centra moci, tak privilegované struktury, jež mají v této sféře monopol a aktivně se do této mobilizace zapojují s cílem, aby se občan s režimem zcela ztotožnil a přispíval k jeho chodu. To je pak zcela v protikladu k režimu autoritativnímu, jenž upřednostňuje před občanskou mobilizací apatii společnosti. Vládní garniturou je zapojení široké veřejnosti do fungování společnosti viděno jako nežádoucí prvek, a tak spíše v tomto ohledu prosazuje celkovou depolitizaci.

Poslední rozlišovací dimenzí je pak podoba představitele moci. Zatímco nositelem moci v totalitních režimech je zpravidla jeden vůdce, jenž je opředen kultem osobnosti a oplývá veškerou mocí, u autoritativních režimů to naopak bývá vedení jednoho lídra či menší skupiny, který nebo která se ovšem pohybuje uvnitř sice vágně nastavených, ovšem předvídatelných hranic. Nicméně Linz zůstává v otázce vymezení vůdcovství v rámci totalitních režimů opatrným, a jakkoliv bere v potaz kult osobnosti Stalina a Hitlera a registruje skutečnost, že tento fenomén je mnohem pravděpodobnější v totalitarismu, konstatuje, že nemusí jít o pravidlo, a je tedy vhodné ho spíše považovat za indikátor než za dogmatický jev totalitních režimů (Hloušek, Kopeček, Šedo: 2011: 43–44).¹¹⁶

Tyto dimenze se staly bazálními prvky pro Linzovu typologii autoritativních systémů. S ohledem na hodnoty, jež v rámci těchto os jednotlivé režimy dosahují, je autor zařadil do jednoho z následujících celkově sedmi typů.

1) Byrokraticko-militaristické autoritativní režimy

Tento typ je nejčastěji se vyskytujícím autoritativním režimem. Dominantní postavení zde má armáda společně se státní byrokracií. Tyto režimy mohou fungovat bez přítomnosti politických stran, avšak častějším případem je zde přítomnost jedné

¹¹⁶ Na rozdíl od W. Merkela.

oficiální strany, jež je vládou podporována a stará se o celkovou depolitizaci společnosti. Stát je zde pod plnou kontrolou vládních struktur, ovšem ne pomocí oficiální ideologie, nýbrž skrz vlastní pragmatickou jasně ohraničenou mentalitu.¹¹⁷ (Linz 2000: 185–208.)

2) Organicko-etatistické autoritativní režimy

Základní premisa tohoto režimu stojí na předpokladu, že společnost je přirozeně rozdělena do spousty různorodých sociálních skupin, jež stojí v přímém kontrastu k uměle vytvořeným strukturám typu politických stran, které rozdělují obyvatelstvo už na minimální úrovni a zaštiťují existenci od každodenní reality odtržených stranických aparátů a profesionálních politiků. Z tohoto důvodu je při ustanovení organicko-etatistického autoritativního režimu zamítnut princip individualistické liberální demokracie, a politický život je uspořádán právě ve zmíněných menších elementárních jednotkách. Z toho pak vychází skutečnost, že politická reprezentace režimu není volena, nýbrž se vybírá na úrovni korporací.¹¹⁸ (Linz 2000: 208–217.)

3) Mobilizační autoritativní režimy v postdemokratických společnostech

Objevují se ve společnostech, jež mají za sebou demokratickou minulost. Demokratický režim ovšem v období, kdy byl etablován, nedokázal plně reflektovat primární sociální potíže či dostatečně reagovat na soudobé problémy. Značná část populace žijící v tomto režimu je ovšem stále navyklá podílet se na politickém životě státu, a z tohoto důvodu v něm nelze ustanovit předešlé dva typy autoritativních systémů. Tento typ režimu vznikl zpravidla v období krize demokratických systémů v meziválečném období.¹¹⁹ (Linz 2000: 217–227.)

4) Postkoloniální mobilizační autoritativní režimy

Tento typ režimu vzchází z boje o autonomii, nezávislost na koloniálních mocnostech, jež dané území ovládají. K tomuto boji mobilizuje jedna určující skupina, jež se posléze stává v rámci režimu skupinou exkluzivní či dominantní a získává privilegované postavení. Tato skupina – strana – se zpočátku snaží o mobilizaci společnosti za účelem

¹¹⁷ Příkladem byrokraticko-militaristických autoritativních režimů mohou pak být například Frankovo Španělsko, Horthyho Maďarsko, či Polsko za vlády Piłsudskiho a Śmigły-Rydzę (Balík, Kubát 2004: 57).

¹¹⁸ Jako příklad tohoto typu režimu můžeme vzít Portugalsko za vlády Salazara a Caetana, Dollfusovo a Schuschniggovo Rakousko, a částečně i například Mussoliniho Itálii (Balík, Kubát 2004: 58).

¹¹⁹ Hlavním příkladem je pak případ italské provincie Carnaro (Balík, Kubát 2004: 59).

podpory v boji za nezávislost, nicméně později nenabírá totalitní charakter a stává se pouze podstatnou složkou struktury moci¹²⁰ (Linz 2000: 227–233).

5) Rasové a etnické „demokracie“

Základním charakteristickým prvkem takových režimů je dichotomie společnosti podle rasy. Na jedné straně máme „prvoligovou“, zpravidla menšinou, jasně rasově definovanou skupinu, jejíž účast na politickém procesu a funkce distribuce moci splňuje všechna kritéria, aby systém mohl být označen za demokratický. Na straně druhé je přítomna většinou majoritní rasová skupina, která je naopak z jakékoliv participace na politickém procesu vyloučena. Právě z tohoto důvodu nelze tyto režimy zařadit do demokratických, ale naopak se řadí k systémům autoritativním, jakkoliv mají v názvu termín „demokracie“.¹²¹ (Linz 2000: 233–240.)

6) Defektní a předtotalitní autoritativní režimy

Tyto režimy lze označit také jako totalitarismus bez teroru či racionalizovaný totalitarismus. V případě, že tři základní osy v Linzově vymezení autoritativních a totalitních režimů nabývají plných hodnot, lze režim definovat jako totalitní. Pokud ovšem vysokých hodnot dosahují pouze ve dvou případech, a ve třetím z různých motivů nikoliv, lze systém označit za defektní totalitarismus či předtotalitní. Z tohoto důvodu je tento režim etablován v zemích, jež se odklánějí od demokracie a začínají se přiklánět k totalitarismu, ačkoliv plného stupně totalizace ještě nedosáhly¹²² (Linz 2000: 240–245).

7) Posttotalitní autoritativní režimy

Tento typ se značně podobá režimu předcházejícímu. Liší se ovšem zejména v tom, že v defektním a předtotalitním režimu ještě nedošlo k plnému uchopení veškeré moci dominantním centrem, a v režimech posttotalitních naopak exkluzivní pozice strany ještě zcela nevymizela. Od výše zmíněného režimu se mimo jiné také odlišuje jinou

¹²⁰ Postkoloniální mobilizační autoritativní režimy nalezneme zejména v afrických zemích po nabytí nezávislosti ve druhé polovině 20. století (Balík, Kubát 2004: 59)

¹²¹ Nejznámějším případem takového režimu je Jihoafrická republika v letech 1948 až 1993 (Balík, Kubát 2004: 60).

¹²² Jako příklad tohoto režimu lze uvést Rusko v letech 1921–1924 (Balík, Kubát 2004: 60).

politickou kulturou a zcela odlišným náhledem vzpomínek na minulost¹²³ (Linz 2000: 245).

Mimo tuto typologii Juan J. Linz pak definuje režimy satanistické, které vyčleňuje jak z totalitních, tak autoritativních režimů a začleňuje je do zvláštní paralelní kategorie, která se vyznačuje extrémním patrimonialismem. V těchto systémech, které nejsou vystaveny ani ideologii ani mentalitě, sice ještě přežívá určitá forma ekonomického a společenského pluralismu, ovšem je plně závislá na často nepředvídatelných a despotických sultánových intervencích, moc není nikterak omezena prostorově či funkčně (Balík, Kubát 2004: 65).¹²⁴

Stejně jako u totalitarismu, i u autoritativních režimů W. Merkel navazuje na Linzovu typologii, a na jejím základě posléze utváří svoji vlastní. Přichází s celkem devíti typy autoritativních režimů, z nichž některé pouze de facto přejímá od Linze, některé rozšiřuje, či naopak slučuje, několik jich nově definuje, a režimy předtotalitní zcela opomíjí (Balík, Kubát 2004: 62). Krom autoritativních režimů organicko-etatistických, rasistických a satanistických, které plně odpovídají Linzově klasifikaci, definuje W. Merkel také režimy komunistické (jež odpovídají defektním totalitarismům a posttotalitarismům podle Linzovy klasifikace), dále fašistické, militaristické (které vycházejí z větší části z Linzových byrokraticko-militaristických režimů, s výjimkou takových systémů, jejichž hlavním úkolem je modernizace země), moderní (ty jsou naopak z byrokraticko-militaristických režimů vyčleněny), teokratické (které doplňují teokratické totalitní režimy) a dynastické (královské, monarchistické). (Balík, Kubát 2004: 62–64.)

Merkelova koncepce, jakkoliv přináší i některé nové prvky, a priori pouze rozšiřuje, případně doplňuje typologii Linzovu. Z toho důvodu si nemyslím, že je potřeba podrobně jednotlivé typy Merkelova seznamu autoritativních režimů vypisovat a pro účely této bakalářské práce se tedy spokojím pouze s koncepcí autoritativních režimů od Juana J. Linze.

¹²³ Příklady posttotalitního autoritativního režimu jsou komunistické země střední a východní Evropy v posttotalitním období od poloviny 50. let 20. století (Balík, Kubát 2004: 61).

¹²⁴ Do této kategorie lze zařadit například Haiti za vlády Duvaliera, Filipíny za Marcose či Irán v éře dynastie Pahlaví (Balík, Kubát 2004: 65).

Tabulka č. 3 *Srovnání autoritarismu a totalitarismu*

	autoritarismus	totalitarismus
autonomie společenských struktur a nepolitické sféry	ano	ne
kontrola všech aspektů života společnosti	ne	ano
absolutní kontrola ekonomické činnosti	ne	ano
vůdčí úloha jediné masové strany	ne/omezená ¹²⁵	ano
ovládnutí správních struktur představiteli vládnoucí strany	ne	ano
legální či semilegální opozice	omezeně	ne
existence vůdčí ideologie	ne	ano
masový teror doléhající na celou společnost	ne	ano
vypořádání se s politickými protivníky prostřednictvím násilí	ano	ano
politická mobilizace obyvatel	ne/omezená ¹²⁶	ano
snaha o expanzi	ne	ano
vzor pro jiné země	ne/omezeně	ano

Zdroj: Balík Stanislav, Kubát Michal, *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*. Dokořán 2004.

3.4.2 Zhodnocení politického režimu druhé republiky

S ohledem na klasifikaci Juana J. Linze, potažmo W. Merkela, jsme si alespoň částečně nastínili jednotlivé základní typy totalitních a autoritativních režimů, jejich základní charakteristiky, a přiblížili jsme si nejzásadnější diferenční body jednotlivých režimů.¹²⁷ Na tomto základě pak lze přistoupit k určení typu státního zřízení druhé republiky v rámci těchto moderních politologických teorií.

Někteří autoři, jako například profesor Jan Rataj, se domnívají, že politický systém pomnichovské republiky měl všechny předpoklady, a že se tím směrem i vyvíjel, stát se režimem totalitním, což je v kontrastu s jinými autory, například s názorem doktora Stanislava Balíka, jenž má za to, že druhá republika se vyvíjela směrem autoritativním, a to specifickým středoevropským typem, kdy režim vzešel z poměrně širokého společenského konsensu a autoritativní pravice nevzešla z fašistických kořenů (Vodička, Cabada, 2011: 56–57). Z výše uvedených charakteristik obou nedemokratických režimů ovšem poměrně zřetelně vyplývá fakt, že druhá republika režimem totalitním nebyla. Respektive že režim, jenž se po dobu zhruba pěti a půl měsíců existence druhé republiky etabloval, nenaplnoval prvky dle politologické teorie,

¹²⁵ Zpravidla jenom v kratším období ustavování autoritativního režimu.

¹²⁶ Většinou pouze v počátcích etablování autoritativního režimu.

¹²⁷ Viz tabulka č. 3.

charakteristické pro totalitní režimy, a to ani ve své bazální podobě Linzových os. To ovšem nutně dle mého názoru neznamená, že by k totalitarismu nemohla druhá republika směřovat. K zjištění, zda tomu tak mohlo být, je dle mého názoru zásadní rozebrání jednotlivých základních rozlišovacích prvků autoritativních a totalitních režimů v rámci Linzových os v asociaci se systémem druhé republiky. Právě tyto bazální Linzovy dimenze jsou podle mého názoru nejvíce signifikantním prvkem, indikujícím nejen samotnou podobu, ale i případné směřování jednotlivých politických systémů na ose demokratismus, autoritarismus a totalitarismus, a ostatní typické znaky daných systémů posléze vykryštalizují, a to právě na základě těchto dimenzí. Omezený politický pluralismus, jenž byl v Česko-Slovenské republice reprezentován systémem dvou politických subjektů, byl ve své podstatě ústupkem, a pluralismus představoval vlastně jen velmi minimálně, jestli vůbec. Veškerá faktická moc byla soustředěna do vedení SNJ. S ohledem na zmocňovací zákon a na skutečnost, že existence či zánik politických stran byly podmíněny souhlasem vlády, která byla ovšem de facto orientována čistě na politiku SNJ, lze dle mého názoru přepokládat, že systém by se postupem času od takto formálního limitovaného pluralismu oprostil a převládla by podoba jednoho monistického centra moci reprezentovaného SNJ, respektive jeho vrcholnými představiteli.

Jediná plošná oficiální exkluzivní ideologie, jež je dalším základním znakem totalitních režimů, přítomna ve druhé republice nebyla. Rozhodně se také nedá říci, že druhá republika byla režimem fašistickým (Pasák 1999: 225). Ovšem stejně jako při předchozím elementárním kritériu v rámci Linzových os, ani zde skutečnost, že jedna paušálně se prosazující výlučná ideologie nebyla v průběhu existence druhé republiky zcela etablována, nutně neznamená, že by jedna dominantně se prosazující exkluzivní ideologie vůbec v pomnichovském Česko-Slovensku neexistovala a že by se na její případné monopolizaci nepracovalo. V první řadě byla vedením strany SNJ fašistům přenechána státní propaganda, a navíc také výchova mládeže – právě za účelem vymýtit zbytky demokratických návyků (Cabada, Šanc 2005: 96). Dalším důležitým faktorem v tomto směru také je, že někteří přední představitelé fašistických subjektů v Česko-Slovensku figurovali i ve vrcholné funkci SNJ. Asi nejvýraznějším příkladem pak je Radola Gajda, který byl jedním z místopředsedů této strany.¹²⁸ V neposlední řadě je

¹²⁸ Radola Gajda byl mimo jiné i člen Národního tábora fašistického, jehož člen se automaticky stával i příslušníkem Národní obce fašistické, ve které bylo členství podmíněno árijskou rasou (Pasák 1999: 221–222).

také nutné zmínit vliv katolické konzervativní pravice, jejíž moc a postavení v průběhu druhé republiky sílily. Právě katolicismus se podle J. Rataje měl v podobě klerofašismu stát exkluzivní ideologií (Rataj 1997). „Beranova konzervativní mocenská skupina hledala jednotící ideologickou oporu ve věčných pravdách křesťanského učení a v autoritě katolické církve“ (Rataj 1997: 129). „Čeští integrální katolíci viděli jedinou možnost, jak prosadit teokratický stát, v nastolení totalitní fašistické diktatury“ (Rataj 1997: 132).¹²⁹

Jedním ze základních ukazatelů Linzových os, tvořících linii mezi autoritarismem a totalismem, je pak podstata mobilizace, tedy plošného aktivního občanského zapojení do systému. Z mého pohledu je tato dimenze s ohledem na existenci druhé republiky a její eventuální pozdější vývoj jasnější nežli dvě předešlé zmíněné dimenze. Na rozdíl od nich totiž dle mého názoru neměl tento prvek tendenci se posouvat do totalitního spektra, a z pohledu této klasifikace by druhá republika zůstala v rovinách autoritarismu. Veškerá mobilita při transformaci politického systému druhé republiky vycházela spíše shora, či maximálně z pravicově orientovaných kruhů, nežli z řad masové společnosti. Navíc odpolitizování společnosti, tedy její nezapojování do politického dění, bylo cílem, o nějž se vládnoucí skupina v čele se SNJ sama usilovně snažila (Cabada, Šanc 2005: 95). Na druhou stranu si myslím, že tento faktor je propojen a zčásti i závislý na podobě dvou předešlých, zejména pak ve vztahu k exkluzivní jednotící ideologii, a je otázkou, zda by se takovou ideologii podařilo ve druhé republice zavést.

Uchvatitel moci je – coby signifikantní rozdílová dimenze mezi autoritativním a totalitním režimem, pokud bychom brali v potaz pouze Merkelovu typologii – markant poměrně jednoznačný, ale druhá republika za své existence princip jednoho vůdce opředěného kultem osobnosti, který by si podmanil veškerou moc ve státě, nezažila. Otázkou pak může být, jak by se do budoucna vyvinula situace okolo vlivných představitelů druhorepublikového režimu, jako byli například R. Beran či R. Gajda. Ovšem s ohledem na Juana J. Linze, jenž v otázce vůdcovství v rámci svých dělicích linií připouští, že se nutně nemusí jednat o pravidlo, ale spíše o jakýsi ukazatel, a tato charakteristika tedy nemusí být brána dogmaticky.

¹²⁹ Zajímavou až modelovou postavou českého klerofašismu byl Jan Scheinost, který byl mimo jiné autorem organizačního řádu NOF, pěstoval také kult osobnosti R. Gajdy a v neposlední řadě se stal duší programové komise SNJ (Rataj 1997: 130–132).

Na základě informací popsaných v této kapitole lze pak s ohledem na moderní politologické teorie definovat politický systém druhé republiky. Jak už bylo popsáno výše, Česko-Slovenská republika po mnichovských událostech nenaplnovala charakteristické znaky totalitních režimů. Z toho pak tedy vyplývá fakt, že druhá republika byla systémem autoritativním. Z pohledu Linzovy typologie autoritativních režimů lze pak podle mého názoru druhorepublikový systém vidět ve dvou možných rovinách, s ohledem na jeho budoucí eventuální vývoj.

Pokud bychom brali politický systém druhé, Česko-Slovenské republiky čistě podle jeho etablované formy v průběhu jeho existence za stadium konečné, které by dále nemělo tendenci posilovat prvky, jež by vedly k totalitarismu, a zároveň také pokud bychom hlavní motiv ustanovení takového režimu připisovali zejména vlivu okolností, což je jediný možný model *modus vivendi* s ohledem na špatnou mezinárodní situaci v čele s nacistickým Německem – dominantní regionální mocností, pak si myslím, že za těchto podmínek politický systém druhé republiky odpovídal nejvíce *mobilizačnímu autoritativnímu režimu v postdemokratických společnostech* (definovanému Linzem).

Pokud ovšem autoritativní režim, jenž byl po mnichovském diktátu v Československu nastolen, nebyl pouze důsledkem vnější mezinárodně politické situace, ale i zčásti kontinuálním procesem, který byl započat už v průběhu první republiky, a současně pokud by bylo na politický systém druhé republiky nahlíženo jako na jakýsi pouze přechodný stav, který měl sloužit k potlačení zbytků demokratických návyků a autonomních sil, stejně tak jako k dotvoření a ustanovení jednotící ideologie, k potlačení už tak čistě formálně vytvořeného politického pluralismu – či například ke konečnému cíli nastolení teokratického totalitního režimu¹³⁰ – pak by se z tohoto pohledu dle mého soudu mohlo jednat o *defektní a předtotalitní autoritativní režim* (dle Linze).

Ve vztahu k první výzkumné otázce se domnívám, že druhorepublikový politický systém měl tendenci ke své totalitarizaci, respektive že při kontinuitě nastolených trendů by základní charakteristické rysy v rámci Linzových os dospěly do totalitní úrovně a posléze by byly doplněny i některými dalšími totalitními prvky. Jedná se pouze o predikci vycházející ze spekulativní podstaty, tedy z předpokladu, že by trvání druhé republiky bylo dostatečně dlouhé na dokončení tohoto procesu, tedy delší než

¹³⁰ Jak to ve své knize *O autoritativní národní stát* naznačuje J. Rataj.

faktických pět a půl měsíce, a zejména pak z presumpce přetrvání vhodné mezinárodní situace, i díky které by případná totalitizace systémů byla možná, tedy přetrvání fašistické Itálie a obzvláště nacistického Německa, na které se vcelku logicky druhá republika orientovala především. Právě z příčiny této teoretické kvintesence musí být podle mého názoru druhorepublikový politický systém definován z hlediska Linzovy typologie tak, jak se v krátké době své existence prezentoval, a ne vzhledem ke svému eventuálnímu budoucímu totalitnímu vývoji, jakkoliv by byl dle mého soudu pravděpodobný. Z tohoto důvodu bych tedy označil – v rámci Linzovy typologie – režim druhé republiky za *mobilizační autoritativní režim v postdemokratických společnostech*.

4 Komparace první a druhé Československé republiky

V rámci této bakalářské práce jsme si přiblížili, i s ohledem na moderní politologické teorie, bazální charakteristiky a podoby základních složek moci, tedy moci legislativní a exekutivní, a stejně tak i stranický systém prvních dvou Československých republik. Na základě charakteristik uvedených v této práci, společně se zasazením do historických souvislostí, jsme se pak u obou těchto státních zřízení pokusili o definici jejich politických režimů. Cílem této kapitoly tak bude právě jednotlivé složky, stejně jako celý politický režim první a druhé Československé republiky, podrobit komparaci.

4.1 Komparace moci zákonodárné

Ačkoliv parlament druhé republiky vycházel z ústavního zakotvení republiky první a byl taktéž reprezentován dvoukomorovým Národním shromážděním, obě tyto složky moci legislativní se v rámci první a druhé Československé republiky odlišovaly. Zde je potřeba říci, že z různých důvodů, v této práci již zmíněných, se poslední zasedání Národního shromáždění druhé republiky uskutečnilo 16. 12. 1938, a k tomuto datu druhorepublikový parlament prakticky ukončil svou činnost. Veškeré porovnání bude tedy logicky k tomuto datu. Jedním z rozdílů mezi oběma složkami moci zákonodárné – která přitom z mého pohledu nebyla tak explicitní – byla diference mezi samotným vnímáním parlamentu jakožto instituce. Za druhé republiky byl parlament jakožto integrální součást prvorepublikového politického systému označen za jednoho z hlavních viníků zániku první republiky, zpomalovaného de facto pouze celkovým politickým děním, což ho činilo neefektivním. Tento názor našel podporu nejen mezi politickou elitou, která sama byla jeho zastáncem, ale i u většiny obyvatelstva. To jen vedlo ke skutečnosti, že už od počátku druhé republiky se nejen s parlamentem jakožto součástí systému nepočítalo, ale vesměs se pracovalo na jeho úplném odstranění a případném nahrazení jiným nevoleným tělesem. A naopak si troufám říci,¹³¹ že po většinu trvání první republiky bylo na Národní shromáždění pohlíženo jako na nedílnou součást politického systému, jehož existence měla oporu nejen v politických představitelích země, ale i u široké veřejnosti. Nicméně z pohledu politikologie je samozřejmě nutné porovnat charakter a pak i samotné faktické postavení a důležitost obou parlamentů v rámci jednotlivých politických systémů. První a asi na první pohled

¹³¹ A to i přes skutečnost, že se na konci 30. let objevily myšlenky na možné nahrazení či zreformování prvorepublikového parlamentu.

nejmarkantnější diferencí, co do charakteru obou parlamentů, byly rozdíly v počtu poslanců a senátorů. Ten byl v pomnichovském Česko-Slovensku zredukován v případě poslanecké sněmovny o 23 procent a u senátu o 22 procent z celkového počtu oproti stavu, jenž panoval za první republiky. Další charakteristikou, již je možné podrobit komparaci, je pak symetrie, či naopak asymetrie daných parlamentů. V části této bakalářské práce k tomu určené byl prvorepublikový parlament definován jako bikameralismus asymetrický,¹³² oproti parlamentu druhé republiky, který jsem označil jako symetrický.¹³³ S ohledem na komparaci legislativy první a druhé republiky je pak samozřejmě stěžejním porovnání samotného postavení parlamentu v rámci jednotlivých politických systémů. Jakkoli prvorepublikové Národní shromáždění za dobu své existence nikdy nedokázalo dostát plně svému potenciálu danému ústavně zakotvenými pravomocemi, a mohlo by se říci, že už od počátku byla jeho struktura a moc systematicky narušována, rozhodně mělo v tomto politickém systému pevnější a významnější postavení než později, za druhé republiky, kdy byla jeho pozice už nativně de facto formální, a taková zůstala až do ukončení jeho činnosti. Shrneme-li tedy výše uvedené poznatky, jsou odlišnosti mezi parlamenty obou republik poměrně jasně patrné, a to jak na strukturální úrovni v podobě rozdílného počtu poslanců a senátorů, tak i v rozdílném statusu, který se promítl i do difference na ose symetrického/asymetrického bikameralismu. Dle mého názoru ovšem tím nejzásadnějším rozdílem v komparaci legislativy první a druhé republiky bylo samotné vnímání Národního shromáždění, kdy v první republice tvořil nedílnou integrální složku politického systému, a tak na něj bylo i nahlíženo, zatímco v druhé republice byl brán spíše jako přežitek minulého nefunkčního režimu, který měl být co nejdříve odstraněn.

4.2 Komparace moci výkonné

Stejně jako v případě moci zákonodárné, i v exekutivě, a to v obou jejích hlavních složkách, se systémy první a druhé republiky značně lišily. Vláda jakožto integrovaný prvek politického systému se v obou republikách odlišovala jak ve své podobě, tedy charakteru složení, tak i v síle a postavení. Základním rozdílem, a asi i tím

¹³² Navzdory ústavnímu zakotvení, které by formálně spíše odpovídalo bikameralismu symetrickému.

¹³³ Tady je ovšem potřeba zmínit skutečnost, že symetrie druhorepublikového Národního shromáždění z mého pohledu vychází z faktu, že ani jedné z komor nebylo umožněno se nějak na politickém dění podílet, respektive že měly shodně slabé pozice v rámci systému. Nejedná se tedy o standardní označení s ohledem na typologii symetrického a asymetrického bikameralismu, ale převážně o shrnutí a pojmenování v rámci této typologie s ohledem na komparaci.

nejviditelnějším, který z informací v této práci uvedených vyplývá, je rozdíl v samotných podobách kabinetů, jež byly v průběhu obou republik ustanoveny. Zatímco prvorepublikové vlády byly pouze kabinety koaličními, a zpravidla pak vládly velké koalice (národní koncentrace), a sdružovaly tak většinu relevantních politických stran, tak naopak převládajícím typem kabinetů druhé republiky byly vlády úřednické. Úřednické kabinety tvořily první dvě vlády z celkových tří. Třetím kabinetem pak byla Vláda národní jednoty, ovšem ani v tomto případě se nejednalo o koalici více stran¹³⁴, a ve své podstatě se jednalo o jakousi kombinaci úřednicko-politické vlády, která nespĺňovala klasicky vládní charakter, kde jednotliví ministři jsou předními členy strany či stran participujících ve vládě. Z této skutečnosti vyplývá i poměrně velký rozdíl mezi vlivem vládních kabinetů v první a druhé republice. Obecně lze říci, že prvorepublikové vlády měly v systému velmi silnou pozici, která byla mimo jiné ještě umocněna právě typologií prvorepublikových kabinetů. V kontrastu k vládám druhorepublikovým, kde první dvě úřednické už ze svého statusu žádným významným vlivem neoplývaly. Ovšem významnou pozicí neoplývala ani Vláda národní jednoty, a to ani přes zmocňovací zákon. To bylo dle mého soudu dáno právě podobou této vlády, která napomohla skutečnosti, že byla vesměs pod plnou kontrolou politických elit, zastoupených v SNJ, a de facto tak jen sloužila jako vykonavatel její vůle, bez nějaké možnosti kolektivní intervence.

Ve stejném duchu by pak šlo provést srovnání i u druhé složky moci výkonné, tedy u hlavy státu. Hlavní rozdíl zde spočíval v samotné interpretaci svého mandátu jednotlivými prezidenty. Zatímco první dva českoslovenští prezidenti se snažili aktivně podílet na chodu země a tvořit svoji politiku, což se zejména pak dařilo T. G. Masarykovi, tak E. Hácha viděl své dosazení do funkce spíše jako odměnu za svoji úřednickou službu a svou úlohu viděl spíše v reprezentaci a uplatnění své odbornosti. S tím pak lehce koliduje skutečnost jeho fundamentálního zapojení do konce druhé republiky a nastolení protektorátu. Při komparaci moci výkonné první a druhé republiky by tedy šlo obecně říci, že obě dvě složky exekutivy si za první republiky zachovaly větší moc a vliv nežli za republiky druhé. To v případě vládních kabinetů bylo do jisté míry dáno převládajícím majoritním typem vlád, jež byly za první republiky ustanovovány, a v případě hlavy státu lze tento důvod spatřit jednak

¹³⁴ Což logicky vyplývalo z podstaty stranického systému druhé republiky.

v rozdílném chápání pozice prezidenta v rámci systému, ale do jisté míry i v rozdílu mezi samotnými osobnostmi, jež prezidentský úřad zastávaly.

4.3 Komparace stranického systému

Zde je rozdíl mezi oběma systémy asi nejmarkantnější, a to zejména z hlediska struktury a typologie obou stranických systémů. Polarizovaný pluralismus, příznačný pro stranický systém první republiky, se mimo jiné vyznačoval velkým počtem politických stran a přítomností stran antisystémových. To je samozřejmě v přímém rozporu s realitou druhorepublikového stranického systému. Ten obsahoval pouze dvě politické strany, přičemž o relevantnosti Národní strany práce by se dalo polemizovat, a vesměs jediným podstatným subjektem stranického systému druhé republiky byla Strana národní jednoty. Samotný druhorepublikový stranický systém by se tak dal definovat jako systém hegemonní strany. Již prvorepublikové politické strany oplývaly významně silným postavením a byly dominantními silami v zemi. Tento fakt se pak kontinuálně přenesl i do republiky druhé, kde ovšem ještě zesílil. Právě redukování stranického spektra do dvou stran, respektive do systému hegemonní strany, reprezentovaného SNJ, mělo za důsledek další posílení mocenské pozice této strany.

Shrneme-li tedy výše uvedené informace, je evidentní, že druhorepublikový stranický systém byl oproti tomu prvorepublikovému značně zredukován, ovšem pozice SNJ, tedy jediné relevantní strany, byla posílena, a byla tak mocnější než již tak silné hlavní prvorepublikové politické subjekty.

4.4 Komparace politických systémů

Řekl bych, že právě rozdíl mezi oběma systémy, respektive mezi typy obou politických zřízení, je tím nejpodstatnějším z hlediska komparace obou republik, a zároveň podstatná část k tomuto porovnání vychází právě z komparací výše uvedených jednotlivých složek politického systému. Markantní rozdíl v charakteru obou politických režimů je patrný už od samého počátku jejich ustanovení, jakkoliv obě republiky během své existence prošly vývojem svého zřízení. V tomto faktu lze pak do jisté míry spatřit i jistý společný prvek. Základním rozdílem mezi jednotlivými režimy je pak bezesporu jejich demokratický, respektive nedemokratický charakter. Politický systém první republiky i přes jeho veškeré nedostatky uvedené v této práci byl režimem, který splňoval charakteristiku systému liberální demokracie, zatímco politické zřízení

druhé republiky mělo naopak charakter autoritativní, s tím, že – dle mého názoru v této práci již uvedeném – mělo tendence směřovat k systémům svým charakterem totalitním. Ze skutečností uvedených nejen v této části věnované komparaci, ale v rámci této bakalářské práce jako celku, pak vyplývá, že druhá republika se od první Československé republiky lišila, a to z důvodů a pro rozličné tendence, které zde byly přiblíženy v subkapitolách věnovaných jednotlivým složkám politického systému, což posléze jako celek vyústilo v konstatování faktu zcela kruciólní odlišnosti politických režimů jednotlivých republik.

S ohledem na druhou výzkumnou otázku lze tedy říci, že oba dva politické systémy se v rámci komparace od sebe výrazně odlišovaly, a to ve všech svých prvcích. Obecně lze pozorovat, že jednotlivé složky politického systému druhé republiky, v této práci zkoumané, prošly určitou formou devalvace, což se promítlo ve snížení jejich moci, či dokonce v úplné absenci možnosti působit na státní politiku. Zásadním rozdílem byla pak odlišnost obou státních forem, kdy demokratické hodnoty a znaky aplikované v první republice byly nahrazeny nedemokratickou, autoritativní formou vlády.

Tabulka č. 4 **Komparace základních složek moci a politického systému první a druhé republiky**

	První republika	Druhá republika
Moc zákonodárná		
Typ parlamentu	dvoukomorový	dvoukomorový
Vzájemný vztah obou komor	asymetrický	symetrický
Počet poslanců/senátorů	300/150	231/117
Pozice obou komor v rámci politického systému	slabá	nulová
Obecné vnímání parlamentu jakožto instituce	integrální součást systému	neefektivní přežitek systému minulého
Moc výkonná		
Většinový typ vládních kabinetů	velká koalice (národní koncentrace)	úřednické
Obecný vliv vlád na politický systém	značný ¹³⁵	slabý
Interpretace mandátu prezidenta republiky	sloužící k prosazení své politiky	reprezentativní, formální
Faktický vliv prezidenta republiky na politiku státu	značný	slabý ¹³⁶

¹³⁵ S výjimkou vlád úřednických.

¹³⁶ Zde se jedná o vyjádření vlivu hlavy státu na běžný politický chod státu a jeho intervenci, ne tedy o skutečnost rozhodujícího dopadu E. Háchy na konec druhé republiky, který označením slabý nezpochybňuji.

Stranický systém		
Typologie stranického systému	Polarizovaný pluralismus	Systém hegemonní strany
Počet relevantních politických stran	5 až zhruba 8	1
Přítomnost antisystémových stran	ano	ne
Pozice relevantních politických stran v politickém systému	silná	dominantní
Politický systém		
Charakter politického režimu	demokratický	autoritativní
Typ politického systému	liberální demokracie	mobilizační autoritativní režim v postdemokratických společnostech

Závěr

Záměrem této bakalářské práce bylo jednak určit podobu režimu druhé republiky ve smyslu stanovení jejího potenciálního totalitního či autoritativního charakteru, a posléze pak na základě provedené analýzy politických systémů prvních dvou Československých republik provést komparaci jejich politických zřízení se záměrem specifikovat, zda a popřípadě v čem a do jaké míry se oba politické systémy odlišovaly.

Majoritní část práce byla dedikována rozborům dílčích prvků politických systémů první a druhé republiky, a stejně tak režimu jako celku. V rámci této části studie se tedy autor zaměřil jak na analýzu moci výkonné, moci zákonodárné a stranického systému, tak i na rozbor vybraných politologických teorií, které jsou zde aplikovány na vybrané jednotlivé složky politického systému, jakož i na politický systém jako celek. Součástí analytické části této práce bylo také rozebrání a bližší zkoumání historických souvislostí, které měly dle autora vliv na podobu a chod politiky obou republik. Tomu je posléze věnována zejména druhá kapitola, rozebírající příčiny, vliv a dopad tzv. mnichovského komplexu.

Na základě výše popsané analytické části pak autor definoval politické režimy prvních dvou Československých republik, a zároveň také odpověděl na první výzkumnou otázku, která se týkala stanovení charakteru politického systému druhé republiky za účelem jeho typologického rozlišení v rámci totalitní či autoritativní podoby a definování politického režimu jako celku. V odpovědi na první otázku, jež je uvedena na konci třetí kapitoly, autor uvádí, že jakkoliv dle jeho názoru měla druhá republika potřebu se v budoucnu, alespoň v základních rysech tohoto režimu, vyvinout v systém s totalitním charakterem, jehož jednotící ideologie by se mohla formovat okolo konzervativní katolické pravice v podobě klerofašismu, je tento předpoklad postaven na domnělém základě zejména dvou faktorů. A sice na vhodné mezinárodní situaci, kterou však nabourala druhá světová válka a pád nacistického Německa, a zejména pak na dostatečném „životním“ (časovém) prostoru, aby mohlo k totalitarizaci režimu druhé republiky dojít. Právě pro hypotetičnost těchto předpokladů se podle názoru autora režim druhé Československé republiky jako totalitní označit nedá, a to z důvodu absence plně vyvinutých totalitních znaků v průběhu faktické existence druhé republiky. Vzhledem k tomuto závěru tak autor v rámci první výzkumné otázky označuje politický systém druhé republiky jako autoritativní a samotný režim s ohledem na typologii

v práci uvedenou označuje za *mobilizační autoritativní režim v postdemokratických společnostech*.

Druhá výzkumná otázka se zabývala rozdílností politického systému první a druhé Československé republiky, respektive porovnáním jejich jednotlivých prvků i politických režimů celkově. Za účelem jejího zodpovězení autor využil komparativní metody, které věnoval čtvrtou závěrečnou kapitolu této bakalářské práce. V této části jsou pak v jednotlivých podkapitolách podrobeny komparaci moc zákonodárná, moc výkonná, stranický systém a posléze státní forma obou republik jako celku. V závěru této kapitoly je pak uvedena tabulka, v níž jsou pro zpřehlednění uvedeny jednotlivé prvky a jejich shodné či rozdílné charaktery. V rámci této studie posléze autor dochází k odpovědi na druhou výzkumnou otázku. Zásadní odlišnosti jsou mezi oběma republikami přítomny jak v prakticky každé zkoumané složce v rámci politického systému individuálně, tak i v režimu jako celku. Přitom tyto rozdíly měly vliv na jejich strukturální podobu všech složek moci, a také ovlivnily jejich postavení v rámci politického dění. Moc zákonodárná ve druhé republice – oproti té první – prošla jednak redukcí počtu poslanců a senátorů, ale zejména pak degradací instituce jako takové, a to jak pro velkou část obyvatelstva, tak i v řadách vládnoucí garnitury. Všechny tyto změny měly za následek výrazné oslabení až de facto absenci jakéhokoliv vlivu druhorepublikové legislativní moci v podobě Národního shromáždění, ve srovnání s postavením, jež tato instituce měla v době první Československé republiky. Značné rozdíly mezi oběma státními zřízeními byly i v moci výkonné. Ve vztahu k ní byla druhá republika oslabena rovněž. Nejvýraznější změny nastaly v podobách vlád, kdy převládající typ prvorepublikových velkých vládních koalic, zastřešujících všechny relevantní systémové strany, nahradily za druhé republiky jako převažující druh vlády úřednické. Ani skutečnost ustanovení Vlády národní jednoty a schválení zmocňovacího zákona nezapříčinila to, že by moc druhorepublikových vládních kabinetů, v porovnání s prvorepublikovými, vzrostla, ba naopak, samotná Vláda národní jednoty se stala vesměs pouze nástrojem pro prosazování vůle hlavních představitelů SNJ. Změnou prošla i druhá složka exekutivy, prezidentský úřad, který přes již zmíněný zmocňovací zákon, jenž prezidentovi druhé republiky formálně propůjčoval větší pravomoci než prezidentům prvorepublikovým. Ani v tomto ohledu však nelze říci, že byl tento potenciál plně využit. Pokud jde o prosazování své politiky a celkový vliv instituce prezidenta na chod státního zřízení, i tato složka druhorepublikové exekutivy byla slabší

než v době republiky první. A asi nejvýraznější přeměnou prošel stranický systém. Zatímco prvorepublikový stranický systém byl charakteristický velkým počtem stran a přítomností stran antisystémových, stranický systém druhé republiky byl naopak zredukován na pouhá dvě tělesa, přičemž ovšem pluralita ani v této minimální formě nebyla přítomna, protože veškerá moc byla zastoupena v SNJ. Na druhou stranu ovšem, na rozdíl od moci zákonodárné a výkonné, faktická síla politických stran, respektive politické strany ve druhé republice ještě posílila z už tak poměrně významného postavení, kterým politické strany oplývaly již v době první Československé republiky. Posledním prvkem, který byl součástí komparace, byla podoba obou politických režimů. Zde pak hraje zásadní roli nedemokratický charakter druhé republiky, respektive skutečnost, že autoritativní podoba politického zřízení se radikálně odlišovala od demokratické podstaty první republiky, a to vždy už ve svých počátcích.

Na základě této práce autor zjistil, že celkový charakter politického systému druhé republiky, tak jak se prezentoval po dobu své existence, i přes některé signály indikující možné budoucí posunutí do roviny totalitní, nabyt autoritativní podoby a byl režimem autoritativním, a na základě Linzovy typologie by se dal definovat jako mobilizační autoritativní režim v postdemokratické společnosti. Zároveň se však druhá Československá republika výrazně odchylovala od první republiky ve všech zkoumaných faktorech. Zatímco moc jednotlivých složek moci zákonodárné a výkonné byla ve druhé republice oproti republice první oslabena, druhorepublikový stranický systém ve srovnání s prvorepublikovým naopak stranickou pozici ještě posílil v podobě SNJ jakožto jediné relevantní strany – ve státě měla zcela dominantní postavení. Stěžejním faktem vyplývajícím z komparace je pak samozřejmě odlišná podoba obou státních zřízení. Druhá republika se významně odklonila od demokratických principů první Československé republiky a nastolila režim autoritativní, s potenciální možností následné totalitarizace systému.

Seznam zdrojů

Prameny

BALÍK, STANISLAV. TOTALITNÍ A AUTORITATIVNÍ REŽIMY. Dostupné na: https://digilib.phil.muni.cz/bitstream/handle/11222.digilib/102299/C_Historica_54-2007-1_5.pdf?sequence=1.

Epravo.cz. Zákon ze dne 9. 6. 1933 o mimořádné moci nařizovací, dostupné na: <http://www.epravo.cz/vyhledavani-aspi/?Id=5685&Section=1&IdPara=1&ParaC=2>

E-polis.cz. Teorie štěpících linií, dostupné na: <http://www.e-polis.cz/clanek/teorie-stepicich-linii.html>

Le monde politique. CRÉATION DE LA IIIE RÉPUBLIQUE, dostupné na: <http://www.lemondepolitique.fr/cours/droit/droit-constitutionnel/constitution/histoire-constitutionnelle/la-iiieme-republique>

Vláda České republiky, dostupné na: <https://www.vlada.cz/>

Vojenský historický ústav Praha. Spojenecká smlouva mezi Československem a Francií z 25 ledna 1924, dostupné na: <http://www.vhu.cz/spojenecka-smlouva-mezi-ceskoslovenskem-a-francii-z-25-ledna-1924/>

Literatura

BALÍK, Stanislav a KUBÁT, Michal (2004). *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*. Praha: Dokořán.

BROKOLOVÁ, Eva (1992). *Československá demokracie. Politický systém ČSR 1918–1938*. Praha: Slon.

BUDGE, Ian a LAVER, Michael (1993). *The Policy Basis of Government Coalitions: A Comparative Investigation*. Cambridge University Press.

CUHRA, Jaroslav, ELLINGER, Jiří, GJURIČOVÁ, Adéla a SMETANA, Vít (2006). *České země v evropských dějinách*. Praha: Paseka.

CABADA, Ladislav a ŠANC, David (2005). *Český stranický systém ve 20. století*. Plzeň: Aleš Čeněk, s.r.o.

DVOŘÁKOVÁ, Vladimíra a kol. (2012). *Základní modely demokratických systémů*. Praha: Oeconomica.

GERLOCH, Aleš, HŘEBEJK, Jiří a ZOUBEK, Vladimír (2013). *Ústavní systém České republiky*. Plzeň: Aleš Čeněk, s.r.o.

HLOUŠEK, Vít, HOLZER, Jan, BALÍK, Stanislav a ŠEDO, Jakub (2007). *Politický systém českých zemí 1848–1989*. Brno: Masarykova univerzita.

HLOUŠEK, Vít, KOPEČEK, Lubomír a ŠEDO, Jakub (2011). *Politické systémy*. Brno: Barrister & Principal, o.p.s.

HUNTINGTON, Samuel P. (2008). *Třetí vlna. Demokratizace na sklonku dvacátého století*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury - CDK.

KLIMEK, Antonín (2000). *Velké dějiny země Koruny české XIII*. Praha: Paseka.

KREJČÍ, Oskar (2006). *Nová kniha o volbách*. Praha: Professional Publishing.

LIJPHART, Arend (2012). *Patterns of democracy. Government forms and performance in thirty-six countries*. Second edition. Yale University.

LINZ, Juan J. (2000). *Totalitarian and Authoritarian Regimes*. London: Lynne Rienner Publishers, Inc.

- MYŠÁK, Karel (1947). *Československá republika 1918–1939: informační příručka*. Praha: Právnické knihkupectví a nakladatelství V. Linhart.
- NÁLEVKA, Vladimír (2000). *Světová politika ve 20. století I*. Praha: Aleš Skřivan ml.
- PASÁK, Tomáš (1999). *Český fašismus 1922-1945 a kolaborace 1939-1945*. Praha: Práh.
- RATAJ, Jan (1997). *O autoritativní národní stát. Ideologické proměny české politiky v druhé republice 1938–1939*. Praha: KAROLINUM.
- ŘÍCHOVÁ, Blanka (2000). *Přehled moderních politologických teorií*. Praha: Portál.
- SARTORI, Giovanni (2005). *Strany a stranické systémy. Schéma pro analýzu*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury – CDK.
- TESAŘ, Jan (2006). *Traktát o „záchraně národa“*. Texty z let 1967–1969 o začátku německé okupace. Praha: Triáda.
- TESAŘ, Jan (2014). *Mnichovský komplex. Jeho příčiny a důsledky*. Praha: Prostor.
- VODIČKA, Karel a CABADA, Ladislav (2011). *Politický systém České republiky. Historie a současnost*. Praha: Portál.